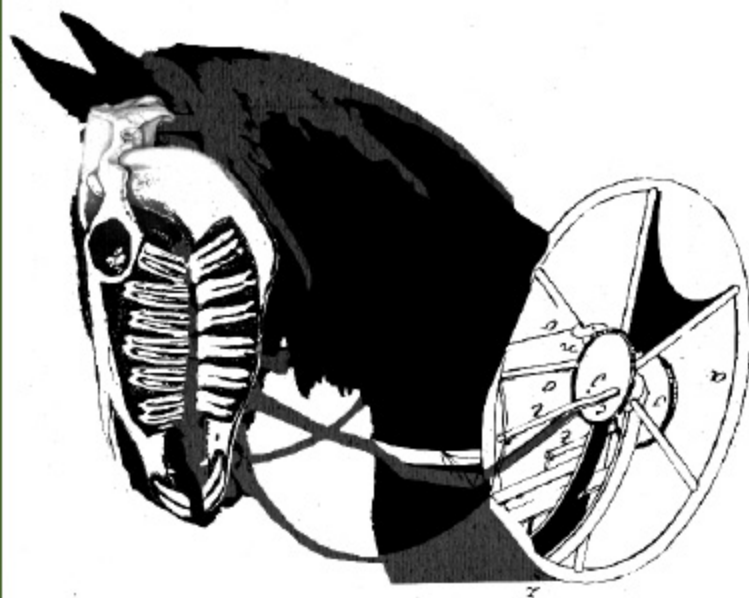

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

AMBRÓZY LAJOS
BARTHA RÓBERT
BERSZÁN ISTVÁN
BIRÓ Á. ATTILA
BODÓ IMRE
BOGDÁN IMRE
BŐJTIE BARNA
GEREVICH ANDRÁS
KÁNYÁDI ANDRÁS
KELEMEN ATILLA
LEOPOLDO LUGONES
MADARAS PÉTER
IANCU ADRIAN MORAR
NAGY-HINTÓS DIANA
GELLU NAUM
ANTOINE DE PLUVINEL
STANIK BENCE
XENOPHÓN
ZUH DEODÁTH

10

LOVAS NÉZET

III. FOLYAM
2011.
OKTÓBER

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXII/10. • 2011. OKTÓBER

TARTALOM

KELEMEN ATILLA • A megtestesült szépség	3
A türelem lovagjai (<i>Beszélgetés Bartha Róberttel. Kérdezett Stanik Bence</i>)	6
XENOPHÓN • A lovaglás művészete (<i>Nemes Júlia fordítása</i>)	13
ANTOINE DE PLUVINEL • A király lovaglásra való oktatása (<i>Horváth Andor fordítása</i>)	20
IFJ. B. AMBRÓZY LAJOS • A pesti lovaregyleti választmány ötös bizottmányához terjesztett jelentés az 1867. Angliában vett tenyészanyagról s az ottani telivértenyészet és piac körül tett észleletekről	28
IANCU ADRIAN MORAR • A lovak mesterséges megtermékenyítése – új biotechnológiák (<i>Manases Sándor fordítása</i>)	32
Három beszélgetés a lótenyésztésről „Mai lóállományunk sportszempontból lényegesen jobb” (<i>Interjú Bodó Imrével. Kérdezett Horváth Andor</i>)	41
„A gazdasági válságból kilábalva fellendül a lovassport” (<i>Interjú Bogdán Imrével. Kérdezett Nagy-Hintős Diana</i>)	42
Furioso North Star. Gyorsfelvétel (<i>Interjú Bőjthe Barnával. Kérdezett Horváth Andor</i>)	45
MADARAS PÉTER • Csak könnyeznek... ..	47
GELLU NAUM • A ló, Kezdet és közép, A jéglovak (<i>versek – Balázs Imre József fordításai</i>)	53
KÁNYÁDI ANDRÁS • A gyilkos ló	55
LEOPOLDO LUGONES • Abdéra lovai (<i>próza – Orbán Gábor fordítása</i>)	63
BIRÓ Á. ATTILA • Illusztráció (<i>próza</i>)	67
GEREVICH ANDRÁS • Nizsinszkij (<i>vers</i>)	75
BERSZÁN ISTVÁN • A változás kultúrája	76

■ HISTÓRIA

KILLYÉNI ANDRÁS • Az iskolai testnevelés kibontakozása és sajátosságai a kolozsvári középiskolákban	90
--	----

■ MŰ ÉS VILÁGA

GONDOS MÁRIA-MAGDOLNA • „Hol vagytok, hol, ti pompás szépfiúk?”103

■ TÉKA

ZSIGMOND ADEL • „Nem az az animációtörténet” (*Mozgó könyv*)112

ZUH DEODÁTH • Kontinentális filozófusok a 20. században114

FODOR JÁNOS • Egy látszólagos aranykorszak dokumentumai118

BERÉNYI DÉNES • Az erdélyi magyar felsőoktatás helyzete és kilátásai122

■ TALLÓ

RIGÁN LÓRÁND • TIFF-napló 2011125

■ ABSTRACTS

.....128

■ KÉP

BARTIS ELEMÉR

BÖJTHER BARNÁ ceruzarajjai (34, 36, 37)

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ **Elnök:** KÁNTOR LAJOS ■ **Tiszteletbeli elnök:** DEGENFELD SÁNDOR

Főszerkesztő: BALÁZS IMRE JÓZSEF ■ **A szerkesztőség tagjai:** CSEKE PÉTER (médiatudomány), HORVÁTH ANDOR (főszerkesztő-helyettes; világirodalom), KESZEG ANNA (társadalomtudományok), KOVÁCS KISS GYÖNGY (főszerkesztő-helyettes; történelem), RIGÁN LÓRÁND (filozófia) ■ **Gazdasági vezető:** MÁRTON LEVENTE ATTILA

■ **Grafikai arculat:** KÖNCZEY ELEMÉR ■ **Titkárság:** BALÁZS JÚLIA, SASS GYÖNGYI, SÓLYOM ANNAMÁRIA

■ **A Korunk – Budapesti Porta grémiuma:** DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, POSZLER GYÖRGY, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ **Állandó munkatársak:** EGYED PÉTER, HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN (Heidelberg), KOVALSZKI PÉTER (Detroit), PETI LEHEL, SZENTES ZÁGON, ZELEI MIKLÓS (Budapest), ZÓLYA ANDREA CSILLA (Budapest)

■ A megjelenéshez támogatást nyújt a Bethlen Gábor Alap, a Communitas Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap, a Szabad Sajtó Alapítvány, a Román Művelődésügyi és Örökségvédelmi Minisztérium, és az Új Budapest Filmstúdió.

■ **SZERKESZTŐSÉG:** Kolozsvár, Str. Gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ **POSTACÍM:** 400304 Cluj, c. p. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org; Fényszedés: KOMP-PRESS Kft.

■ **NYOMDA:** ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egy évi előfizetés 40, fél évi előfizetés díja 20 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését az Apáczai Sajtóhíd Alapítvány végzi (1088. Budapest, Krúdy Gyula u. 3.,

Tel.: 0036-1-266-65-85); a lap megrendelhető a következő faxon: 0036-1-235-07-39, illetve e-mailen:

erno.toth.deb@gmail.com.

■ Revista apare cu sprijinul Ministerului Culturii și Patrimoniului Național

■ Revista editată de Asociația de Prietenie Korunk (400304 Cluj-Napoca, str. Gen. Eremia Grigorescu nr. 52.;

Cod fiscal 5149284). ■ **ISSN: 1222-8338**

KELEMEN ATILLA

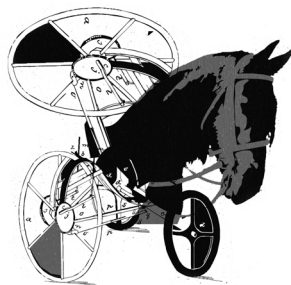
A MEGTESTESÜLT SZÉPSÉG

■ „Az Ember, a megsemmisítésére törő ellenséges elemektől és vadállatoktól körülvéve, amelyek gyorsabbak és erősebbek nálánál, rabszolga lett volna, ha a Ló nem teszi királlyá. Az Édenkertben a Ló még semmit sem jelentett az ember számára, a Ló csodálatos küldetése az Ember bűnbeesésével kezdődik” – írta az 1770-es években egy ismeretlen francia lószakértő.

Valóban, az emberiség története az elmúlt néhány ezer esztendőben elválaszthatatlanul összefonódott a lóval. A ló tette lehetővé a gyors mozgást, helyváltóztatást, ezért nagy szerepet játszott a nagy földrajzi felfedezések, a történelmi jelentőségű hódítások sikerében. Évezredekken keresztül pompás fejedelmi ajándéknak számított, mellyel uralkodók kedveskedtek egymásnak, de közben mindvégig a mindennapi munka eszköze is volt. Végigkísérte az embert a születéstől a halálig, vele volt jóban és rosszban, csatában és mulatásban, a munkában és a férfias virtus lovagi játékaiban, dícsőségben és vereségben.

Egész sorsa hasonlít az emberére. Van történe-
tének sok-sok „névtelen katonája”, ahogyan van-
nak a lovak világának is név szerint ismert hősei
harc eseményekben, játékokban és sportverse-
nyekben. Neve felbukkan az államigazgatás és a
diplomácia évkönyveiben, a nagy szerelmek és a
nagy politikai események epizódjaiban.

A 20. század közepén sokat veszített évezre-
des fontosságából. Úgy látszott, hogy az emberi tech-
nika, a gép az élet sok területéről kiszorítja. De az
ember hamar rájött arra, hogy nem válhat meg tő-

A tenyészegyesületek létrehozása mellett a lótenyésztéssel és a lovassportokkal foglalkozó szakemberek feladata lenne meghatározni azokat a cselekvési irányokat, prioritásokat is, amelyek újra csatarendbe állíthatnák a román lótenyésztést az európai mezőnyben.

A szerző a Román Lovas Szövetség alelnöke, a Fogathajtó szakbizottság elnöke.

le, mert nem tud és nem is akar a több évezredes barát, bajtárs nélkül élni. Ekkor újabb csatát nyert azzal, hogy a modern életben is helyet talált magának az ember oldalán. Lett sportteljesítmények büszke – gyakran rendkívül drága – szereplője és divatos hobbi kelléke, amely többnyire hiteles (bár olykor felszínesebb) tartalommal telíti a szabadidő eltöltését, a természettel való találkozást. És maradt a világ néhány elmaradottabb sarkában ma is az ember hűséges munkatársa.

Ilyen sarka a világnak szűkebb pátriánk is, ahol a munkaló csillaga újra feljövőben van, hiszen a mezőgazdaság szerkezetváltása egy csapásra ismét létfontosságú termelőeszközzé tette.

Tapasztalhattuk sajnos, hogy a még nem is oly távoli múltban akadtak olyanok, akik dölyfös elbizakodottsággal hirdették a kommunista dogmákat, köztük azt is, amely kimondta a lovak halálos ítéletét. Ez a szemlélet a lovak ezreinek életébe került: a jogtalanul elorzott lóállományt nem egy téészenben a disznókkal, tyúkfarmokkal etették fel. A gazdaságok nagy részében megtúrt néhány igásló állapota is jól példázta pillanatnyi megbecsültségét. A lovak lemészárlása – túl a pusztá tény borzalmain – szinte jóvátehetetlen károkat okozott lóállományunkban. Úgy nézett ki, hogy a méltán világhíres erdélyi, moldovai lóállománynak befellegzett. Őrültek, a legjobb esetben csak retrográdnak kikiáltott megszállottak próbálták átmenteni világhíres lóállományunkat. A pártállam haragjával szemben csak a lovat makacsul szerető gazdák egy maroknyi csapatát tudhatta maga mögött az, aki lóügyben szólni, tenni merészelt. Az atavisztikus lószeretet megmentette ugyan a lovat, de a kollektívbe kényszerített ember és ló komoly veszteségeket szenvedett abban a harminc-negyven évben.

A lókultusz, a lótartás igazi feléledésének lehetünk tanúi az elmúlt néhány esztendőben. Számszerű adatokkal bizonyítható, hogy az utóbbi években a lóállomány tetemesen gyarapodott. Ez a számbeli gyarapodás azonban egész sor újabb problémát vetett fel. Tény az sajnos, hogy a lóhoz értő, lovat szerető, a lótenyésztést és a kiképzés fortélyait ismerő generáció nagyrészt már nem létezik. Velük együtt a lovas élet tárgyi emlékei, használati tárgyai is megfogyatkoztak. Nemcsak a jó szíjgyártók, kovácsok öregedtek ki, de nem egy helyen mesterségük tárgyi eszközei is elkallódtak. A lóhoz való értést, a lovaglás és hajtás tudományát pedig senki sem örökli ugyanúgy nagyapjától, mint termetét vagy mint szemének színét.

Hatalmas munka volna a lótenyésztés újjászervezése, hiszen ezt is, mint annyi más dolgunkat, új alapokra kellene helyezni. A lótenyésztésben is szükséges volna a szemléletváltás, elvégre nem egy, nálunk kedvezőtlenebb éghajlattal rendelkező országban a lótenyésztés már jól jövedelmező ágazat. Ehhez elsősorban szükség volna a magán lótenyésztők egyesületének megszervezésére, mivel csak a törzskönyvezett állományt lehet megfelelően – elsősorban külföldre – értékesíteni. Ma már nálunk is lehetne sportlótenyésztésben gondolkodni – mindegyre megvolnának a hazai adottságok. Ezt a fellendülést azonban csak szervezett összefogással, áldozatkész, kitartó munkával lehetne elérni. Ránk váró feladat ez, mert e munkát senki sem fogja elvégezni helyettünk. Erdély lovas hagyományai pedig köteleznek.

E hagyományok mentén az utóbbi években megindult valamiféle erjedés lovas életünkben. Megalakult a – sajnos rövid életű – Lovas Főhatóság, melynek fő feladata éppen annak a kataszternek az elkészítése volt, mely végre tételesen tisztázza, hol tart a mai Románia lótenyésztése, milyen a meglévő lóállomány összetétele és fajtaszerkezete, hogyan alakultak a tenyésztés birtokviszonyai. Szisztematikus munka volt ez, és sajnos nem értünk még a végére. A Főhatóság, melynek megszervezése, néhány évig tartó működése külföldön is kedvező visszhangot váltott ki, áldozatul esett a kormány átszervezési politikájának.

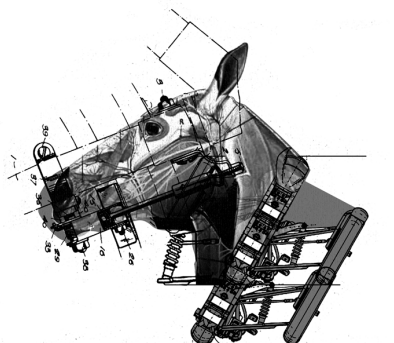
A lótenyésztés ügyeit, remélhetőleg csak ideiglenesen, az Országos Állattenyésztési és Nemesítési Intézet vette át, átörökölve azokat a feladatokat, melyeket mindenképpen meg kell oldani annak érdekében, hogy a román lótenyésztés is felzárkózzon Európához, illetve a régi fényében ragyoghasson. A tenyészegyesületek létrehozása, ami nélkülözhetetlen a modern lótenyésztés kiépítésében, csak nehézkesen, döcögve halad. Az elmúlt években ígéretesen indult a Lipicai Lótenyésztők Egyesülete, valamint az Arab Lótenyésztők Egyesülete, de az utóbbi sajnálatos belső ellentmondások, harcok áldozatául esett. A Sportlótenyésztő Egyesületnek is voltak talpra állási próbálkozásai, melyeket azonban nem sok eredmény követett.

A tenyészegyesületek létrehozása mellett a lótenyésztéssel és a lovassportokkal foglalkozó szakemberek feladata lenne meghatározni azokat a cselekvési irányokat, prioritásokat is, amelyek újra csatarendbe állíthatnák a román lótenyésztést az európai mezőnyben. Ehhez egyrészt tisztázni kellene néhány olyan, a tenyésztéssel összefüggő elméleti kérdést, amilyen a célirányos tenyésztés megvalósítása és az esetlegesen történő szaporítás visszaszorítása, ami néhány év alatt meghozhatná a várva várt eredményeket. Tényként kell elfogadnunk azt, hogy az egyre divatosabb lovassportok közül egyedül a hazai fogathajtás az, amelyről ma elmondható, hogy az elmúlt két világbajnokságon elért kilencedik helyezéssel felküzdötte magát az első tíz közé a fogathajtó nemzetek sorában. A valamikor híres ugrató és díjlovas sportágak még az első harmincba való bejutástól is igencsak távol kerültek.

Ezt a helyzetet kétféleképpen lehetne orvosolni. Az első gyógymód gyorsabb, de sokkalta költségesebb annál, mint amit a mai Románia állami, illetve magán lótenyésztői megengedhetnek maguknak. Ez ugyanis néhány olyan, genetikai adottságainál fogva értékes, már eddig eredményeket elért ló megvásárlása lenne, amellyel nemzetközileg is jegyzett sikereket lehetne elérni világbajnokságokon és olimpiákon. A másik gyógymód olyan tenyészanyag beszerzése, amellyel – ha lassabban is – elindulhatnánk a nemzetközi szint megközelítése felé.

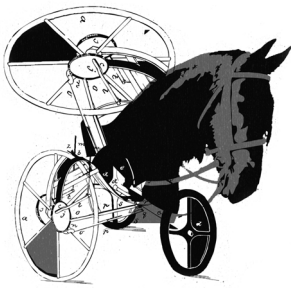
Mit jelent a lótenyésztéssel kapcsolatos prioritások meghatározása? Mindezekelőtt azt, hogy külön tenyésztési rendszereket kellene kidolgozni és működtetni a munkalovak, a modern sportjátékokban való szereplésre alkalmas sportlovak, valamint az egyre keresettebb hobbilovak tenyésztése érdekében Valamilyen módon rendezni kellene a fajtatiszta lovak tenyésztését segítő rendszerek újbóli felállítását.

Teendőnk van tehát bőven, ha gondoskodni akarunk e csodálatos teremtés jövőjéről, mely évezredek óta társa az embernek és része kultúrájának.

A TÜRELEM LOVAGJAI

Beszélgetés Bartha Róberttel,
az állami ménések vezérigazgatójával

A rendszerváltás óta egy évtizednyi bizonytalanság, majd tíz év fejlődés jellemezte a fajlótenyésztést Romániában – véli Barta Róbert, az állami ménések vezérigazgatója. A privatizáció – egy- egy kivételtől eltekintve – nem verte szét a hírnevüket máig megőrző méneseket. Az állam megőrizte a fontos ménések tulajdonjogát. A folytonosságnak köszönhetően nem sérült a messze földön híres romániai fajlóállomány minősége. Az állomány hasznosítása körül azonban bőven vannak gondok és teendők.

Nem vezett el

■ – *Sokat beszélünk mostanában az ország aranytartalékáról, mint ami fontos szerepet játszik a pénzügyi és gazdasági stabilitás megőrzésében. A fajlovak génállománya az aranyhoz hasonlóan nemzeti kincsnek számít. Mennyire vigyáztunk az elmúlt húsz évben erre a kincsrre?*

– Mindenképp jobban vigyáztunk, mint például a hatvanas években, amikor a fajlovakat az akkori agrárminiszter tudtával levágták és haleledelként használták fel. Románia területén a lótenyésztésnek több száz éves hagyománya van. Azt kell mondanom, hogy a jelenlegi helyzet méltó a régi időkhez. A tizenkét állami ménés és a négy méntelep állománya összesen 3150 ló, gondozásukat mintegy hétszáz személy látja el. Tizenkét fajtavál foglalkozunk. Kilencven törzsmén, 820 fedezőmén és mintegy 600 főnyi kanca alkotja az állományt, továbbá a három év alatti növendékek, ezek száma 1600 példányra tehető. Közben ügyel-

Nekünk jó legelőink vannak, a lehető legtovább igyekszünk rusztikusan tartani őket. Gazdasági szemmel nézve így olcsóbb, de amelletts egészségesebb is.

ni kell az állomány összetételére, hogy vérrokonság ne zavarja meg a tenyésztést, mert az könnyen a minőség rovására mehet. Ezért minimum 35-40 fős kancaállományokat hoztunk létre, minden ménes nagyságát a kancaállomány adja meg. Örökké szem előtt tartjuk a háromgenerációs síkot és melléje a fedezőméneket. Vonalanként nyolc-tíz egyedre van szükség. Például a lipicainál nyolc vonal van, ezért legalább 80 kanca kell. A méneseink a megyei erdészeti hivatal alárendeltségében működnek. A központi irányításnak köszönhetően pontosan tudjuk nemcsak az állatok létszámát, hanem nyilvántartjuk a születéseket, minden eladást vagy vételt is. Az erdészethez való átigazolás jó ötlet volt, most is elég kemény vállalat, megbírja, bankhitelhez hasonló rendszerben támogatja a méneseinket, így mindig itt a pénz az asztalon, lehet továbbmenni. Az utolsó két-három évben még a piac is ránk jött, nagyon felzsúfolt lóállománnyal, a külföldi árak is estek, ami a mi áraink rovására ment.

A magántőke beáramlása

■ – *Mi van magántulajdonban, és mivel rendelkezik az állam?*

– A lótenyésztés teljesen megváltozott 1989-ben, amikor itt is megjelentek a magánvállalkozások. Szerencsére egyre többen foglalkoznak lovakkal, vannak olyan tenyésztők, akik csak hobbiból csinálják, és másból élnek. Vannak, akik nem tenyésztene, csak fogatolnak, mások pedig tenyésztene és fogatolnak is. Akadnak olyanok, akik már tanulták a szakmát, és tudnak az állatokról annyit, hogy igényesebben, jobb körülmények között válogassák ki maguknak a másodosztályú lovakat. Ez nagy lehetőség volt, mert az állami méneseink ingyen fedezőméneket bocsátottak ki, nem kellett megvásárolni, évente lehetett őket cserélni. A magánkezdeményezések hatására az állami méneseink megemelték a mércét, így mára kiváló állomány jött létre. A rendszer-váltás előtt kétszer ennyi ló volt, de az egyedszám csökkentése nem ment a minőség rovására, sőt. 1990 és 2000 között kevesen vásároltak lovakat, nem tudták az irányt, inkább védték a pénzüket. Leginkább ingatlanba fektettek. 2000-tól viszont megindult a szekér, 2002-ben megalakult a lipicai magántenyésztők egyesülete is.

– *Gondolom, a lótartási törvény 2005-ös elfogadása is ráerősített erre a folyamatra.*

– Így van. Kelemen Atilla képviselő az ötletgazda, ő is terjesztette be a lótartási törvény tervezetét. A cél az volt, hogy létrejöjjön egy szerv, amely szakszerűen és semlegesen kezeli mind az állami, mind a magánszektorban levő lovakat. Az országot felosztották tíz körzetre, minden körzetben dolgozott egy állatorvos, egy állattenyésztő mérnök és egy könyvelő. A hivatal központja Bukarestben volt, kezdettől fogva én vezettem a hatóságot. Ekkor tudtuk meg pontosan, hány ló van magánkezében. Ez idő alatt állami támogatást kaptak a gazdák, a keretet 2870 lóban állapítottuk meg. Ennek hatására a minőségi állomány ötven-száz lóval gyarapodott minden évben. Ez máig ható folyamat, nagy lendületet adott a tenyésztésnek. Uniós szabályok miatt 2010-től a magántenyésztők nem kaphatnak támogatást. A gazdasági válság beköszöntével, 2009-ben összevonták a kisebb egységeket, a hatóság végül beolvadt az országos nemesítő intézetbe. Sajnos most már ez a szakág sem létezik, jelenleg egy-két ember felel a méneseinkért. Nem győzik elvégezni azt a munkát, amit harmincan végeztek korábban, az említett tíz zónában. Most is megvannak a területi ki- rendeltségek, de oda olyan emberek kellenének, akik értenek a lóhoz, mert ezek itt tyúkokhoz, juhokhoz, disznókhoz talán értenek, de a lóhoz már kevésbé. Egyedüli szerencse, hogy innen átmehettem az állami méneseinkhez, amelyek 2002-ben kerültek át az erdészeti hivatalokhoz, ahol több pénz jut a méneseink fejlesztésére. Most semmilyen támogatási rendszer nincs. Ez magántenyésztőként engem is érint.

– *A hivatal tehát már sem az egyedszámot, sem a tenyésztési folyamatot nem tudja követni.*

– Nem követelhetnek a gazdáktól semmit, minden meghívásos alapon megy, ezért a hivatal nem is tudja ellátni a feladatát. Csak úgy gyűjthetnek információkat, ha eljönnek a ménszemlékre, kancaszemlékre. Ezenkívül hatáskörük csak annyi, hogy a csikókat hathónapos korukban lecsippezik. Ezt is csak akkor, ha a gazda megengedi. A törvény előírása szerint egyfajta azonosítási módszert kell alkalmazni, senki sem köteles három-négy jelet rakni a lóra. A csippezés a leggyengébb módszer, mert a csipp vándorol az állat bőrében, és könnyen hamisítható is. A gazdákat még az útleveél kiadásánál lehet megfogni. Ahogy kimozdul egy ló a tenyészetből, útleveél kell hogy kövesse. Ebben a tulajdonos neve is szerepel, és az orvosi kezeléseket is bele kell vezetni. 2010-től nincs nyilvántartás sem. Tehát nem tudjuk, hogy a ménesekben hány csikó születik, az útlevelek kiadásán kívül nincsen más hatáskörük. Azt sem tudják, hány ménes van. Az országos nemesítő intézet ugyanis nem határozta meg pontosan, hogy mit is jelent egy ménes. Korábban az volt a szabály, hogy ahol öt fajtisza kancát és egy mént tartanak, az már tenyészetnek számít. Tudjuk, hogy Constanța mellett két-három tenyészetben arab lovakkal foglalkoznak. Sportlovakat Bukarest környékén és Călărași-ban, valamint Temes megyében tenyésztnek. Ugrólovak is vannak, ezeknek nyitva van a törzskönyvük, akármit be lehet vinni, csak az ugróképesség számít. Ezek eléggé elterjedtek az utóbbi időben, főleg a nagyvárosok környékén. Az ugróból és a lipicaiból van a legnagyobb állomány Romániában. A lipicai magántenyészeteket ismerjük, Kovászna megyében vagy négy is van. De Szatmár, Maros és Hargita megyében is vannak kisebb tenyészetek. Azonkívül vannak még a félnehéz, nehéz lovak, amelyekből megint van magánkézben elég. Ezeket a mezőgazdaságban vagy a fakitermelésben használják. Arabból is van egy bizonyos állomány, Shághya arabból, azután van valamelyes számú Furioso, Gidrán, de ezekből nagyobb állományt nem ismerek. Magánkézben összesen mintegy tízezer körüli fajtisza ló lehet, de ez csak becslés. Senki sem tudja biztosra.

Jó gazda volt az állam

■ – Az állami ménesekhez 12 fajból összesen 3150 ló tartozik. Ménesek vannak Cislău, Mangalia, Ószvény (Temes), Alsószombatfalva (Fogaras), Rușețu, Slatina, Lucina, Tulucești, Rădăuți, Bethlen, Dor Mărunt, Jegălia helységekben, a négy mén-telepnek pedig Arad, Marosvásárhely, Dumbrava-Neamț és Râmnicelu ad otthont. Mangalián mintegy ötvenfős arab állomány van. Slatinán Furiosók. Az ószvényi ménesben, Temes megyében nehéz fajták vannak: Ardenne-i és Nonius. Jegălián sportlovakat tenyésztnek, Dor Mărunt, Fogarason lipicait, de Bethlenben is vannak sötét bőrű lipicaiak és félnehéz lovak. Rușețun tartjuk az alföldi félnehézet. Cislăun van az angol telivér, Tulucești-en a Gidrán. A rădăuți-i ménesben a Shághya arabokat tartjuk, Lucinán pedig jó Hucul-állomány van.

– *Mik lesznek a következő évek prioritásai?*

– Modernizálni kell a bázisokat. A génállomány rendben van, de régiek az istálló, a bemutatóterem, a lovardák. Ezeket fel kell újítani. A meglévő állományt megfelelő körülmények között kell megmutatni, reklámozni, a farmokat, az istállókat színvonalassá tenni és lehetőséget teremteni arra, hogy a ménesek lovas turizmusból is bevételhez jussanak. Nem szabad csak a lovak eladására támaszkodni.

– *Milyen bevételei vannak egy állami ménesnek?*

– Arra kell számítani, hogy kizárólag az eladásból nem élnek meg a ménesek. A keresettebb fajták, amilyen a lipicai vagy a sportló, azután a nehéz, félnehéz fajták jobban mennek. Egy hároméves ló tenyésztési költségei nagyok, ezért nyitni kell más jövedelemforrások felé. Egyes ménesek már jó úton haladnak a turizmus beindítása felé. Azok a ménesek vannak előnyben, ahol a környező táj is vonzó. Ilyen például

Fogaras és az északon fekvő Lucina, ahol ez már jól működik. Az alföldiek már kevésbé felelnek meg a turisták egyre növekvő igényeinek. Sok mindent kell biztosítani azért, hogy a turista eljőjön és meglátogassa a ménest, plusz szolgáltatásokkal kell kedveskedni neki. Az állami ménesek kapnak állami támogatást az anyakanca-, a mén- és a fedezőmén-törzsállományra. Ezen múlik a ménesek fennmaradása. A magánszektor a földtámogatást kapja, összesen kilencezer hektár föld után. Sokan eladják a gabonát, szénát, amit elő tudnak állítani, innen is jön egy kis pénz. Összességében veszteséget termeltek a ménesek, ezt nem tudjuk letagadni. Azon dolgozunk, hogy nullszaldóra kihozzuk a tizenkét ménes összköltségvetését. A nagyobb jövedelmű ménesek kitermelhetik a többi veszteségét. Nem lehet összehasonlítani egy lipicait – amelyiket akár tízezer lejért is el lehet adni – egy arab lóval, aminek az ára három-négyezer lej. Sokszor az árát is leengedik, hogy ne maradjon a ménes nyakán. Sok fronton kell dolgozni egyszerre.

– *Világbjánok lovak kerülnek ki egy-egy hazai ménesből. Mi áll a különleges teljesítmények mögött?*

– Romániában a csikók nevelése még rusztikusan történik. Nagyon sokat használjuk a legelőket, és normális környezetben, természeti körülmények között nőnek fel. Külföldön azért, hogy kiemelkedő teljesítményt érjenek el, különböző tápokkal siettetik a növekedést, de ez nem szolgálja a csikók egészséges fejlődését. Nekünk jó legelőink vannak, a lehető legtovább igyekszünk rusztikusan tartani őket. Gazdasági szemmel nézve így olcsóbb, de amellet egészségesebb is. Vannak olyan fajták, amelyek egyedei lassabban, csak hat-hét éves korukra érnek be. Őket hiába pumpálja fel az ember az első három évben, mert hosszú távon az izomzat, a láb szerkezete nem bírja meg a terhelést. A román lovat ezért szerették mindig, mert natúr körülmények között nőtt fel. Ezután lehet igazán követelni tőle a sportban is. Ha az alap jó, arra lehet minőségi takarmányozás mellett komoly edzést felépíteni. Erre sokkal jobban reagál a ló, mint ha leválasztásos korától putyukáltuk volna, vagy valahol egy boxban nőtt volna fel. Az árak nálunk megfizethetők, az egyetlen nagy probléma, amiben még most is nagyon sántálunk, az a lovak kiképzése. Nincs olyan iskolánk, még középfokú sincs, amely ezzel foglalkozna. Minden feladat tanult szakembereket igényelne, kezdve a szerszámostól, aki feljavítja a hámokat, nyergeket, egészen a vasalókovácsig vagy a lógondozóig, de hiányzik az edző- és versenyzőiskola is. Más országokban az ilyen képzés sokkal magasabb fokon áll. Mi olyan három-négy éves korig tudunk lovat tenyészteni és felnevelni, de utána, amikor kezdődne a kiképzés, jönnek a gondok.

– *Kik keresik leginkább a román lovakat?*

– Eladunk bolgároknak, magyaroknak, de vesznek tőlünk osztrákok, németek is. Egyesületek génfeljavítás céljából vásárolnak lovakat. Több fajttal minket is számon tartanak különböző nemzetközi egyesületek. Évente külön e célból gyűléseket rendezünk, hogy nyomon kövessük az állományok alakulását. Szlovákiai, magyarországi és sok más külföldi egyesület is a romániai génállományra épített. A szlovákok elsősorban huculokat vittek. De közben felgyorsult a világ, egyre inkább a kész, betanított lovakat keresik. A képzés megduplázza, triplázza a ló árát. Nekünk ez a szak még hiányzik.

– *Gondolom, a szakma a fiatalok körében ma már érdeklődést kelthet. Nem lehetne a kaposvári felsőfokú képzés mintájára Romániában is beindítani valami hasonlót?*

– A lovakkal foglalkozó családokban gyakori jelenség, hogy a gyermekek veszik át a mesterséget, hajtókká, versenyzőkké válnak. De általában véve is egyre többen érdeklődnek a lovak és a fogathajtás iránt. Ami az oktatást illeti, előbb a mezőgazdasági líceumokon belül kellene lovas szakképző osztályokat beindítani. Külön program szerint tanulhatnának azok, akiket a ló gondozása, edzése érdekel, vagy éppen

a versenyzés. A kaposvári egyetem is szoros kapcsolatot ápol a mezőgazdasági líceumokkal. Nálunk két ilyen oktatási egységet kellene létrehozni. Sokan elmentek külföldre tanulni, de két-három hónapi szakosodás után többen kint maradtak. Szóval nem szabály, hogy aki elmegy, az vissza is jön. Ráadásul nem biztos, hogy nálunk érvényes lesz a diplomája. Tény, hogy nem tudunk versenyképes fizetést adni. A magánsektorban inkább megtalálják a megoldást, de az állami, az nem olyan rugalmas.

A megválaszolatlan miért

■ – *A fogathajtás egyik legnagyobb alakja, a kézdivásárhelyi Tóth Ferenc a rendszer-váltás után Magyarországról hozta vissza Dálnokra a Bethlen Pál erdélyi ménésében kitenyésztett Incitato vérvonalat. Ebből két világbajnok ló került ki. Hogy történhetett, hogy egy ilyen eredményeket felmutató ménés eltűnjön?*

– 1989 után Tóth Ferenc és Kádár László, aki többszörös román bajnok volt, 15-20 kiselejtezett kancát is vásárolt a fogarasi ménesből. Ez jelentette a dálnoki állomány alapját. Innen később nagyon sikeres keresztezésekkel világszínvonalú lovak kerültek ki. Ez az új tulajdonost nem érdekelte, eladott istállót, lovat, mindent. Megszűnt, mert egy állami gazdaságon belül működött, így a lovak is magánkézbe jutottak. Szerencsére nem kerültek ki az országból. Dálnokon a kilencvenes évek elején kezdődött meg a tenyésztés, beindult a fogathajtás, reklám is volt. De az egész egy fejőstehén és egy ptyókatermesztő szektor mellett működött. Az akkori igazgató, a farmfőnök meg akarta venni, és ezzel megmentette volna a ménest. De beleszólt a politika, beleszólt a kikiáltási ár, ami nagyon nagy volt, így ott maradt a negyvenfős lóállomány. Épp ott dolgoztam, amikor megvásárolta az új gazda, reméltük, hogy a lovaktól nem fog megszabadulni, hogy tovább lehet vinni az egészet, de nem így lett. Szerencsére egy kollégával átvettünk harminchat lovat, még most is van olyan tizen-nyolc-húsz éves kancánk, amelyik Dálnokról való.

Büszkeséglista

■ – *A fogarasi ménesből vásárolt lovak a világelsőségig jutottak, akkor a mai állomány kétszeresével dolgoztak. Mi indokolta a csökkentést?*

– 92–93-ban az itteni lipicai állományból, a fogarasi lipicai állományból rengeteget elvittek Magyarországra. Kamionokkal, tavasszal és ősszel egyszerre nyolcat, tízet vittek. A közel 700 fős állomány 300-ra apadt. Akkoriban a Lázár testvérek többször világbajnokságot nyertek az itteni Maestoso vérvonalból származó lovakkal. Törzsmének jutottak ki, fedezőmének, ezek csúcslovak lettek, és a Maestoso 39-esből származó egyik kanca (Mithos) elismerten a világ legjobb fogatlovának számított, mert ő nyerte meg a legtöbb világkupát, világbajnokságot. Mithos most úgy 18 éves lehet, két-három éve visszavonult, most a tenyésztésben használják a Lázárok. Voltak a dálnoki farmról, az Incitato vonalból kikerült lovak, amelyek szintén világbajnoki fogatokban mentek, kettes, négyes fogatban. Szóval itt értékes állomány volt és van. Régebb a külföldi hajtóknak is több idejük volt egy ló kiképzésére. Kivittek kilenc-tíz csikót, abból kettő világszínvonalú lett, a többit pedig továbbértékesítették. Ha már annyiért sikerült, amennyiért vették, akkor is, a másik kettő már eleget hozott nekik. Mára felgyorsult a világ, mindenki kész fogatra vár, vagy kész lóra, kiképezett lóra. Az utóbbi öt-hat évben ezért nem is igazán jöttek már lovat vásárolni. Mindenki várja, hogy menjünk, mutassuk a lovainkat a külföldi versenyeken, s inkább a kész fogatra összpontosítanak, mert üzletemberek, nekik nincs idejük a lovak kiképzésével foglalkozni.

– *Mi garantálhatná, hogy bírjuk a versenyt a fogathajtásban egyre jobban szereplő félvérekkkel?*

– Több munka! A sportolóink elfoglaltak, legtöbbjük saját vállalkozását vezeti, kevés idő marad a fogattal dolgozni. Bár vannak már nálunk is olyanok, akik csak ezt csinálják, fogathajtásból élnek. A többiek számára ez hobbi.

– *Mennyire függ egy-egy világversenyen való szereplés a támogatóktól?*

– A lovas szövetség nem tud sokat áldozni erre a szakágra, pedig ez hozta a legtöbb örömet és legtöbb eredményt. 1997 óta minden vb-n ott van a román csapat, csak ez a szakág tudta ezt produkálni, sem az ugróspont, sem a díjlovaglás. Az erdélyi szponzorok még tudják, mi a fogathajtás, de a Kárpátokon túl szinte ismeretlen sport. Próbáljuk bemutatónkon, helyi versenyeken népszerűsíteni. Több helyen járunk Moldva felé és le egész a tengerig. Sokan azt sem tudták, mi is az a fogathajtás.

– *Az idei, franciaországi fogathajtó világbajnokságon a román válogatott a 9. helyet szerezte meg. Ez azt bizonyítja, hogy azért vannak a világ élvonalába tartozó trénerünk is.*

– Öt-hat olyan fogathajtónk és tenyésztőnk van, aki a saját lovait vagy az állami ménesből vásároltakat három-négy év munka alatt fel tudja hozni a vb színvonalára. Olyan szinten vagyunk, hogy a világ odafigyel ránk. Hála istennek csak lipicaival mennek, amivel nagyon jó reklámot csinálnak a hazai méneseknek. 18 országból végeztünk a 9. helyen, előttünk voltak az angolok, hátunk mögött az Egyesült Államok. Ugyanezt a helyezést értük el két éve is Kecskeméten. Idén is bizonyítottunk, de sajnos lassan kiöregednek a lovaink. A következő vb-n, két év múlva, már tizenöt évesek lesznek, nem biztos, hogy akkorra újra ehhez hasonló formába lehet hozni őket. A német és a holland sportlovakat eredményeik miatt valóságos hisztéria övezi. Ezeket díjlovaglásra képezték ki, most meg fogatokban mutogatják őket. Azt reméljük, hogy a lipicai ezután is helytáll majd, legalább maratonon és az akadálypályán. Ezek a lovak továbbra is képesek lehetnek Lázár Vilmos négy-öt évvel ezelőtti teljesítményére, amikor a fogarasi lipicaiakkal minden második évben megnyerték a világbajnokságot.

Székely ember delfinnel?

■ Az augusztusi világbajnokság után, amelyet a franciaországi Contyban rendeztek meg, Bajkó Tibor, a román válogatott egyik fogathajtója a kovásznai városnapokra is kilátogatott. Saját lovait még pihenteti a vb után, de hajtóként azért részt vett a bemutató jellegű versenyen. Egyszerűen élt a lehetőséggel a sportág népszerűsítésére.

– *Épp most lett vége a körnek, a lovak még kapkodják a levegőt. Az előbb a jobbosat dicsérte. Mi tesz egy jó lovat?*

– Van egy olyan mondás, hogy ha a balos lovam olyan lenne, mint amilyen a jobbos kéne legyen, akkor lenne két jó lovam. Tetszik, ahogy reagált. Ezt a lovat ma hajtom először, a mieink pihennek. Tetszett, ahogy a szárparancsokra reagált, ahogy hajlott, indult, ahogy odafigyelt a hajtóra. A jó ló igazi sporttárs, mindig kollaborálni akar, nem önfejű. De azt is tudni kell róla, hogy saját egyénisége, akarata van, pont olyan frontérzékeny, mint mi, emberek. Vannak jó és rossz napjai. Nem mindenkinek a kezében működik egyformán. Olyan, mint a székely menyecske: van, akinél beválik, van, akinél nem igazán. A ló is egyikünk kezében jól megy, a másikinál nem biztos, hogy pontosan az a stílusú ló a megfelelő.

– *Most tért haza a világbajnokságról, amelyen csapatösszetettben Hollandia nyert, a további sorrend: Németország, Franciaország, Magyarország, Ausztria, Lengyelország, Svájc, Anglia és Románia. Mennyire elégedett a kilencedik helyezéssel?*

– Az elmúlt évek eredményei azt mutatják, hogy székelyekként büszkék lehetünk a székelyföldi, erdélyi, romániai fogathajtásra. Nagyon jó eredményeket értek el a fogathajtók külföldi versenyeken. Bárhol, a legmagasabb szinten is, ha megjelennek fogathajtóink, akkor picit odafigyelnek rájuk, mert meglepetést okozhatnak díjhajtásban, akadályhajtásban vagy maratonhajtásban.

– *Pedig a lehetőségeink sokkal szerényebbek. Külföldön több száz fogatból jut ki egy-egy világversenyre a legjobb három, nálunk mintegy huszonöt fogat verseng a válogatotti helyekért.*

– Igen, huszonöt fogatunk van az úgynevezett A kategóriában, Magyarországon több száz. A hollandoknál több mint ötezer a leigazolt versenyzők száma.

– *Ilyen kevés fogatból hogy lehet ilyen jó eredményeket elérni?*

– Azok, akik fogathajtással foglalkoznak, nagyon akarnak. Nem a győzelmet akarják mindenáron, hanem annyira szeretik a sportot, hogy a fogat az életük. A lovaikat szinte családtagként kezeljük. A hitnek, a versenyhitnek köszönhető, hogy ott vagyunk a világ élvonalában.

– *A legjobb eredményeket a félvérek hozták, mi azonban továbbra is a hagyományos lipicai fogatokhoz ragaszkodunk. Hosszú távon is tartható ez a felfogás?*

– Erről nagyon megoszlanak a vélemények. Most, a vb-n rengeteg kitérő sportlovát láttunk, amelyek nagyon jól teljesítettek. Az erdélyi sporttársak is gondolkoznak, de személy szerint azok közé tartozom, akik szerint a romániai lipicai az egyik legjobb. A génállomány is rendben van, ezekkel a lovakkal három nap alatt az egyik legjobb eredményt lehet elérni Európa bármelyik sarkában.

– *Közben másutt megállás nélkül tovább kísérleteznek a keresztezésekkel...*

– Ez az új hóbort! Vannak, akik így keresik a jövőt és anyagiakkal is jobban el vannak eszdtve, mint esetleg a székelyföldi sporttársak. Az egyik legjelentősebbnek most a KWPN-t tartják, ami a holland Gelderland egyik keverékéből jött létre. Ezen a téren is verseny folyik. Nem tagadom, nagyon látványosak, de úgy gondolom, hogy a mi gondolati világunk, a mi szokásaink, a mi sporttudásunk teljesen passzol a lipicaival és ebből kell nekünk jó eredményeket produkálnunk.

– *Miért érdemes a lovassporttal foglalkozni? Mivel lehetne a fiatalokat a lovak felé fordítani?*

– Akkor most én kérdezek: tudja, melyik az a két állat a világon, amelyik a legjobban helyre teszi, megnyugtatja az embert? A ló és a delfin. Most képzelje el a székely embert delfinnel! De komolyra fordítva a szót: az a fiatal, aki a ló felé fordul, máris természetszerető ember. Ha szereti a természetet, akkor rendszerető ember is. Ha pedig rendszerető, az azt jelenti, hogy dolgoz, jóra való, istenfélő ember. Ilyen fiatalságot kellene nevelni.

Kérdezett Stanik Bence

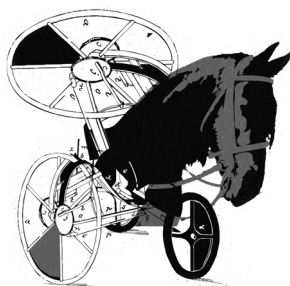
XENOPHÓN

A LOVAGLÁS MŰVÉSZETE

Xenophón görög történetíró Athénban született 430-ban, és Korinthosban hunyt el 354-ben. Szókratész tanítványa volt, akinek alakját visszaemlékezéseiben örökítette meg. Művei között történeti munkák mellett (Anabaszisz, A lakedaimoniak állama, Kürosz neveltetése) vannak gazdasági tárgyú értekezések, amilyen A vadászatról és A lovaglásról szóló.

Ez utóbbi Nemes Júlia fordításában és gazdag magyarra fordító jegyzeteivel 2006-ban jelent meg magyarul az Akadémiai Kiadó gondozásában. A viszonylag rövid terjedelmű szöveg szakszerű leírását adja a lovak tenyésztésével és a lovaglással kapcsolatos ismereteknek. Alább az értekezés első része és befejezése olvasható.

(H. A.)

Bevezetés

■ 1.1. Mivel a sors jóvoltából régóta lovagolok, s ezért azt hiszem, jártas vagyok a lótarásban, szeretném bemutatni ifjabb barátaimnak is, hogy véleményem szerint hogyan bánhatnak leghelyesebben lovaikkal. A lovaglás művészetéről ugyan írt már könyvet Simón is (aki egyébként az athéni Eleusinionban található bronzlovat állíttatta, és talapzatára felvésette a saját tetteit), ennek ellenére én mégsem hagyom ki művemből mindazt, amit nála helyesnek találtam, sőt így még szívesebben fogom továbbadni barátaimnak abban a meggyőződésben, hogy véleményem hitelesebb, mert gyakorlott lovas létére Simón is egyetértett velem; ha valamit esetleg nem említett, azt majd én megpróbálom ismertetni.

A lóidomításnál egy ifjú számára sokkal fontosabb, ha a saját erőnlétével foglalkozik, és ha már vannak ismeretei a lovaglás művészetéről, lovagoljon minél többet...

A fordítás E. C. Marchant Xenophontis opera omnia V. (Oxford–London, 1925) alapján készült.

JK
2011/10

A ló külleme és kiválasztása

■ Mindenekelőtt arról fogok szólni, miképpen kerülhetjük el legbiztosabban, hogy a ló vásárlása során becsapjanak. Nos, a még be nem lovagolt csikónak nyilvánvalóan a küllemét kell megvizsgálnunk, a vérmérsékletére ugyanis nincs egyértelmű bizonyíték, ha egyszer még sosem ültek fel rá.

1.2. Mármost ami a testrészeit illeti, véleményem szerint először a lábait kell szemügyre vennünk. Mert ahogy a háznak sincs semmi haszna, és hiába gyönyörű a teteje, ha nem megfelelő az alapozása, úgy a katonaló is hasznavehetetlen, és hiába kiváló minden egyéb szempontból, ha rossz a lába, hiszen emiatt egyetlen erénye sem érvényesülhet.

1.3. A láb vizsgálatánál először a patát vegyük szemügyre, mert a vastag szarufal alkalmasság szempontjából sokkal előnyösebb a vékonynál; továbbá nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a pata talprésze a hegyfalnál és a sarokfalnál homorú-e vagy lapos. A homorú talpú pata ugyanis, az úgynevezett nyírt távol tartja a talajtól, lapos talpú patánál azonban a láb erősebb és lágyabb része egyforma terhelést kap, akárcsak a lúdtalpas embereknél; mikor Simón azt mondja, hogy már a pata dobogásából felismerhető a jó felépítésű láb, igaza van, mert a boltozatos pata a földhöz verődve olyan hangot ad, mint a cintányér.

1.4. Mivel letről kezdtük a vizsgálódást, ezért felfelé haladva fogjuk tárgyalni a többi testrészt. A pata felett és a csüdizület alatt lévő csont ne álljon se túl meredeken, mint a kecskénél, mert túlzott merevségével a lovasnak is kényelmetlenséget okoz, valamint a gyulladásra is hajlamosabb az ilyen láb; de túl ferde se legyen a csont elhelyezkedése, mert így kidörzsölődhet és megsérülhet a csüdizület, ha a ló rögs vagy köves talajon jár.

1.5. A szár csontja legyen vastag, hiszen ez a test tartóoszlopa, vastagságát azonban ne erek vagy izmok adják; máskülönben, valahányszor kemény talajon lovagolunk, a vér óhatatlanul ide áramlik, visszerek alakulnak ki, a láb megdagad, a bőr pedig megereszkedik. A bőr megereszkedésével gyakran a ló ina is kijön, márpedig ez rendszerint sántasághoz vezet.

1.6. Mármost ha a csikó a lábtövet járásban könnyedén hajlítja, vélhetően lovaglás során is hajlékony lesz a lába, ugyanis az idő előrehaladtával minden ló egyre könnyebben hajlítja a lábtövet. A hajlékony lábtő pedig méltán számít előnyös tulajdonságnak, mert ennek köszönhetően a ló ritkábban botlik meg, és a lovas számára kevésbé kényelmetlen, mint a merev lábú.

1.7. A lapocka alatti alkar nyilván erősebb és tetszetősebb, ha vastag, akárcsak az ember combja esetében, továbbá a szügyre is igaz, hogy a szélesebb megfelelőbb, akár a megjelenést nézzük, akár az erőt, akár azt, hogy a száruk ne keresztezzék egymást, hanem kellő távolságban legyenek.

1.8. A szügyhöz képest a nyak ne előreálljon, mint a vadkané, hanem ahogy a kakasé, merőlegesen érje el a fejtetőt, az állkapocs szögleténél legyen hajlékony, a fej száraz rész, tehát az állkapocscsontja legyen kicsi. Így kerülhet a nyak a lovas elé, a ló pedig láthatja a talajt a lábai előtt. Ráadásul ellenszegülésre sem lehet módja ebben a testtartásban, bármilyen makacs is: a ló ugyanis nem begörbíti, hanem megfeszíti a nyakát és a fejét, mikor ellenszegülni próbál lovasának.

1.9. Meg kell vizsgálnunk azt is, hogy a szája puha-e mindkét oldalon, vagy esetleg az egyik kemény, mert félpofájúság többnyire akkor alakul ki, ha a ló szájának két oldala nem egyforma. A kint ülő szem éberebbnek tűnik, mint a beesett, emellett az ilyen lónak alighanem a látótere is nagyobb.

1.10. Ami az orrnyílást illeti, a tág a szűknél szabadabb légzést tesz lehetővé, egyszerűs mind elárulja, hogy a ló tüzezebb vérmérsékletű. Tudniillik mikor a ló egy másik lóra haragszik, vagy gyakorlat során indulatba jön, orrnyílása jobban kitágul.

1.11. A nagyobb fejtető és a kisebb fülek jellegzetesen lószzerűvé teszik a fejet. A magas mar pedig a lovasnak biztosabb ülést, a vállaknak és a testnek szilárdabb ízesülést ad. A széles hátú lovon kényelmesebb ülés esik, mint az éles hátún, és szebb látványt is nyújt.

1.12. A mélyebb és a has felé szélesebb oldal annak jele, hogy a ló biztosabban megülhető, egyszersmind erősebb és többnyire jobb takarmányértékesítő. Minél szélesebb és rövidebb az ágyéka, annál könnyebben emeli meg a ló az elülső és annál könnyebben viszi utánuk a hátulsó részeit. A horpasz is nyilván ekkor a legkisebb, márpedig ha nagy, bizonyos mértékben el is csúfítja, bizonyos mértékben pedig gyengíti a lovat, és ezért az kevésbé tudja magát hordani.

1.13. A far legyen széles és jól izmolt, hogy arányos legyen az oldalakhoz és a szügyhöz képest. Ha ezen részek mindegyike erős, a ló jobb és gyorsabb futó lesz.

1.14. Ha a ló alkarjai közt a farok alatti résznél elég széles a helyköz, úgy a hátulsó lábak között is nagy lesz a távolság, ettől pedig élénkebb, ugyanakkor biztosabb a letérdelése és a ló lovas alatti munkája, egyszerűen mozgása minden szempontból javul. Ezt láthatod az embereknél is: ha valamit fel akarunk venni a földről, mindnyájan inkább terpeszállásban, mintsem zárt lábbal próbálkozunk.

1.15. Nem jó, ha a ló heréje nagy, ezt azonban a csikónál még nem lehet megítélni. Ami a hátulsó lábat illeti, a csánkkal, a lábszárral, a csüdizületekkel és a patával kapcsolatban ugyanazok az elvárásaim, ami az elülső láb esetében.

1.16. Most pedig olyan jellegzetességeket kívánok leírni, melyek alapján elkerülhetjük, hogy a csikó későbbi méretének megítélésében tévedjünk. Ha egy lónak már a születésekor hosszúak a lábai, akkor rendszerint magas lesz. Tudniillik az idő előrehaladtával a négy lábúak végtagjai a végső testméret eléréséig már alig-alig nőnek, a többi testrész pedig a lábakhoz képest megfelelő arányban növekszik.

1.17. Úgy gondolom, hogy a csikó küllemét ezen ismérvek alapján vizsgálva tehetünk szert jó lábú, erős, jól izmolt, szép és megfelelő méretű lóra. Olykor előfordul, hogy némelyik ló felnőtt korára megváltozik, mégis bátran vizsgálhatjuk őket ezen szempontok alapján: sokkal több válik ugyanis közülük alkalmatlanból használhatóvá, mint fordítva.

A belovaglás

■ 2.1. Mármost ami a ló belovaglását illeti, azt hiszem, hogy erről nem szükséges szólanom: a városállamokban ugyanis a vagyoni helyzetük révén leginkább arra alkalmasakat, illetve a városállam irányításának tevékeny részeseit rendelik lovas szolgálatra. A lóidomításnál egy ifjú számára sokkal fontosabb, ha a saját erőnlétével foglalkozik, és ha már vannak ismeretei a lovaglás művészetéről, lovagoljon minél többet; egy idősebb ember esetében pedig helyesebb, ha belovaglás helyett inkább saját házanépével, barátaival, politikával és hadügyekkel tölti az idejét.

2.2. Aki a belovaglással kapcsolatban hozzám hasonlóan gondolkodik, csikóját nyilvánvalóan képeztetni fogja. De a csikót is csak úgy szabad kiképzésre engednünk, mint ahogy a gyereket szakmára tanítatjuk: szerződésben rögzítve, hogy mit kell tudnia, mikor visszakapjuk. Ezek a kikötések ugyanis emlékeztetni fogják a belovaglót arra, hogy mire kell ügyelnie, ha meg kívánja kapni a fizetségét.

2.3. Mindenesetre vigyázzunk, hogy szelíd, könnyen kezelhető és emberszerető csikó kerüljön a belovagló elé. Az ilyen magatartás ugyanis már többnyire otthon, a lovasz segítségével is elérhető, ha el tudja érni a csikónál, hogy az éhséget, szomjúságot és a böglyök csípéseit az egvedüléssel, az evést, az ivást és a fájdalomtól való megszabadulást viszont az ember jelenlétével társítsa magában. Ha ez sikerül, biz-

tos, hogy a csikó nem egyszerűen szeretni fogja az embert, hanem valósággal vágyódni fog utána.

2.4. Érintenünk is azokon a testtájakon kell a lovat, ahol leginkább kellemes neki a simogatás, ezek egyrészt a szőrrel dúsan borított részek, másrészt az a terület, melyet a ló kevésbé tud védeni, ha valami támadás éri.

2.5. A lovászt utasítsuk, hogy a csikót tömegben is vezesse, szoktassa hozzá mindenféle látványhoz és zajhoz. Ha a csikó az ilyesmitől fél, nem szabad haragudnunk, hanem nyugtatgatva kell megmutatnunk neki, hogy nincs semmi baj. A csikóneveléssel kapcsolatban, azt hiszem, egy átlagember számára elég tennivalót említettem. [...]

A ló feligazítása

■ 10.1. Ha azt akarjuk, hogy harci lovunk lovaglás közben előkelőbb és pompásabb látványt nyújtson, tartózkodjunk attól, hogy a zablával állandóan rángassuk a száját, vagy sarkantyúzzuk és ostorozzuk, noha sokan úgy vélekednek, hogy így feligazítják a lovukat. Tévedés – aki ilyesmit tesz, éppen az ellenkezőjét éri el.

10.2. A zabla felfelé rángatásától ugyanis a ló ahelyett, hogy előrenézne, csupán rosszabbul lát, a sarkantyúsúrától és pálcázástól pedig úgy megijed, hogy összevarodik és elveszíti biztonságérzetét. Ez jellemző a lóra, amelyik szenved a lovaglástól és feladatait csúnyán, nem pedig szépen végzi.

10.3. Ha viszont arra tanítjuk a lovat, hogy a lovas alatt laza szárcapcsolattal menjen előre, és nyakát tarkóban meghajlítva emelje felfelé, olyasmit kérünk tőle, amit maga is szívesen és büszkén tesz.

10.4. Hogy mindezt élvezzi, a következő dolog is bizonyítja: amikor a ló magától vesz fel valamilyen testtartást a többi ló – különösen kancák között, akkor többnyire föligazodik tarkóban meghajlított nyakával, lábait könnyedén emeli, a farkát pedig magasra tartja.

10.5. Ha tehát olyan testtartásra készítjük a lovat, amit maga is szívesen vesz fel, mikor tetszeni akar, örömet ébresztünk benne a lovaglás iránt, és az állat nagyszerű, tüzes és vonzó látványt fog nyújtani. Most pedig megpróbálom kifejteni, hogy szerintem hogyan érhetjük el mindezt.

Zablafajták

■ 10.6. Első szabály: legalább két zablánc legyen. Ezek közül az egyik legyen sima, megfelelő méretű korongokkal, a másik pedig súlyos, keskeny korongokkal. Utóbbin legyenek éles tuskéjú sündisznók, hogy ha a ló megfogja a zablát, kellemetlen érdessége miatt elengedje; így amikor sima zablára cseréljük, örülni fog a cserének, és amit a durva zablával megtanult, a simával örömet fogja végrehajtani.

10.7. Amennyiben a sima zablára ügyet sem vet, és egyszerűen belefekszik, akkor tegyük föl a nagy korongokat, hogy tátozásra kényszerülve elengedje a zablát. Elkészíthetjük a durva zablákat szorítóra és feszítőre is.

10.8. De kivétel nélkül mindegyik zablafajta csuklós legyen. Ha ugyanis egy zabla merev, a ló bárhol is ragadja meg, az egésztest odafogja a szájához, ahogy a nyársat is egészében emeljük fel, bárhol fogjuk meg.

10.9. A másik fajta viszont olyan, mint a lánc: mert a lánc egyik végét megragadva csak a kézbe fogott szemeket tartjuk mozdulatlanul, míg a többi ezektől függetlenül mozog; így a ló, miközben folyton a „menekülő” részt vadássza, elengedi a zablát: ezért is illeszzenek a szájvasak közé kis karikákat, hogy nyelvvel és fogaival ezeket üldözve elfelejtse megfogni a vasat.

10.10. Ha esetleg valaki nem tudná, milyen a hajlékony zabla, és milyen a merev, rögtön elmagyarázom. Hajlékony a zabla, ha a szájvasak illesztése széles és sima, így azok könnyen elmozdulnak egymáson; általában pedig annál hajlékonyabbak a szájvasak körüli részek, minél szélesebb nyílásúak és lazábbak.

10.11. Ha a zabla egyes tagjai nehezen mozdulnak el egymáson, és illeszkedésük nehézkes, merev a zabla. De bármilyen is a zabla, ugyanazt a hatást kell elérnünk vele, ha olyan lovat akarunk, amelyet fentebb ismertettem.

10.12. A ló száját nem szabad olyan erősen húzni, hogy rángatni kezdje a fejét, de olyan finoman sem, hogy meg se érezze. Ha a zabla megmozdítása után felemeli a nyakát, rögtön engedni kell a száron; és különben is – nem győzöm hangsúlyozni –, ha szépen engedelmeskedik, meg kell jutalmazni.

10.13. Mihelyt megérezzük, hogy a ló élvezi a magas nyaktartást és az ellazulást, semmilyen megerőltető munkára ne kényszerítsük; ellenkezőleg, veregessük meg, mert szívesen megy a lovas alatt; ettől támad leginkább önbizalma a nagyobb iramú haladásra.

10.14. A ló különben is a sebes vágóban leli örömét; ezt bizonyítja, hogy elszabadulás esetén a ló nem lépésben halad, hanem vágázik. Természetéből adódóan élvezi ezt a mozgást, hacsak nem kényszerítjük a kelleténél hosszabb vágóra; persze mindennel így van, a megfelelő mérték túllépése embernek, állatnak egyaránt káros.

10.15. Ha lovunk eljut odáig, hogy feligazodva menjen alattunk, minden biztonnal már ahhoz is hozzászokott, hogy akár már a lovaglás elején fordulatból, sebes iramban meginduljon. Ha az így kiképzett lovunkat túlzottan visszafogjuk a zablával, és ezzel egy időben még előre is hajtjuk, akkor, mivel a zabla visszafogja, az előrehajtó segítség pedig indulásra készíti, a ló előreveti szügyét, és haragosan, minden könnyedség nélkül felfelé emelgeti a lábait, a ló ugyanis, ha fájdalmat érez, mereven mozgatja őket.

10.16. Ha az így felélénkült állatnak szárat adunk, a zabla lazasága miatt a ló szinte úgy érzi, szabadjára engedték, és feligazodva, könnyed lábakkal, büszkén lépked, ugyanaz a délcegség jellemzi, amit a többi lóval szemben szokott mutatni.

10.17. Az ilyen lovat szokták a szemlélődők nemesnek, jó munkakedvűnek, jól belovagoltnak, bátornak és szilajnak, egyszersmind jókedvűnek és tüzesnek nevezni. Nos, ha valaki ilyesmire vágyik, kövesse fenti tanácsaimat.

A ló idomítása a magasiskoláig

■ 11.1. Ha valaki azt szeretné, hogy a lova díszmenetbe illő, büszke fejtartású, ragyogó külsejű legyen, meg kell mondanom, ezt nem lehet minden lóból kihozni, hiszen a nemes vérmérséklet és az egészséges test elengedhetetlen előfeltétel.

11.2. Mindenesetre nem igaz, amit egyesek gondolnak, nevezetesen, hogy a könnyed lábú ló a testét is jól tudja emelni. Inkább az a ló tud a hátulsó lábaival előre, maga alá lépni, amelyiknek az ágyéka rugalmas, rövid és erős; ágyékon pedig nem a fark körüli részeket értem, hanem az oldalai és a csípője közötti területet a vékonya körül.

11.3. Nos, ha a zablával visszatartjuk a lovat, mikor hátulsó lábaival messze az elülsők nyoma elé lép, akkor az állat meghajlítja hátulsó lábait a csánkánál, és felemeli teste elülső részét, és pedig úgy, hogy aki szemben áll vele, láthatja a hasát és a szeméremtájékát. Amikor ezt teszi, adjunk neki szárat, hogy a szemlélő úgy lássa, a ló önként vette fel legszebb tartását.

11.4. Egyesek ezt úgy próbálják megtanítani a lónak, hogy csánkja alatt ütik a lovaglópálcával, vagy megkérik valakit, hogy mellettük fusson, és csapkodja a lovat a lábszárai alatt.

11.5. Én azonban, ahogy mindig is mondtam, a legjobb oktatási módszernek tartom, ha a ló a lovas akaratának teljesítéséért cserébe minden alkalommal kap valami könnyítést lovasától.

11.6. Mert amit a ló kényszerből tesz – ahogy Simón is mondja –, azt nem is igazán érti, és nem is csinálja szépen. Olyan ez, mintha egy táncost ösztökével bökdösnénk, és így tanítanánk az ütemes mozgásra. Mert ember is és ló is gyakrabban hibázik, mint szépen dolgozik, ha így bánnak vele. El kell érniünk, hogy a ló a segítségekre mindent önként mutasson be a legszebben és a legpompásabban.

11.7. Ha jól megizzasztjuk, mikor kelletlenül megy alattunk, de gyorsan leszálunk róla és lekantározzuk, ha szépen feligazodik, tartsuk észben, hogy akkor önként is el fog jutni a feligazodásig.

11.8. A festményeken az isteneket és hērőszokat ilyen tartású lovakon szokás ábrázolni, de ilyen lovon – ha tudunk bánni vele – az ember is nagyszerű benyomást kelt.

11.9. A feligazodott ló oly szép, oly bámulatosan ragyogó, hogy látványa öreget és fiatalat egyaránt rabul ejt, mert ha egy ló így sugárzik, nincs ember, aki be tudna telni a nézésével, vagy el tudna szakadni tőle.

11.10. Ha valaki történetesen ilyen lóval kap századosi vagy lovasparancsnoki megbízatást, kötelessége arra törekedni, hogy ne csak maga, hanem egész legénysége pompás látványt nyújtson.

11.11. Nos, ha az élen haladó lovas tökéletesen feligazítja lovát (minthogy az ilyen lovakat dicsérik leginkább), és az a lehető legszűkebb keretben, a lehető legrövidebben üget, akkor a többi ló nyilván csak lépésben tudja követni. Csakhogy az ilyen látványban egy fikarcnyi szépség sincs!

11.12. Ha viszont lovát nem túl gyorsan, de nem is túl lassan, hanem abban az iramban hajtja, amelyben a lovak leginkább élénkek és jókedvűek – ha tehát így vezetjük –, akkor a paták egyszerre dobbannak, a lovak egyszerre nyerítenek és horkantanak, így nemcsak a vezér, hanem egész legénysége is fenséges látványt fog nyújtani.

11.13. Tehát elmondhatjuk, ha valaki helyes elvek szerint vásárol lovat, teherbírónak nevei, a hadgyakorlatok, bemutatók és katonai lovasversenyek alkalmával helyesen lovagolja, akkor – ha az istenség is úgy akarja – biztosan növelni fogja lova értékét, híresen jó lovai lesznek, sőt maga is jó lovas hírében fog állni.

A lovas védekező és támadó fegyverzete

■ 12.1. Végezetül még arra szeretnék kitérni, hogyan kell felfegyverkeznie annak, akit lovasszolgálatra osztanak be. Mindenekelőtt fontosnak tartom, hogy a mellvértjét testére szabassa, mert ha valóban rá van öntve, akkor egész teste hordozza, ha viszont bő, akkor csak a vállai tartják, a szűk mellvért pedig bilincs, és nem vértzet.

12.2. Mivel nyakunk is sebezhető, egy a mellvérthez csatlakozó nyak formájú vérttel ezt a testrészt is védenünk kell. Ha megfelelően van elkészítve a nyakvért, díszítő szerepe mellett a lovas fejét szükség esetén az orráig fedi.

12.3. A legerősebb és legjobb sisakokat szerintem Boiótiában készítik, mert ezek úgy védik a mellvérttől már nem fedett részeket, hogy nem akadályozzák a látást. A mellvértet úgy készítsék el, hogy se az ülést, se az előrehajlást ne akadályozza.

12.4. Hasunk, lágyékunk és környező testrészeink körül legyenek kellő számban olyan nyúlványok, melyek megvédik tagjainkat a hajítófegyverektől.

12.5. Mivel a bal kéz sérülése esetén megbénul a lovas, javasolom az erre feltalált vért, az úgynevezett „kar” használatát. Ez ugyanis befedi az állat, a kart, a könyököt és a szárát tartó ujjakat, emellett ki lehet nyújtani, és be lehet hajlítani, sőt még a mellvérttől fedetlen hónaljunk alatti területet is védi.

12.6. Jobb karunkat viszont gerelyvetés és a kardcsapások közben is fel kell emelnünk, ezért a mellvértnek azt a részét, amely ezt meggátolná, el kell távolítani. Pótlásul nyúlványokat kell e mellvért eresztékéhez illeszteni, hogy ezek a kar felemelésekor, a mozdulatot követve szabályosan szétterüljenek, a kar leengedésekor pedig összezáródjanak.

12.7. Ami az alkart illeti, a lábvértszerűen, külön felhelyezett páncél jobb, mint a mellvérttel összeillesztett. A jobb kar felemelésekor a vért mentén védtelessé váló testtáját pedig bőrrel vagy fémmel kell fedni, különben a legfontosabb hely védtelessé marad.

12.8. Mivel a lovas komoly veszélybe kerül, ha lovával történik valami, ezért a lovat is el kell látni fej-, szügy-, illetve oldalvérttel. Utóbbi egyben a lovas combvértjéül is szolgál. A ló valamennyi testtája közül leginkább a vékonyát kell védeni, mert ezen a ponton halálosan sebezhető és igen gyenge; a lótarakóval azonban megvédhetjük.

12.9. A nyeregpárnát is úgy varrassuk, hogy a lovas a lehető legbiztonságosabban üljön benne, de a ló hátát se törje fel. Így lehet felvértezni lovast és lovat egyaránt.

12.10. A lábszárak és a lábfejek persze kilógnak a combpáncél alól, de a megfelelő, erős bőrből készült csizma viselése védelmet nyújthat. Így egyszerre lesz lábszárvédőnk és lábbelink.

12.11. Nos, az istenek segedelmével ez a védőfegyverzet megóvhat a sebesüléstől. Az ellenség kaszabolására inkább a szablyát ajánlom, mint a kardot. A lovas ugyanis magassági fölényéből adódóan jobban tud vágni a szablyával, mint szűrni a karddal.

12.12. A gyenge és nehezen hordozható, nádból készített dárda helyett inkább két somfa gerelyt javasolok. Kellő gyakorlattal az egyiket el tudjuk hajítani, a másikat pedig szembe, oldalra és hátrafelé is tudjuk használni, ráadásul ez a fegyver erősebb a dárdánál, és könnyebb hordozni is.

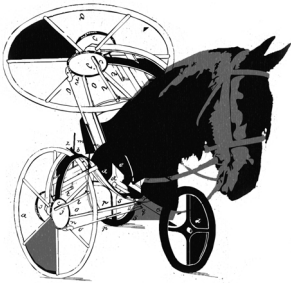
12.13. Javasolom, hogy a gerelyt hajítsuk el, amint lőtávolon belülre érünk, így ugyanis több időnk marad megfordulni és a másik gerelyt megragadni. Röviden ismertetem, hogyan vethetjük el a gerelyt a legnagyobb erővel a legmesszebbre: bal oldalunkat vessük előre, a jobbat pedig húzzuk hátra, combból emelkedjünk fel a lovon, és így, kissé felfelé tartva hajítsuk el a gerelyt. A legnagyobb erővel és távolságra, ugyanakkor pontosan akkor száll majd a gerely, ha hegye mindvégig a cél felé néz.

12.14. Ennyi a közembernek szánt javaslat, tudnivaló és gyakorlati tanács. A lovasparancsnoktól elvárt elméleti és gyakorlati ismeretekről egy másik könyvben írok.

Nemes Júlia fordítása

ANTOINE DE PLUVINEL

A KIRÁLY LOVAGLÁSRA VALÓ OKTATÁSA

**Ezért bátorkodom arra
kérni Felsőgedet,
fogadja meg
tanácsomat, és
alapítson négy
akadémiát a
királyságban...**

Armand du Plessis, a jövő Richelieu bíboros (1585–1642), XIII. Lajos teljhatalmú minisztere elszőr katonai pályára készült, és szinte a véletlennek köszönhetően lett belőle 17 évesen püspök. A lovaglás, a vívás, a tánc művészetét Pluvinel iskolájában tanulta, amely a legjobb volt ebben a műfajban. (Lásd Michel Carmona: Richelieu. Fayard, Paris, 1983. 27–28.) Antoine de Pluvinel (1552–1620) a lovaglás művészetének legkiválóbb mestere volt a maga korában. Az erre vonatkozó ismereteket Nápolyban sajátította el, de saját elgondolásai szerint tovább is fejlesztette a lóidomítás tudományát. Tanításának fontos tétele volt, hogy a korábbi gyakorlattól eltérően a lovat nem erőszakkal kell idomítani, hanem rábeszéléssel, jó szóval, türelmes gyakorlatoztatással. Ugyanakkor nagy hangsúlyt helyezett arra is, hogy ló és lovasa között harmonikus kapcsolatnak kell kialakulnia, ami feltételezi azt, hogy a lovas szintén képezni kell, a jó lovasnak jellemes és erényes személynek kell lennie.

A L'Instruction du Roy en l'exercice de monter à cheval par Messire Antoine de Pluvinel (A király lovaglásra való oktatása Antoine de Pluvinel úr tollából) először mindjárt halála után jelent meg, majd több kiadást ért meg. Az 1666-ban, az amszterdami Jean Schipper nyomdájában készült kiadást (melynek alapján fordításunk készült) egész sor rézkarc díszíti. A könyv párbeszédese formában jeleníti meg, hogyan vezeti be oktatója a fiatal királyt (aki nem más, mint XIII. Lajos) a lovaglás művészetébe.

Az alább olvasható részlet a könyv befejező része. Pluvinel itt adja elő azt az indítványát, hogy a király támogassa olyan katonai akadémiák létesítését, ahol a nemesifjak nemcsak lovagolni tanulnak, hanem sokoldalú képzéssel készülnek fel arra, hogy megfeleljenek a rangjuknál fogva a királyság életében rájuk váró feladatokra. (H. A.)

■ A Király:

Olyan örömmel töltött el, de Pluvinel úr, önt hallgatnom, hogy remélem, nem okoz nehézséget rövidesen gyakorlatba ültetnem mindazt, ami szükséges, hogy jól tudjak bánni egy lóval, és hogy ennek némi bizonyosságát adjam, kérem, vezessék elő Bonite lovamat, hogy késedelem nélkül járjak vele előre, hátra, oldalt, helyben, s megmutassam, hogy amit mondott, hallottam és megjegyeztem.

A Főlovászmester Úr:

Be kell vallanom, valóságos csoda látni, hogyan hajt végre Felséged olyasmit is, amivel egy teljes év vagy akár még több elteltével egy tanuló alig merne ekkora biztonsággal kísérletezni, hiszen ezt az érzékeny lovat helyesebben és határozottabban aligha lehetne irányítani, úgyhogy de Pluvinel úr egészen el van ragadtatva, és nem talál szavakat.

Pluvinel:

Felség, való igaz, hogy soha akkora meglepetést és örömet nem éreztem, mint a most látottak alkalmával, és bátorkodom igazán biztosítani Felségedet, ha szíveskedik még három hónapig örömét lelteni ebben a gyakorlásban, egészen tökélyre viszi.

A Király:

Túl sok örömöm telik benne, semhogy abba hagynám. Ám avégett, hogy a közönség is hasznát lássa az ön módszerével járó előnynek, azt akarom, vesse papírra a hozzám intézett szavakat, és azért, hogy a magyarázat teljesebb legyen, a lovasok és a lovak alakjáról szép rézkarcokat is készíttessen, az ön legjobb leckéinek a rendje szerint, hogy meg lehessen figyelni a lovas és a ló helyes tartását minden helyzetben, legyen az gyűrűjáték, sorompó, dárdavetés vagy lovas küzdelem, azután a zablákát, melyeknek rendszerint hasznát veszi, hogy minden fajta lovat jól és helyesen felzablázzon, én pedig biztosítom, hogy e munkában tetszésemet fogom lelteni.

Pluvinel:

Adja Isten, Felség, hogy amiképpen engedelmeskedtem két nagy király elődjének, akik mindenkor megtiszteltek azzal, hogy alázatos szolgálatom megnyerte tetszésüket, Felséged parancsára e dolgot is hasonló szerencsével végezhessem el, ha már kegyeskedik azt rám bízni. Ám minthogy közeleg immár életem utolsó szaka, végtelen sajnálkozással látom, hogy Felséged nemessége olyannyira elmerül a semmittevésben, hogy az erényt kiszorítja a bűn, ennél fogva ha Felségednek tetszenék, emlékezetébe idézném azon gyógmódokat, melyekről szólottam már előtte korábban, hogy a rossz szokásokat, melyek oly nagyszámú fiatal vesztét okozzák, már a születés pillanatában elfojtsuk.

A Király:

Örömömről szolgál, ha közli erről a véleményét, s ha szól a leginkább alkalmasnak ítélt eszközökről is, hogy elejét vegyünk e rendetlenségnek, és erénnyel szorítsuk vissza a bűnt.

Pluvinel:

Felség, miután kegyeskedik ezt parancsolni és türelmesen meghallgatni, elmondom, hogy akár az olvasás, akár a gyakorlat mindenkor arra a megfigyelésre vezetett, hogy a Francia Királyság legnagyobb ereje nemességében rejlik, amely örök időktől fogva akkora örömét lelta a nagylelkűségben, valamint az erény keresésében, hogy e hajlandósága mind a mai napig megmaradt, és láthatja, hogy legnagyobb része még

most is jobban örvend a Királyától és a Hercegektől kapott kedveskedésnek, udvariasságnak és szavaknak, mint a tőlük más útján szerzett jótéteményeknek, ha viszont megvetésben van részük, azt annyira szívükre veszik, s ez régen is így volt, hogy sokakat láttunk a múltban, akik afölötti elkeseredésükben, hogy Fejedelmük őket kevéssé tartja, elpártoltak tőle, és egy nálánál kisebbhez álltak csak azért, mert valamilyen udvariassággal lekötelezte őket. Azt is megfigyeltem, hogy akik nagy dolgokat akartak véghezvinni, akár az állam javát tartva szem előtt, akár a saját magukét, mindig a nemességből merítették erőt, s e derék és bátor férfiak megnyeréséhez másféle fogást nem is használtak, mint a maguk kellemes arcát. Emiatt úgy látom, hogy ha a jóleső szavakhoz másféle hatások is járulnak, az oly erős mágnesként tartaná őket lekötelezve az ily módon cselekvő mellett, hogy igen nehéz lenne e személyeket jótévőjüktől elszakítani.

A Király:

Milyen hatásokat tudnék társítani a szavakhoz, hogy azt tegyem, amit óhajt?

Pluvinel:

Felség, úgy kellene Felségednek eljárnia, ahogyan a jó orvos teszi, aki orvosságok sokaságát ismeri ugyan, ám a beteg meggyógyítása érdekében kiválasztja azt, amelyet a legalkalmasabbnak vél, miután már alaposan megszemlélte és pontosan felismerte betege állapotát. Ahogyan több útja-módja van annak, hogy az emberekkel jól tegyünk, közelről szemügyre kell venni azok kedélyét is, akikkel jól akarunk tenni, és a megelégedésükre leginkább szolgáló dolgokat kell nekik nyújtani. Ha pedig így járunk el, nemigen fordulhat elő, hogy aki ezzel a módszerrel él, ne nyerje el nemcsak azok ragaszkodását, akik közelébe kerülnek, de nagy számban még olyanokét is, akikhez ennek csak a híre jut el. További magyarázatul bátorkodom előadni Felségednek, hogy a világban való forgolódás rávezetett arra, hogy államunk nemessége több szenvedéllyel kívánja eltanulni az erényt, a jólneveltséget, az udvariasságot, a jó erkölcsöket, a tisztaságot, a gyakorlottságot, akár a fegyverek forгатásában, akár saját örömeikre és az illem kedvéért, mint bármi mást a világon, és az atyáknak sincs nagyobb becsvágyuk, amikor életerejük már fogytán van, mint látni, hogy erényes cselekedeteik új életre kelnek ivadékaikban, s már nem is bánják, hogy búcsút mondanak e világnak, látván, hogy javaikkal együtt gyermekeik öröklik azt is, amit ők tökélyre vittek. Épp ezért bizonyosra veszem, hogy az egész francia nemességet sem jobban lekötelezni, sem erősebben leláncolni nem lehet, mint annak meglelésével és eszközével, hogy testét és szellemét erényes gyakorlatoknak vesse alá, és ezáltal megfeleljen a bátorságukat tüzelő nemes becsvágyának, amely szellemüket arra készíti, hogy minden más nemzetet felülmúljanak testi és szellemi erő, továbbá ügyesség dolgában, mert mihelyt annak irányításával, aki őket ezzel lekötelezi, megszerzik e kiváló tulajdonságokat, semmi kétség, hogy képesek lesznek különb-különb dolgokat vállalni és véghezvinni és magukat a szerencse forgandóságainak kitenni jótévőjük védelmezése és előrejutása érdekében, mert látni való és bizonyos, hogy aki neveltetésüknek gondját viseli, nem mulasztja el beültetni képzeletükbe a vágyat, hogy szolgálják azt, akitől a jó ellátást kapták, s aki által a többi embernél előbbre valóbbak és csodáltabbak lettek.

A Király:

De miért van az, hogy akik e királyságban előttem uralkodtak, nem jöttek rá a nemességnek való kedvezés ezen eszközére?

Pluvinel:

Megvan ennek, Felség, a nagyon is valóságos oka, mégpedig az, hogy az ország annyira híjával volt az ifjak nevelését vállalni képes és sikerrel végrehajtó szemé-

lyeknek, hogy azoknak külföldön kellett koldulniuk az oktatást, ahonnan legtöbbször ugyanolyan tudatlanul tért vissza, mint amikor elment. Annál inkább, hogy miután a külföldiek csak a maguk gazdagodásával törődtek, oly kevéssé tárták fel előttük a tudnivalókat, hogy annak semminemű jó hatása nem lehetett, különösen, ha azt is hozzávesszük, hogy ami a jó neveltetést vagy az erkölcsöt illeti, a külföldi iskola nem is illik a francia szellemhez. De

ha valami eddig nem volt az országban, abból nem következik, hogy ezután sem lehetne, miután többek bátorságát az erény olyannyira feltüzeltte, hogy máris akadnak közöttük személyek, akik méltán kívánnak országuk javára lenni példaadásukkal és a nemesifjaknak nyújtandó táplálékkal, ha ugyan jó szándékuk segítségre és támogatásra lel Felséged tekintélyében, aki ezúton nem csupán azokat kötelezi le és nyeri meg, akik e nevelésben általa részesülnek, hanem mindazon rokonukat és barátjukat is, akik ezt velük együtt átérzik. Ezért bátorkodom arra kérni Felségedet, fogadja meg tanácsomat, és alapítson négy akadémiát a királyságban, legyen az első székhelye Párizs, a második Tours vagy Poitiers, a harmadik Bordeaux, a negyedik Lyon, s jelöljön ki egy-egy rangban és érdemben oda illő személyt azok méltó vezetésére, gondoskodván az alkalmas hozzávalókról is, hogy e segítségnek köszönhetően alacsonyabb díjat tudjanak szabni, s ekként vagyontalan nemesifjakat ugyanúgy fogadhassanak, mint módosabbakat. Annál inkább, hogy manapság csak azok tudják erkölcsösen nevelni gyermekeiket, akik bővében vannak javaknak, lévén hogy egy ifjú neveltetéséhez először is kellekik évente ötszáz tallér ellátási díj az ifjú és szolgája számára, nem számítva az öltözéket és ami még szükséges. De ez az összeg még csak nem is elég, hogy akik az iskolák élén állnak, megtegyék mindazt, amit rövidesen előadok, és kellőképpen megfeleljenek az óhajtott feladatnak, minthogy azonban Felséged részéről is számíthatnak némi támogatásra, a díj ezer tallérra vagy valamivel kevesebbre rúghat, ha ennyiből kitelik, és ha az ottani kormányzó és hivatalnok urak látják, hogy ebből futja a kiadásokra, merthogy a díjak összegét a kormányzó (valamint az iskola vezetésére és a tanításra kinevezett személy) jelenlétében kell megállapítaniuk a helybéli hivatalnokoknak, akik tisztában vannak mindazon dolgok értékével, melyekre szükség van ezen erényes gyülekezet fenntartásához, s kapui ezáltal megnyílnak a szegények előtt is, akiknek nem áll ma módjukban gyermekeik ellátására ekkora összeget fordítani.

Rézkarca a L'Instruction du Roy en l'exercice de monter à cheval par Messire Antoine de Pluvinel című munkából

A Király:

Miért van szükségük az én támogatásomra azoknak, akik e fiatalok oktatására vállalkoznak, hiszen számosan vannak a királyságban, akiknek egyedüli támasza az, amit saját munkájukkal érnek el?

Pluvinel:

Igaz ugyan, Felség, hogy Párizsban többen is igyekeztek elérni ezt a célt, máshol azonban kevesen voltak vagy egy sem akadt, és sem Párizsban, sem másutt ezt a dolgot nem sikerült fényesen véghezvinni.

A Király:

És akik jelenleg akadémiákat irányítanak, miért nem tudják oly fényesen tenni, hogyan érdemes?

Pluvinel:

Azért, Felség, mert kevés olyan rangos személy van az országban, aki e foglalatosságra adná a fejét, azok pedig, akik rászánták magukat, nagyobbrészt, nem lévén más céljuk, mint a személyes haszon, ez úton nem tudnak kötelességüknek jól megfelelni, a magánérdek ugyanis mindenkor ártott és ártani is fog a közérdeknek. Ellenben annak, aki tisztán és tudatosan a becsületét gyarapító dolgot akar művelni, bizony számíthatnia kell egy pénzalapra, hogy ne kényszerüljön udvarolni és kedveskedni a vezetésére bízott ifjakkal, olykor még bűneiket is elnézni, hogy őket visszatartsa, és odavonzzon másokat is, attól való félelmében, hogy tanulók híján egyedül rá marad az állomány gondozása, és saját vagyonát kell ráköltöntenie, ami nem ésszerű dolog, mert ki látott olyat, hogy erényes és rangbéli személy a magáéból vegyen el azért, hogy másokkal jól tehessen, minek okából ismétlem, valamelyes segítségre szorul, hogy azt tegye, amit indítványozok, annál is inkább, hogy méreteinél fogva az ügy nehézségekkel járhat, és Felséged még arra is gondolhat, hogy nagy szándékok alig-alig jutnak célba, lévén hogy a nagy kiadásokat minden erővel kerülnünk kell, tartanak is tőlük az országban olyannyira, hogy az erényes cselekedetekre leggyakrabban feledés várt, mivel ügyet sem vetettek azokra, akik világra segítettek volna őket, hát ezért kívántam ezt a kétséget eloszlatni, mert tudom, miről van szó, és hogyan kell csinálni. Ezért tehát azt mondom, hogy aki az erény olyan iskolájának vezetésére vállalkozik, amelyet mindjárt bemutatok, annak nagy és tágas épületre van szüksége, ahol otthont nyújthat a rábízott nemesuraknak. Továbbá legkevesebb húsz lóra eleinte, azok gondozóira, a tennivalókat ellátó tisztokra és szolgákra, legyen az vívómester, táncmester, egyensúlygyakorlatot végző lovas, matematikus, íróember, hogy tanítsák mindazt, amiről rögvést szólok. Mely személyeknek fizetség jár, akár nagyobb, akár kisebb a tanulók száma, minthogy pedig ezt a személyzetet biztosan fenn kell tartani, holott bizonytalan, van-e kellő számú tanuló a költségek fedezésére, ez okból az ügyre érdemes olyan összeget fordítani, amely kellő sikerre viszi, s fenn is tartja az állam hasznára és előnyére.

A Király:

Olyan kiadásra, mely nemességem jutalmául szolgál, soha panaszt nem emelek, hanem mielőtt erre rátérnénk, mondja el, hogyan szervezné meg a szóban forgó iskolákat, és milyen oktatásban részesülnének az oda kerülő ifjak.

Pluvinel:

Felség, minden reggel a lovaglást gyakorolnák, délután pedig a gyűrűjátékot, úgy mint hétfő, szerda, péntek és szombat napokon, továbbá a vívást, a táncot, az egyen-

súlyozást és a matematikát. A két másik, vagyis a kedd és a csütörtök nap délutánja alkalmas volna arra, hogy akit az imént íróembernek neveztem, az egybegyűlt ifjak előtt többféle tárgyról értekezzenek.

Először is egytől egyig az erkölcsi erényekről, példák kíséretében, melyeket a történelemből veszünk, mind a régi időkben, mind az újabbakból, miután pedig kioktatták már őket mindarról, ami az erkölcsökön múlik, áttérnek a politikára, amely minden másnál szükségesebb, és erről szólván bemutatnák nekik, hogyan kell viselkedniük ahhoz, hogy irányítani tudják a tartományokat, városokat vagy erődöket, amelyeket Felséged esetleg rájuk bíz, hogyan kell viselkedniük a hadseregben, legyen az parancsolás vagy végrehajtás, hogyan szolgálják feljebbvalójukat, akár követségben, akár egyéb feladatban, röviden, ezúton képessé tenni őket arra, hogy békeidőben csakúgy, mint háborúban, megfelelőképpen szolgálhassák fejedelmüket.

Mi több, tekintve, hogy számosan vannak olyanok, akik értenek a lovagláshoz és a kard viseléséhez, ám fölöttébb meglepődnének, ha teljes fegyverzetben lóháton találnák magukat, szeretnék kiválasztani minden hónapban egy ünnepnapot, amikor az istentisztelet után kellő számú nemes fegyvert öltene és gyűrűjátékot úzne, sorompóba lépne, vagy kivonulna, és nyílt pályán tanulná, miként kell harcba szállni, rajtaütést végrehajtani, visszavonulni, egyszóval megismerné a hadviselés rendjét-módját, hol lovon, hol gyalogosan folytatva a küzdelmet, mint aki erődítményt emel, védelmez vagy támad, tanulná a várak elleni támadás és védelmezésük mikéntjét, felváltva hol egyikükre, hol másukra bízva a parancsnoklást, hogy valamennyi méltóképp tudjon parancsolni is, engedelmessé válni is.

Ha Felséged mindeme dolgokat szemügyre veszi, úgy fogja találni, hogy e vállalkozás kivitelezése a királyságra nézve annyira üdvös hatással lesz, hogy elmondhatja majd: több jó származott belőle, mint valahány eddigiből, és uralkodásán oly szép pecsétnyomot hagyott, hogy örökkéig írni fognak e királyságban Felséged dicséretére, annál inkább, hogy ily módon kiséprődik megannyi vétkes szokás, mely manapság közönséges: először is az Istennek és a fejedelemnek járó ragaszkodás és tisztelet hiánya, a parancsolataikkal szembeni engedetlenség, melyből régebben lázongások, összeesküvések támadtak, és ezer más, szintén belőle fakadó bűn, azután a mostanság gyakori viszályok és párbajok, nemkülönben sok más rendbontás, melyet átallok megnevezni, s amelyeknek egyedüli forrása, hogy fiatal korban az ifjak nem találnak megfelelő elfoglaltságot, s emiatt észrevétlenül belevesznek a vétkek labirintusába, ahonnan később már nem tudnak kitörni. Tudott dolog ugyanis, hogy a táplálék nagyobb erőt gyakorol az emberek szellemére, mint a születés vagy a természettől kapott hajlam, a naponta látott példák alapján ez annyira biztosra vehető, hogy aligha lehetnek kétségeink, s nemcsak azok igazolják ezt, akik kiválóságra emelkednek közöttünk, hanem azok is, akiket a földkerekség fölöttébb barbár és hitetlen népei között találunk. Hogy Felségednek világosabb képet nyújtsak, elegendő szemügyre venni, milyen neveltetésben részesülnek a Szultán jóvoltából a keresztény népektől adó fejében kapott gyermekek, akiknek felnevelését és oktatását akkora érdeklődéssel követi, hogy miután arra taníttatja őket, hogy őt szolgálják, nemcsak várakat bíz hűséges őrizetükre, hanem saját személyét is, olyannyira, hogy segédletük nélkül e birodalom vezetői számtalanszor elveszíthették volna életüket és becsületüket. Amiből bizton levonható a következtetés, hogy keresztény apák gyermekei, ha szüleik karjaiból erővel elragadja őket saját vallásuk közös ellensége, életüket a hozzájuk legközelebb állók ellen fordítják, és támogatni fogják minden akaratában azt, aki őket felnevelte (ekként hálálván meg a jó ellátást). Minthogy azon nemesemberek, akik igazság szerint franciának és kereszténynek születettek, sokkal inkább szánják életüket természet szerinti fejedelmüknek, ha a kötelesség érzése, mely az isteni és az emberi törvény erejénél fogva őket erre készíti, megerősítést nyer azál-

tal, hogy különös gondot fordítanak mindannyiuknak az erény ismeretében való nevelésére, a szellemet és a testet pallérozó gyakorlatokra, minthogy sem kincs, sem javak a bátor egyenességet jobban le nem kötelezik, mint a jó nevelés, ezért nem is fogom most különösképpen taglalni, milyen gyümölcsei lennének a közre nézve annak, ha ezek a csakugyan jó iskolák a megfelelő ellátást adnák neveltjeiknek. Ennek belátását azokra bízom, akik képesek ítélni felőle, és még csak azon elégedettségről és haszonról sem beszélek, amelyet e szép elgondolás kivitelezése hozna Felséged számára. Csupán arra kérem, vegye figyelembe, hogy miután a nagy hódítások és a jó törvények megalapozása soha más úton végbe nem mehetett, mint az emberek ereje, iparkodása és jó ellátása folytán, ennél fogva az, aki zsenge ifjúkorától fogva bátorságát a maga szolgálatába hajtja a jó erkölcsök bevitele, természetének a jó irányba való terelése által, az okkal lesz nagyobb hatalom birtokában, hogy királyságokat meghódítson és az előírásokat betartassa, ha egyszer őhozzá húznak azok, akiknek keze országokat emel fel és dönt le.

A Király:

Beszédét formásnak találom, és úgy vélem, hogy belőle csak jó dolgok származhatnak, s azt is belátom, hogy miért van szükségük támogatásra azoknak, akikre az erény ezen iskoláinak a vezetése hárul. Mondja hát, de Pluvinel úr, mekkora összeget tartana szükségesnek ahhoz, hogy királyságomban létrehozzuk e négy katonai kollégiumot, úgy, ahogyan korábban előadta.

Pluvinel:

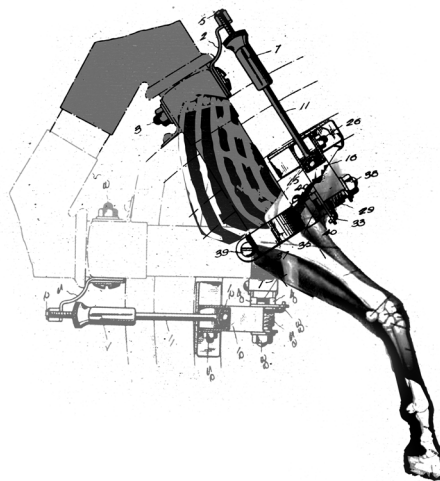
Indítványom, Felség, az erény ezen iskoláinak alapítására, ami módot adna a vezetésükkel megbízott személyeknek, hogy a feladat méltó teljesítésével hírük keljen az egész földkerekségen, olyannyira kevés költséggel jár a jövőben belőle származó nagy haszonhoz mérten, hogy én egészen bizonyosra veszem: mindazok, akiknek számít a becsület, csatlakozni fognak az én alázasos kérelmemhez, minthogy a nyereséghez mérten oly csekély a megterhelés, méghozzá azt Felséged igen kis erővel, a közre vagy az egyesekre való tekintet nélkül megtalálja.

Harmincezer frank évente – csupán ennyi az összeg, amelyet szeretném, ha találni lehetne, mely összeget négyfelé lehetne osztani: tizenkétezer jutna belőle Párizsnak, tekintve hogy e városban nagyobb az igény mind az udvar, mind a követek, mind a sokféle külföldi miatt, ezért az iskolának itt nagyobbnak és fényesebbnek kell lennie. A fennmaradó tizennyolcezer egyenlően oszlana meg Tours, Bordeaux és Lyon között, vagyis hat-hatezer lenne a részük, az egész harmincezret pedig az évjáradékokból vagy eltartási költségekből lehetne előteremteni, amelyeket Felséged évente a nemességre fordít, annál is inkább, hogy ha ezt a csekély összeget az egészből vonjuk el, azt egyenként oly kevésbé érzik meg, hogy mindenki örömmel fogadja ezt a kezdeményt, és nem akad majd, ha akár a legjobb házakat nézzük is, ahol ne kerülne gyermek vagy rokon, aki jó ellátás híján ne merülne bele naponta a bűnbe, ezért biztosra veszem, hogy azok között, akik Felséged részéről kedvezményeket élveznek, nem lesz egy sem, aki ne mondana le inkább róluk, semhogy fiát, unokaöccsét avagy rokonát az igazságszolgáltatás szégyenének kitenné, ahogyan a múltban azokkal történt, akik elvadult dühükben áthágták Felséged rendeleteit, és becsületükkel együtt életüket is elvesztették. Ami nem történt volna meg, ha ezek az óvatlan személyek kezdettől fogva olyan iskolákban nevelkednek, mint amilyeneket Felségednek javasolok, aki, ha úgy látja jónak, egy idő elmúltával ezt a kis összeget már meg is vonhatja, és helyében, mihelyt már lesz ilyen, a befolyt nyereségből fedezheti a díjak összegét, ha pedig a későbbiekben valaki megszegi kötelességét, és áthágja a szabályzatot (annak ellenére, hogy Felséged gondoskodik a nemességnek az erény-

re és rendeletei betartására való neveléséről), akkor az igazságszolgáltatást fel kell szólítani, hogy kérjen rá halálos ítéletet, a bűnös javait pedig kívánatos elkobozni, és e katonai kollégiumok fenntartására és gyarapítására fordítani avégett, hogy bevételeik fokról fokra növekedvén, a vagyonatlan nemesurak költség és fizetség nélkül részesüljenek ellátásban, nem számítva az örökre szóló lekötelezést Felsőged irányában. Én pedig fölötte helyénvalónak tartom, hogy ha egy nemes gondatlanságból kifolyólag vétkezik, miután zsenge korban nem kapott megfelelő ellátást, a javait pedig elkobozzák, az ebből származó bevétel arra fordíttassék, hogy az ifjak (talán éppen a vétkes rokonai) olyan nevelésnek örvendjenek, amely hasonló baleset bekövetkezésének elejét veszi, mert ily módon megakadályozható, hogy bárki a nemesurak közül, legyen bár mégoly közel a bűnelkövetőkhöz, jogosan sértve érezze magát, lévén hogy a szerzemény az egész nemesi testület javára fordítódnék, mindazok erkölcsös nevelésére, akik egyazon rendet alkotnak.

Íme, Felsőg, a királyság nemessége körében uralgó bűnös szokások kiűzésének legjobb módjai és azon erőteljes orvosságok, melyekkel gyógyítani lehet mindama betegségeket, melyek sok nemesi bátorságtól fosztották meg az országot, s mely orvosságokat nem bátorkodtam volna Felsőged elé tárni, ha nem látnám, hogy alattvalóihoz jó szívvvel van, ők pedig teljesen nélkülözik a jó nevelést, és ki vannak téve a francia bátorsághoz méltatlan cselekedeteknek, ezért én úgy találtam, hogy nem lesz kedve ellen való, ha emlékezetébe idézem, amit egyszer már helyeselt, amikor indítványoztam, ahogyan azt atyjaura, a király is olyannyira jónak találta, hogy ha életének vége nem szakad, sikerre is viszi. Minthogy azonban Isten akaratán múlik minden, úgy vélem, e nagyszerű vállalkozás véghezvitelét Felsőgednek tartotta fenn, hogy ne csupán államunk egész nemességének áldása kísérelje érte, hanem mindazon népeké is, melyek kormányzása Felsőged hatalma alá fog tartozni. Ami engem illet, Felsőg, én mostantól kezdve azért fogok imádkozni hátralevő napjaimban, hogy tartson uralkodása az isteni jósnak köszönhetően oly sokáig, ameddig a jóra való emberek kívánják.

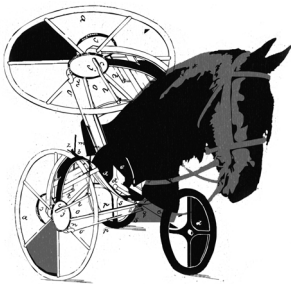
Horváth Andor fordítása

IFJ. B. AMBRÓZY LAJOS

A PESTI LOVAREGYLETI VÁLASZTMÁNY ÖTÖS BIZOTTMÁNYÁHOZ

terjesztett jelentés az 1867. Angliában vett
tenyészanyagról s az ottani telivértenyésztés
és piac körül tett észleletekről

Bérczy Károly (1821–1867) neve leginkább Anyegin-fordításával vált ismertté, de az ő nevéhez fűződik az első magyar nyelvű sportlap, a Lapok a lovászat és vadászat köréből megindítása is 1857-ben. A lap 1858-tól 1918-ig Vadász- és Verseny Lap címmel jelent meg. Rendszeresen közölt hazai és külföldi vadászbeszámolókat, tájékoztatót a sportélet eseményeiről, köztük kiemelten a lovas versenyekről, hírt adott a lótenyésztéssel kapcsolatos tudnivalókról (egyesületi élet, vásárok, fedezések stb.).

Az alább olvasható írás, amelyből részleteket közlünk, a lap 1867. október 20-i számában jelent meg. Báró Ambrózy Lajos beszámolója lovak vásárlása céljával tett angliai körútjáról nemcsak tényszerű adatainál fogva érdekes, hanem azért is, mert rávilágít arra, hogy jó megfigyelőként a megbízott azt is érzékeli, hogyan befolyásolja a fajlovak tulajdonságainak alakulását a minél nagyobb versenyteljesítmény elérésére törő tenyésztés.

(H. A.)

...a legdúsabb jutalom
azon versenyekhez van
kapcsolva, melyekben
ügyes indulás, tehát jó
lovar, de nem a jó ló
dönt...

■ Midőn a tisztelt bizottmány a fő feladatát képező telivér tenyészanyag-bevásárlást jelen évben saját tagjai egyikére bízta: ha nem csalódom, nemcsak a vevés technikai műtéte – mellyel az enyéimnél gyakorlottabb kezek között biztosabb sikert lesz vala ígérendő –, hanem azon eszme is lebeghetett előtte, hogy a köréből kiinduló, tehát irányát, feladatát ismerő s ezzel azonosult megbízottnak e nézletpontokból teendett észleletei tájékozással fognak szolgálhatni Angliának mai tenyészeti és piaci viszonyai felől, s így talán hasznavehető anyaggal is, jövődöbeli elhatározásai körül. [...]

Igaz, hogy szabatos utasításom csak abból állott: vegyek – ha véletlenül akad – olcsó áron egy céljainknak megfelelő mént, és mindenestre 12 minél jobb kancát. De ettől is – bármi egyszerűnek látszik – oly messze kellett eltérnem, mént nem kaptam, s csak utólag és változott árviszonyok között veheténk s a vett kancák érdeme vajmi viszonylagos: – hogy a szükséges felvilágosítások és azmit eljárásom igazolására előhozni tartozom, önkénytelenül, szélesebben felfogott kötelmeim lerovásához is járulnak. [...]

Útra keltem tehát, hosszú fáradtságos útra, mert Anglia aminő nagy, nincs oly elfelejtett zuga, melyben tenyésztő vagy idomár sátorát fel nem ütötte volna. És sokat utaztam, ha nem csalódom, csak vaspályán 3700 mértföldön túl; de nem sokáig valék még úton, s vérmes reményeim máris lohadni kezdenek. És minél tovább vittek a mozdony szárnyai, minél több nemes állaton futottak el szemeim, annál erősebb gyökeret vert bennem azon lankasztó meggyőződés, hogy azon kincs, melyért sóvárgok, nincs, nem létezik, – vagy ha imitt-amott fel is tűnedezik egy-egy példány, ez sajátunkká nem válhatik.

Merésznek fog látszani ez állítás: legyen szabad rövid adatokkal támogatnom. – És itt helyén a kérés, ne méltóztassanak hinni, hogy netalán bennem rejlő viszketeg készlet ecsetem feketébe mártani; higgyék el, Uraim! Nekem fájhatott leginkább, ha hosszas utak célpontján, nagynevű gyephős bemutatásakor az irgalmatlan rajzónnak ismét egy rég kedvelt néven kellene keresztülvonulnia, és – ismét és ismét addig – míg végül a gazdagon felszerelt névsorból alig maradt pár árva név.

Nem szólhatok ugyan a mének összességéről, mert egy jó negyedét nem láttam, de ennek vajmi csekély részét képezik olyanok, melyek semmi áron el nem adók, míg fő része olyanokból áll, melyeknek cardinalis fogyatkozásaik köztudomásúak.

De a nagy többségről, melyet láttam, bátran állíthatom, hogy 90 százaléka a mi követelményünknek, ti. jó, ép, hibátlan lovak tenyésztése céljának meg nem felelő; a fennmaradó 10 százalékból pedig a legjobb s nagyobb rész nem eladó. [...]

De ha a tisztelt bizottmány kész is hitelt adni példákkal is támogatott azon állításomnak, hogy alig van s még nehezebben szerezhető meg az igényeinknek megfelelő mén; méltán fogja kérdezni ennek okait, annál inkább, minthogy köztudomású, hogy 30-40 évvel ezelőtt a számilag sokkal kevésbé elterjedt telivértenyészet busasan látta el a szárazföld szükségletét. Megkísérlek erre is felelni, nem kimerítőleg ugyan, de legalább pár vonással jelezve az e részt észlelteket, melyek, ha nem csalódom, igen sokat megmagyaráznak.

Kétségtelen, hogy nem a pusztá véletlennek, hanem huzamos törekvésnek és az angolban sajátos szívósságnak köszönjük a lófaj azon remekét, melyet telivérnek nevezünk.

Kérdésesebb az, valljon tisztán fajnemesítési öntudatos célok lebegtek-e azok előtt, kik az úgynevezett királyi kancákat elsőb kereszteztették a Darley, Godolphin s a kelet egyéb gyöngyeivel.

De ez másodrendű kérdésnek látszik, konstatálva lévén a tény, hogy lettek legyen az indokok bármelyek, a lónak oly tökélye lett elérve, minőt odáig sem véletlen, sem tudomány fel nem mutathatott.

Nem is foglalkoznám e kérdéssel, ha ma is azon a tökélypontra találok vala, és ezt még a holnapra is biztosítottnak hinném.

De midőn ellenkezőleg úgy találok, hogy a belérték a terjedő számaránnyal mindinkább, sőt fenyegetőleg apad, és ezen feltűnő jelenség okairól van szó, igenis szükséges visszatérni az eredeti kútfőkhöz, felkutatni az ott működött tényezőket, hogy alaposan ítélhessenek.

Itt találok az angolokat jellemző hajlamot tiszta fajok iránt; itt a velük született szívósságot és erélyt; a vadászat iránti szenvedélyt mint buzdító ösztönt jó lovak te-

nyésztésére; és végre a szinte ódon időkből ismeretes játék- és fogadási szenvedélyt, mely ugyanaz maradt, csak a tárgyát változtatta, midőn a kakasviadalokat lóversenyekkel helyettesítette.

Ezen különmemű érdekek összhangzó működése teremté elő a telivért; és fejleszté és tökéletesíté is addig, ameddig a csodás összhangzat megmaradt.

De ez megbomlott; az egyik, s épp ez a tényező, melynek csak incidentalis befolyása volt a sikerben, az idők folyamában százszorosan fokozván hatályát, a többiek üdvös ellenhatása nem tarthatá fenn többé a súlyegyent, s előállott azon ferde irányzat, melyet fenn jelzék, melyben az ésszerű tenyésztés életjeleit majdnem tökéletesen nélkülözzük, de még a jó sport létfeltételeit is fenyegetve látjuk.

Mai nap Angliában a fogadási mánia, a „betting furor” kizárólag uralja a versenyviszonyokat, annyira, hogy a tenyésztési és sportérdekek valódi rabszolgaságra jutottak. „Bálványozni az új Istenséget” a jelszó, és elvész, ki ellene küzd. Naponként 10-12 kockavetést követel az, hogy százezrek fölötti aggodalom és remény annyiszor vilanyozza fel a blasirt kedélyeket.

Ez fizikailag is csak rövid versenyekkel érhető el, és busásan tanúskodnak a meetingek programjai meg a heti sportlapok, mily általánossá lett már ezen irányzat. Sohasem feledem a stamfordi, goodwoodi és lewesi pályákon szerzett azon majdnem undorító benyomást, melyet az egymást követő „Seeling Stakes”, „Scurry Handicap”, „Nursery és Consolations Scramble” szóval végtelen s alig egyszer napjában megszakasztott sora az $\frac{1}{2}$ és $\frac{3}{4}$ mértföldes versenyeknek bennem előidézett.

Legkevesebb nyoma ott a versenyek céljának, hogy kipróbálják a lovat; semmi biztosság, de tán még szándék sem, hogy a legjobb ló győzzön; sőt, ha meggondoljuk, hogy a leglázásabb betting, tehát a legdúsabb jutalom azon versenyekhez van kapcsolva, melyekben ügyes indulás, tehát jó lovar, de nem a jó ló dönt, melyekben a közönség legbiztosabb martaléka titkos célzatoknak, melyek egy becsületesen kiküzdött hosszú versenyben okvetlenül napvilágra kerülnének: ha ezeket látjuk, és nyíltan ismételve és rosszállva halljuk a jó sportsmenek gyűrűlő soraiból, akaratlanul is azon aggály fogja el keblünket, hogy itt a kiakasztott cég elveszté jelentőségét, sőt, hogy a nemes versenyüggyel együtt más is satnyul, hanyatlík.

Tényleg odáig fejlődött a manoeuvre uralma, hogy már nem akörül forog a nagy és egész nyilvánossággal vitatott kérdés, hogy melyik ló képes – hanem akörül, melyik van szánva a győzelemre; odáig a fogalomzavar a becsületesség határai felett, hogy például nagyobb megvetés éri azt, ki lova jelességét ügyetlen becsületességgel – ti. nagy nyereség nélkül – elárulja, mint azt, ki ügyes szemfényvesztéssel a közönséget talpig kizsákmányolja.

A gypegű ilyes fejlődése lehetetlen hogy baljóslatú ne legyen mind saját jövője, mind a vele benső összefüggésben álló tenyésztési érdekek irányában.

Elkedvetleníti a jókat, kik látván, hogy azt leküzdeni nem, de sőt az árnak ellenszegülni is csak roppant áldozatokkal lehet, mindinkább visszahúzódnak. Ezáltal a gyp hitele szenved. De szenved a tenyésztési érdek is, mert a régi firmákkal elnémulnak a hosszabb versenyek, nagyobb terhek s a jó ló díjazására célzó mindannyi rendszabályok szószólói; kidőlnek azon antique turfiták, kik a versenydíjakban az ésszerű, rendszeres tenyésztés jutalmát keresték.

De minden egyebet felülmúl káros hatásában a versenyek divatozó rövidsége, melyet méltán a versenyügy és tenyésztés métélyének nevezhetünk.

Megismerjük befolyását a versenyélet minden mozzanatában, a telivérlő életében csikó korától agg koráig. Sebesség lévén az egyedüli követelmény, ennek kierőszakolására van csupán irányozva az idomítás; de mennyi jó anyag vész el, mely a túlhajtott erőfeszítést ki nem állja, mennyi lesz a rükkölés áldozatává, és mennyi mustrál-

tatik ki mint haszonvehetetlen, mely különben a telivés díszére vált volna, például Dulcibella, Vigour, Arrogante.

Sebesség lévén a győzelem egyedüli tényezője, $\frac{1}{2}$ és $\frac{3}{4}$ mértföldes versenyekben a ló legnemesb tulajdonai, a szívósság és a fáradt állapotban való hosszas küzdelem tanúsuló oroszlánszív napfényre nem kerülnek.

Ily tehetségeikben csak egyoldalúlag – tehát ki nem próbált, véralkatukban (temper) a rövid versenyek százszoros „False Startjaiban” nem ritkán megtört, nagyrészt rükkölő állatok képezik a piacot, melyre a tenyésztő utalva van.

Ez azonban korántsem panaszkodik, kevés kivétellel legkisebb gondját képezvén a tenyésztés maradandó érdekei, önnön közvetlen érdekei pedig a divatnak hízelgést parancsolván. Sőt inkább csakis arra törekszik, hogy a lehető legsebesebb mént – eltekintve minden egyéb fogyatkozástól – megszerezhesse, minden a vér- és alkatviszonyokból származó és régentebb törvényként tisztelt tekintetek megvetésével a legsebesebb vérű kancákkal párosítsa, és az innen előállandó csikót a természetes fejlődés mesterséges túlfeszítésével minél korábban idomításra kész állapotban piacra hozhassa.

Az ilyen, ma már majdnem általános eljárás józan tenyésztési elvekkel meg nem fér.

De a jó versenysport érdekeit sem szolgálja, mert a hibás, impókos, őztetemű vagy két roppant sebes, de rossz alkatú szülőnek rendszeren még rosszabb ivadéka egy darabon elfuthat ugyan, kivált ha ismételt rossz futással a teherszabó szeméibe homokot szórt, de nem állja ki azon szigorú vizsgákat, melyek hajdan a Mastershiphoz megkívántattak, s melyekért lelkesült az igaz versenybarátok serege. Meredek dombok, $2\frac{1}{2}$ -4 mértföldnyi távolság nehéz teher alatt ismeretlenek azon vitézség előtt, mely babérjait csak a „Tattersall bettingroom” küzdőfövényén egy „settling hétfőn” aratja.

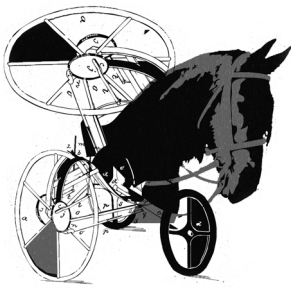
Ezen röviden vázoltak, melyekkel újat alig mondtam, elégségesek azon állítás igazolására, hogy ma nagy öncsalódás volna Angliának öntudatos telivértenyésztése vagy csak önálló versenyügye dicsőségéről szólni. Ott a „betting book” uralkodik majdnem kizárólag, s ha ennek a telivérfaj megteremtésében lehetett is érdeme, még bizonyosabban illetendi a bekövetkező veszélyért való felelősség.

Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk, ha maholnap a tökéletes alkatú és ép mén ritkább lesz a fehér hollónál, és ha mégis előfordul, majdnem megfizethetetlen. [...]

IANCU ADRIAN MORAR

A LOVAK MESTERSÉGES MEGTERMÉKENYÍTÉSE – ÚJ BIOTECHNOLÓGIÁK

Alovak szaporodásának irányítása meghatározó szerepet tölt be bármely – kisebb vagy nagyobb – lótenyészet gazdaságossá tételében. Nagyobb állomány esetén megfelelő technológiák alkalmazására van szükség, mert csak így lehet megfelelni azok igényeinek, akik szeretnének értékes egyedekhez jutni.

A lovak szaporítása többféle eljárással történik. Az első a természetes megtermékenyítés (a telivéréknél csak ez megengedett), de egy ideje alkalmazják a mesterséges megtermékenyítést is (friss vagy fagyasztott ondóval), továbbá az embrió-átültetést (friss vagy konzervált embriókkal). Van végül a klónozás, ez az eljárás azonban erősen vitatott.

Rövid történeti áttekintés

■ A mesterséges megtermékenyítést azért tekintik a legfontosabb szaporodási biotechnológiának, mivel jelentősen megnöveli a haszonállatok szaporítási és genetikai értékeit. Az eljárás bevezetése olyan további módszerek kialakulásához vezetett, amilyen a sperma fagyasztása, az embrió-átültetés vagy akár a klónozás.

D. D. Varner és S. P. Brinsko *Equine Reproduction* című könyvükben (1992) E. J. Perry véleményére hivatkozva azt írják, hogy feltehetően az arabok voltak azok, akik már 1322-ben először megpróbálkoztak a mesterséges megtermékenyítés alkalmazásával. Tengeri szivacsra gyűjtöttek spermát egy rivális arab törzs ménjétől, s azzal termékenyítették meg az egyik, saját tulajdonuk-

Tenyésmén: az a fajtiszta ménlő, amely kitűnő adottságainál fogva javítja a genetikai állományt...

ban lévő kancát. Nincs nyoma annak, hogy ezt a módszert a továbbiakban is alkalmazták volna.

Ian R. Gordon szerint (2004) e biotechnológia kialakulásában fontos szerepet játszottak bizonyos tényezők. Ilyen volt például az ondósejtek Leeuwenhoek általi felfedezése 1677-ben, az első, szukán végrehajtott mesterséges megtermékenyítés (1780), amely Lazzaro Spalanzani nevéhez fűződik, aki elsőként tanulmányozta a csődörök spermájának lefagyasztását is (1803). Lovak mesterséges megtermékenyítését elsőként Repiquet végezte 1890-ben Franciaországban.

A Moszkvai Állatorvosi Egyetemen 1899-ben kezdtek tanulmányozni e technológiát. Ivanovnak 1912-ben sikerült bebizonyítania, hogy mesterséges megtermékenyítéssel is nagy termékenységi hányadost lehet elérni, amely nem marad el a természetes megtermékenyítés mögött.

Giuseppe Amantea volt az, aki 1914-ben tanulmányozta, milyen eljárásokat lehet alkalmazni a sperma lecsapolása során, és ő alkotta meg a mesterséges hüvelyt, amelyet elsőként kutyák megtermékenyítésénél használtak, majd az eszközt 1920–1930 között több változatban továbbfejlesztették, és ezek jól beváltak különféle haszonállatok (bikák, mének, kosok) esetében. Az orosz Milovanov alkalmazta először az ún. ondóoldószert, amely megkönnyítette, hogy egyazon hímállat spermájával több nőtényt lehessen megtermékenyíteni.

Spermát (kos spermáját) 1936-ban Angliából szállítottak először Lengyelországba és ekkor született meg mesterséges megtermékenyítés eredményeképpen az első bárány. Tehenet elsőként dán kutatók termékenyítettek meg 1937-ben.

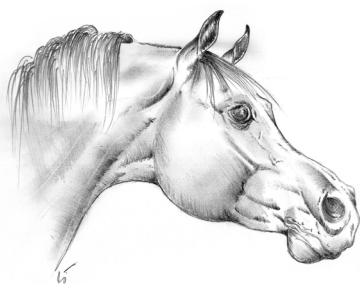
Glen Salisbury 1941-ben tojás sárgája és citrát felhasználásával létrehozta a szarvasmarhánál alkalmazható sperma-oldószert, majd 1946-ban John Almquist felismerte az oldószerbe bevitt antibiotikumok szerepét a fertőző mikroorganizmusok leküzdésében.

S. P. Brinsko és D. D Varner kimutatása szerint (1992) a Szovjetunióban mesterségesen megtermékenyített kancák száma 1938-ban elérte a 12 ezret, a Kínában 1959-ben megtermékenyített 600 ezer egyed termékenységi hányadosa pedig 61 százalékot tett ki. A két kutató szerint Amerikában a mesterséges megtermékenyítés az ötvenes években terjedt el, amikor évente 25 ezer kancán alkalmazták ezt az eljárást.

Hazánkban annak ellenére, hogy az első kutatásokat a neves szülészeti sebész, Mihail Fălcoianu (1884–1951) végezte, a mesterséges megtermékenyítés mindmáig nem terjedt el széles körben. A kilencvenes években a Kolozsvári Állatorvosi Egyetem kutatói, dr. Ioan Boitor és dr. Ioan Ștefan Groza professzorok vezetésével igen csak jó eredményeket értek el a mesterséges megtermékenyítés terén, először friss sperma alkalmazásával, majd később, 2004-ben, e sorok írójának egy kutatási pályázat keretében (BIOTECH) sikerült megvalósítania a fagyasztott sperma általi megtermékenyítést. E kutatás folytatásának tekinthető a témának szentelt két doktori értekezés is, dr. Teodora Vlasiu (2009) és dr. Raul Cătană (2008) munkája, továbbá több más, rangos nemzetközi konferenciákon tartott előadás. Sajnálatos, hogy nálunk mindmáig nincsenek ún. megtermékenyítési központok, az eljárást ritkán, kisszámú egyedeken alkalmazzák.

Előnyök és hátrányok (Brinsko és Varner nyomán)

- A mesterséges megtermékenyítés előnyei többek között:
 - egy ménlő szaporítási képessége akkor is hasznosítható, ha felépülőben van egy betegség nyomán és még nem jött teljesen helyre;
 - a szaporítás nem módosítja a mén versenypontját;

– megoldást jelent abban az esetben, ha egy ménlő nem tud természetesen párosodni a kancával;

– több kancát lehet megtermékenyíteni ugyanazon, különösen értékes mén spermájával;

– javul a ménes génállománya;

– termékenységi panaszokkal küzdő ménlő esetében nagyobb termékenységi hányados érhető el;

– lehetővé teszi olyan kancák megtermékenyítését, amelyek nem fogadják el a mént természetes párzáskor;

– olyan kanca is megtermékenyíthető, amely hajlamos párzás utáni méhgyulladásra;

– elősegítheti ritka lófajták megőrzését, s ezáltal génállományuk megmaradását;

– módot ad a megtermékenyítésre orvosi okból elkülönített ménnek esetében;

– a sperma bármely távolságra könnyen szállítható, fagyasztott állapotban évekig (egyések szerint akár tíz ezer évig) megtartható;

– a fagyasztás művelete külön iparág megjelenését hozta magával, ami nagyobb biztonságot jelent a minőség szempontjából;

– az antibiotikumokkal kevert oldószeres megakadályozzák a méhen belüli fertőzések előfordulását;

– arra ösztönzi az állatorvost, hogy rendszeres vizsgálatnak vesse alá a kancák szaporító szerveit, ami kedvezően befolyásolja termékenységi hányadosukat;

– biztonságosabb mind az állat, mind a gondozó szempontjából, megelőzhetővé teszi az esetleges baleseteket;

– csökkenti a nemi betegségek előfordulását;

– megnöveli a fedezési időtartamát.

A technológia hátrányai közé szokás sorolni a következőket;

– a feldolgozás, a fagyasztás és kifagyasztás, továbbá a megtermékenyítés eljárása csökkentheti a termékenységi hányadost;

– megfelelő infrastruktúrát igényel, más szóval igen költséges;

– növeli a genetikai deviációk öröklődésének lehetőségét;

– egyes ménlovak spermája nem alkalmas fagyasztásra;

– megköveteli a kancák tüzelési időszakának alapos nyomon követését;

– az egyszer már kifagyasztott spermát nem lehet újra lefagyasztani;

– a genetikai tartalék szűküléséhez vezet;

– felvet bizonyos etikai kérdéseket, amilyen például egy halott ménlő spermájának felhasználása;

– okozhat jogi vitákat, amilyen például egy eladott mén spermájának tulajdonjoga;

– lehetővé teszi a visszaélést vagy a csalást;

– alapos szaktudást igényel mind az állatorvos, mind a tulajdonos részéről;

– balesetveszélyes a sperma lecsapolása.

A mesterséges megtermékenyítés sikerét több tényező is befolyásolhatja. Ezek egy része a kancákat, más része a ménlovakat érinti. Ilyen többek között a kancák és a ménnek figyelmes kiválasztása, a megtermékenyítésben részt vevő állatok megfelelő gondozása, a sperma szakszerű kezelése (beleértve minőségének ellenőrzését), a megtermékenyítés pillanatának helyes megválasztása.

■ A kancák mesterséges megtermékenyítésének sikeres végrehajtása érdekében szükséges néhány előzetes lépés megtétele. Ilyen a mének gondos kiválasztása, tulajdonságaik felmérése, a sperma lecsapolása és minőségének ellenőrzése, akár friss állapotban használjuk, akár fagyasztás után. Ugyancsak ismerni kell a megtermékenyítendő kancák tulajdonságait, ezt követően kell kitűzni a művelet időpontját, majd magát a műveletet végrehajtani.

A mének kiválasztása és értékelése

■ Állattenyésztési szempontból a mének értékelése kiterjed egyrészt őseikre, másrészt az egyed tulajdonságaira és teljesítményére. Az értékelésre egy „osztályozási művelet” folyamán kerül sor, ezt mind az állami, mind a magántulajdonban lévő ménesekben alkalmazzák. Módszertanának leírása megtalálható a Hivatalos Közlöny 2006. januári 9/5. számában közzétett „lótartási törvény”-ben. A törvény előírja a Lovak Országos Értékelési és Osztályozási Bizottságának felállítását, megszabja annak hatáskörét és feladatait. Az előírásnak megfelelően a bizottság összetétele a következő: két tagja az Országos Lovas Főhatóságot képviseli (ennek hatáskörét jelenleg látja el), egy személyt az a szövetséget, amelyhez fajtájuk szerint az elbírálandó mének tartoznak, egy további tag az állattenyésztési és fajnemesítési bizottságot képviseli, végül tagja még a bizottságnak egy kerületi állatorvos.

Az osztályozás a tulajdonos vagy az általa kijelölt megbízott jelenlétében történik. Az elfogadott kritériumok alapján a bizottság minden egyedről eldönti, hogy melyik osztályba sorolandó, minden fajta legjobb egyedei az „országos ménes” kategóriába kerülnek.

Az osztályozás a következő lépésekben történik:

- a) az állat klinikai és anatómiai vizsgálata,
- b) mozgásának szemrevételezése,
- c) sajátos minősítő próbák elvégzése,
- d) a ló egészségi állapotának felmérése 24 órával a fenti próbák után.

A tulajdonos kérésére a legjobb egyedek megkaphatják a tenyészló minősítést, még akkor is, ha nem szerepelnek az „országos ménesbe” javasoltak között. Az a külföldről hozott ló, amelyet szülőhazájában tenyészlónak minősítettek, megtarthatja ezt a besorolást, de az „országos ménesbe” csak a bizottság jóváhagyásával kerülhet.

Az osztályozás alapján a mének besorolása a következő:

- Tenyészmén: az a fajtiszta ménló, amely kitűnő adottságainál fogva javítja a genetikai állományt, és amely az „országos ménesbe” tartozó kancák fedezésére is alkalmas;
- Fedezőmén: az a fajmén, amely alkalmas a hazai lóállomány javítására.

A törvény előírásai értelmében szaporítás céljából a magántenyésztők kötelesek engedélyezett ménlovakat vagy ezek igazolással ellátott spermáját használni, akár saját méntelepükön, akár fedezett állomáson vagy másutt kerül sor a megtermékenyítésre.

Kihágásnak minősül:

- a) Ha a kanca tulajdonosa nem engedélyezett mént vesz igénybe fedeztetés céljával,
- b) Ha nem engedélyezett mént fedeztetésre használ tulajdonosa,
- c) Ha valaki a Főhatóság által nem jóváhagyott spermát használ.

A sperma lecsapolása

■ Mének esetében eredményesnek bizonyult a műhüvely használata, amely úgy van megtervezve, hogy megfelelő nyomást, nedvességet és hőmérsékletet, vagyis az igazi hüvelyhez hasonló körülményeket biztosítson (Groza–Morar 2006). Leggyakrabban használatos a Hannover és a Kalifornia típusú.

A műhüvely összetevői: két gumibelső, polietilén cső, és egyszeri használatra szánt gyűjtőedény. Az előkészítés során a gumibelsőket megtöltik 50 fokos meleg vízzel, ezzel 40-45 fokos belső hőmérsékletet lehet előidézni. A síkosítást nem spermicid géllal végzik, amelyet a belső gumiköpeny első harmadára kennek. A sperma begyűjtéséhez szükség van egy tüzelő kancára, de megfelelően begyakorlott mén esetén elégséges erre a célra egy bábu is.

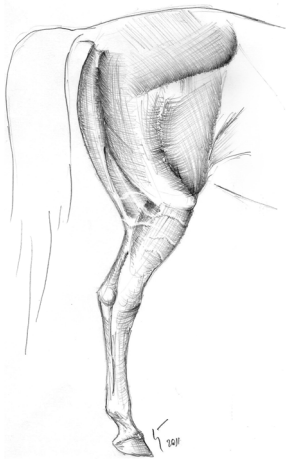
B. W. Pickett (1987) úgy véli, hogy a műhüvely túl magas belső hőmérséklete káros hatással van a spermákra, ezek kiölését, esetleg a ménlő sérülését is okozhatja, épp ezért nagyon fontos a hőmérsékletet folyamatosan ellenőrizni. Azt is ajánlja, hogy begyűjtés előtt az egész felszerelést (melegítő lapok, mikroszkóp, spermaszámláló) már a begyűjtés előtt készenlétbe kell helyezni, az eszközöket pormentes helyen kell tárolni, a műhüvelyt előírászerűen kell összeszerelni (keresztirányú betüremkedések nélkül). Nagyon fontos a ménlő hímveszejének megtisztítása a minél jobb minőségű sperma érdekében. Ha a ménlovat egy tüzelő kanca ingerli, akkor ezt gondosan kell rögzíteni és előkészíteni.

Abban az esetben, ha a sperma lecsapolásánál bábut használnak, ezt a ménlő magasságához kell igazítani. Hasonló bábu elkészítése nem költséges, használata egyszerűsíti az egész folyamatot. Mivel a sperma begyűjtésére és lefagyasztására a verseny-naptáron kívüli időpont a legalkalmasabb, ilyenkor a kancák már nincsenek is a szaporodási időszakban.

A sperma tulajdonságainak meghatározása

■ Az ejakulátum összetett anyag, több szerv termeli: a herék, a herevezeték sejtjei, az ondóvezeték ampulláris (tágulati) része és a hím nemi szervek mirigyei.

A sperma két részből áll, az egyik az ondósejtek, valamint a herék által termelt folyadék, ez utóbbinak tápláló szerepe van, továbbá szállítja az ondósejteket majd a herevezetékben szívódik fel, e folyadékban találhatóak éretlen sejtek és hámsejtek is; a másik a nemi mirigyek által termelt magplazma (Groza–Morar 2006).

Néhány kutató (MacLeod, 1942, MacLeod és Gold, 1953, Eliasson, 1971, Hellinga, 1949 és 1976), megpróbált olyan értékelési rendszert kidolgozni, amelynek alapján megítélhetőek a sperma minőségi jellemzői. Ezek az eljárások mind a mai napig irányadó jellegűek (Comhaireb 1995).

Begyűjtés után, a spermán el kell végezni néhány tesztet, amelyek alapján alkalmasnak minősül további feldolgozásra vagy azonnali megtermékenyítésre. Közéjük tartozik az ondósejtek sűrűségének, a sperma mennyiségének mérése (a dülmirigy váladéka nélkül), az ondósejtek számának és várható rugalmasságának becslése. A sperma és a magplazma rutin-ellenőrzése során el kell végezni továbbá az ondósejtek szerkezeti vizsgálatát, ellenőrizni idegen sejtek vagy ellentestek jelenlétét. Ezek a tesztek egytől egyig hozzájárulnak a

sperma minőségének értékeléséhez (J. K. Graham). Nagyon fontosak lehetnek a sperma fagyasztásra való feldolgozásának stádiumaiban is, mind a begyűjtés során, mind a hígítás és a fagyasztás előtti ülepítés alkalmával és a kifagyasztás után (amikor egy mintán ellenőrzik a fagyasztás hatékonyságát) (e sorok írója és társai, 2005).

Az ondósejtek száma a sperma térfogata és telítettsége alapján mérhető. Az, hogy egy mén mennyi spermát termel, függ életkorától, a herék térfogatától, az ondóvezeték telíthetőségétől, a megtermékenyítési időszaktól és az ejakuláció gyakoriságától (Pickett 1993). Egyetlen ejakulátum ondósejtjeinek száma átlagosan 6×10^9 , de ez az érték egyedek szerint rendkívül változó, 0,6 vagy 48×10^9 között mozoghat (A. T. Bogdan 1981, I. M. Bogdan 2001).

A sperma hígítása

■ A sperma hígításának szerepét Pickett a következőkben foglalja össze: lehetővé teszi, hogy a spermához baktériumölő szereket adagoljunk, ugyanis az ejakulátum tartalmazhat fertőző mikroorganizmusokat, megnöveli a kevésbé termékeny mének ondósejtjeinek használhatóságát, növeli az ondósejtek élettartamát, védi az ondósejteket, növeli a mesterséges megtermékenyítéskor használatos folyadék térfogatát, lehetővé teszi az ondósejtek rugalmasságának helyes becslését.

A jó oldószernek meg kell felelnie bizonyos feltételeknek: az oszmotikus nyomás és az ondósejt között ne legyen összeférhetetlenség, az ásványi anyagok szintje legyen megfelelő az oldószerben, szolgáljon táptalajul az ondósejtek számára, semlegesítse az ondósejtek metabolizmusa során keletkező melléktermékeket, olyan anyagokat is tartalmazzon, amelyek védik az ondósejteket a fagyasztás során keletkező nem kívánt hatásoktól, védelmezze az ondósejt falát és enzimrendszerét, ne tartalmazzon kórokozókat.

Több szerző rámutatott arra (Pickett idézi őket), hogy az ondósejtek mozgóképessége nincs mindig egyenes arányban a kancák megtermékenyülésével, és ismeretek a mesterséges megtermékenyítés eredményességére vonatkozóan katasztrofálisan rossz adatok is, éppen ezért az egyedüli érvényes teszt a sperma minőségét illetően a vemhességi százalék hányadosa.

A sperma tartósításának legjobb módszere a fagyasztás.

A megtermékenyítés legkedvezőbb időpontjának kiválasztása

■ Mivel kifagyasztás után az ondósejtek élettartama csökken, a nagyobb termékenység érdekében a mesterséges megtermékenyítés idejét úgy kell megválasztani, hogy az minél közelebb essen az ovuláció időpontjához. Nincs általános érvényű szabály arra vonatkozóan, hogyan időzíthető a legjobban a mesterséges megtermékenyítés végrehajtása az ovuláció időpontjához mérten, hogy az ovuláció előtt vagy után jobb-e végezni, milyen gyakori legyen a nemi szervek vizsgálata.

Ahhoz, hogy a megtermékenyülés létrejöjjön, két folyamatnak kell egybeesnie:

– A kanca ovulációja során akkor kell életképes petesejtnek létrejönnie, amikor a méhben életképes ondósejteket tartalmazó sperma található. Az ondósejtek élettartama 1 és 48 óra között változik.

– Az ovuláció pillanatában elégséges ondósejtnek kell lennie. A petesejtek élettartama 1-6 óra, ritkán elérheti a 12 órát is.

A kutató laboratóriumok ajánlásai meglehetősen eltérnek azt illetően, hogy mekkora legyen a felhasznált fagyasztott sperma mennyisége, és hogyan kell a megtermékenyítést időzíteni (Juan C. Samper és Kevin Hankins). Az egyik ajánlás úgy szól, hogy elegendő egyetlen adag használata egy tüzelési ciklus alatt, míg egy másik szerint jobb, ha a megtermékenyítés 12 órával a peteérés előtt vagy azután 6-12 órával történik, esetleg az ovuláció előtt is és után is. Mások azt javasolják, hogy az ivarzás kezdetétől számított harmadik naptól a tüzelés megszűntéig ismételjék meg naponta. Kutatások eredményei azt mutatták, hogy az egyszer megtermékenyített kancák esetében a termékenységi mutató 40 százalékos, a többször megtermékenyítettek pedig 54 százalék.

A jelek szerint több kanca marad vemhes, ha a megtermékenyítést a peteérés után 2-4 órával végzik. Ehhez azonban a kancákat 2-4 óránként ultrahangos vizsgálatnak kell alávetni.

A peteérés ösztönzése érdekében hormonkészítményeket lehet adagolni, ilyen például a hCG (human corionic gonadotrophin) vagy a GnRH (gonadorelin), rendszerint 2500 NE mennyiségben, intravénásan a tüzelési időszak alatt, amikor a petefészek átmérője nagyobb, mint 35 mm. A kancák nagy részénél a gyógyszer alkalmazását követően 36 és 48 óra között következik be a peteérés, egyeseknél ez 24, másoknál akár 60 óra is lehet.

Ez esetben a nemi szervek vizsgálása a végbélen keresztül történik, ultrahanggal, minden 6-8 órában. A megtermékenyítés időpontjának megválasztása szempontjából az ekográf a legmegfelelőbb eszköz, ezzel a vizsgálati módszerrel ugyanis megfigyelhető a méhfal és a petefészek összetétele is.

A mesterséges megtermékenyítés végrehajtása és várható eredményei

■ A peteérés időpontját abban az esetben is ismerni kell, ha fagyasztott spermát használnak, és akkor kell végezni a megtermékenyítést, vagy esetleg 24-48 órával korábban, mert így biztosítható az ondósejtek megérése. Ha a várt időpontban mégsem észlelhető peteérés, akkor a kancákat újra kell termékenyíteni koncentráltabb spermával, amelyben 500×10^6 ondósejt található. Méhgyulladásra hajlamos kancáknál az ismételt megtermékenyítés kockázatos lehet (Metcalf S. Elisabeth).

Az ondó beadásának módja és elhelyezése részben a beadott mennyiségtől függ, részben a tartósítástól, ennek megfelelően az eljárások különböznek. Egészen véve a kancák mesterséges megtermékenyítése nem különösebben nehéz művelet, és könnyen elsajátítható. A kanca megfelelő előkészítése után a kifagyasztott spermát az erre a célra gyártott fecskendőbe kell szívni. Nagyon fontos előírás, hogy biztosítottak legyenek a steril körülmények, például a fecskendőt nem szabad kézzel érinteni.

A megtermékenyítést végző szakember, aki fertőtlenített kesztyűt visel, megkeresi a méhnyakat, amely a hüvely alsó falán található és az ovuláció időpontja körül nyújtott, lágy helyzetben van, majd a fecskendő segítségével elvégzi az ondó beadását.

A felhasznált sperma mennyisége a jelek szerint nem befolyásolja közvetlenül a megtermékenyítés eredményességét, viszonylag kis mennyiség bevitelével (1×10^6 elhelyezése a méhnyak-méhszarvak tájékán) meglehetősen jó eredményt sikerült ugyanis elérni. Sokat számít ugyanakkor, milyen helyzetben végzik a sperma bevitelét: a mély megtermékenyítés növeli a vemhességi mutató értékét, ha ugyanis a megtermékenyítés mélyen, a méhtest és a méhnyak találkozásánál történik, akkor számottevően nő azoknak az ondósejteknek a száma, amelyek a petevezetékbe jutnak (Rigby 2000). Azt is kimutatták, hogy a sperma minősége jobban befolyásolja a

sikeres megtermékenyítések számát, mint a nemi szervek vizsgálatának gyakorisága (A..O. Mckinnon és Barbacini 1993, 2010).

Mesterséges megtermékenyítés alkalmával fennáll a méhgyulladás veszélye, de az rendszerint egy nap alatt elmúlik, idősebb kancáknál viszont súlyosabb formában is jelentkezhet. Ennek kockázata csökken, ha az ondót a fentebb leírt módszerrel a méhszarvon keresztül a domináns petefészekhez közel helyezik el.

Azt, hogy az ondó elhelyezésére a méhtest-méhszarv tájék a legalkalmasabb, a videoendoszkóp használata is igazolta (Morris és társai). Petersen és társai 2002-ben endoszkóp segítségével végezték kancák megtermékenyítését 24 óránként 50 millió ondósejttel, illetve anélkül, de 500 millió friss vagy fagyasztott ondósejttel. Az eredmények az első eljárás javára dőltek el, ezeknél a vemhességi mutató elérte a 64 százalékot, míg a második esetben csak 37 százalék volt. Igazolták azt is, hogy az endoszkópos módszerrel lefagyasztott ondó használata esetén szintén szép eredményeket lehet elérni. Nagy mennyiségű ondó endoszkópos befecskendezése nem indokolt. Ezzel az eljárással a szokásos adagot sem indokolt minél mélyebben befecskendezni.

Manases Sándor fordítása

■ IRODALOM

- ALVARENGA, M.A. and K.M. LEAO, 2002: Hysteroscopic insemination of mares with low numbers of frozen-thawed spermatozoa selected by Percoll gradient. *Theriogenology* 58:651-653;
- AMANN, R.P., B.W. PICKETT, 1987: Principals of cryopreservation and a review of cryopreservation of stallion spermatozoa. *J. Equine. Vet. Sci.* 7:145-173;
- ANGUS O.MCKINNON, JAMES L. VOSS. *Equine Reproduction*. Williams&Wilkins, 1992;
- BARBACINI, S, ZAVAGLIA G, GULDEN P, 2000: Retrospective study on the efficacy of hCG in an equine artificial insemination programme using frozen semen. *Equine Vet Ed* 2000;2: 404-408;
- BARBACINI, S., PAOLA GULDEN, V. MARCHI, G. ZAVAGLIA: Incidence of embryo loss in mares inseminated before or after ovulation, *Veterinario Cristella on* <http://www.ivis.org>, 2010;
- BOGDAN, A.T., M. BISTRICEANU, C. MAJINA, 1981: *Reproducția animalelor*, Editura Scrisul Românesc, Craiova;
- BOGDAN, L.M., 2001: *Reproducție, obstetrică, terapie și însământări artificiale la animale*, Editura Academic Press, Cluj-Napoca;
- BOITOR, I., M. MUNTEAN, 1984: *Îndrumător de activități practice la Patologia Reproducției și Clinică Obstetricală, Tipo Agonomia*, Cluj- Napoca;
- CĂTANĂ, R., I. GROZA, I. MORAR, 2006: The evolution of stallion spermatozoa characteristics after cryopreservation, *Buletinul USAMV Cluj- Napoca*;
- COCHRAN, J.D., R.P. AMANN, E.L. SQUIRES, B.W. PICKETT, 1983: Fertility of frozen-thawed stallion semen extended in lactose-EDTA-egg yolk extender and packaged in 1.0-ml straws. *Theriogenology*, 20:735-741;
- COMHAIRE, F, VERMEULEN, L., 1995: Human semen analysis. *Hum. Reprod. Update.*,1, 4; 343-362;
- CRABO, BO G., 2001: *Physiological Aspects of Stallion Semen Cryopreservation*, University of Minnesota, P.O. Box 4105, Cave Creek, AZ 85327-4105;
- DOWSETT, K.F, B.L. DUNN, L.M. KNOTT, J.W. COOPER, 1995: Observations on the use of deep frozen stallion semen. *Aust. Eq. Vet.* 13:53-60;
- DUMITRESCU, I., 1986: *Reproducția la cabaline*; Editura Ceres; București;
- FOORE, R. H., 2002: The history of artificial insemination: Selected notes and notables, Department of Animal Science, Cornell University, Ithaca, NY 14853-4801;
- GRAHAM, J.K., 1996: Analysis of stallion semen and its relation to fertility. *Vet Clin North Am [Equine Pract]*, 12:119-130;
- GROZA I., MUNTEAN M., 2002: *Elemente de fiziologia reproducției la animale*. Editura AcademicPres, Cluj-Napoca;
- GROZA I., I. MORAR, 2004: *Andrologie veterinară*, Ed. Gryphon, Brașov;
- Ian R. Gordon, 2004, *Reproductive Technologies in Farm Animals CABI* 2004; <http://www.equine-reproduction.com>; <http://www.horse-repro.com>;
- KLOPPE, L.H., D.D. VARNER, R.G. ELMORE, K.N. BRETZLAFF, and J.W. SHULL, 1988: Effect of insemination timing on the fertilizing capacity of frozen/thawed equine spermatozoa. *Theriogenology*, 29:429-440;
- MANNING, ST, BOWMAN PA, FRASER LM, CARD CE., 1998: Development of hysteroscopic insemination of the uterine tube in the mare. *Proc Ann Mtg Soc Theriogenol*:84-85 [abstr];
- MCKINNON, AO, NOBILIUS AM et al. 1993: Predictable ovulation in mares treated with an implant of the GnRH analogue deslorelin. *Equine Vet J* 1993;25: 321-323;
- METCALF, S. ELIZABETH, 2000: The Effect of Postinsemination Endometritis on Fertility of Frozen Stallion Semen AAEP Proceedings / Vol. 46 / 2000;
- MILOVANOV, VK., 1934: *Principles of artificial insemination* [în lb. rusă]. Moscow: State Publishing House.

- Monitorul Oficial nr. 9/5 din ianuarie 2006, legea calului;
- MORAR. I., I. GROZA, L. BOGDAN, SIMONA CIUPE, R. CĂTANĂ, 2005: Reserches concerning the evaluation of stallion semen for cryopreservation; Buletinul Universității de Științe Agricole și Medicină Veterinară Cluj-Napoca, vol.62/2005;
- MORAR. I., I. GROZA, R. CĂTANĂ, R. POP, 2005: Reserches concerning the cytomorphometry of stallion sperm cells during cryopreservation; Buletinul Universității de Științe Agricole și Medicină Veterinară Cluj-Napoca, vol.62/2005;
- MORAR. I., I. GROZA, R. CĂTANĂ, 2006: Rata gestației la iepe inseminate artificial cu spermă congelată. Buletinul USAMV București
- MORRIS, L.H.A., HUNTER RH, ALLEN WR., 2000: Hysteroscopic insemination of small numbers of spermatozoa at the uterotubaljunction of preovulatory mares. J Reprod Fert 2000;118:95–100;
- MOTTERSHEAD, J., 2000: Thawing and preparing frozen semen for artificial insemination. <http://www.equine-reproduction.com>;
- PETERSEN, M.M., M.T. WESSEL, M.A. SCOTT, I.K.M. LIU and B.A. BALL, 2002: Embryo recovery rate in mares after deep intrauterine insemination with low numbers of cryopreserved equine spermatozoa. Theriogenology 58:663-665;
- PICKETT, B.W., E.L. SQUIERS, and A.O. MCKINNON, 1987: Procedures for collection, evaluation and utilization of stallion semen for artifical insemination. 2:1-125.(Abstract) on <http://www.ivos.org>;
- PYCOCK, J.F.: Artificial insemination using chilled semen on <http://www.pycock.co.uk>;
- RIGBY S, DERCZO S, BRINSKO SP et al., 2000: Oviductal sperm numbers following proximal uterine horn or uterine body insemination, Proceedings. 46th Ann Conv Amer Assoc Equine Pract 2000;332–334;
- SAMPER, J.C., 1997: Ultrasonographic appearance and the use of uterine edema to time ovulation in mares, in Proceedings. 43rd Ann Conv Amer Assoc Equine Pract 1997;41–43;
- SAMPER, J.C., MORRIS CA., 1998: Current methodology for Stallion semen cryopreservation: An international survey. Theriogenology 1998; 49:895–904;
- SQUIRES E.L., LINDSEY AC, BUCHANAN BR., 2000: A method to obtain pregnancies in mares using minimal sperm numbers Proceedings. 46th Ann Conv Am Assoc Equine Pract 2000; 332–334;
- VASQUEZ, J.J., MEDINA V, LIU IK, BALL BA, SCOTT MA, 1998: Nonsurgical utero-tubal insemination in the mare. Proc Ann Mtg Soc Theriogenol;82–83 [abstr];
- VIDAMENT, M, DUPERE AM, JULIENNE P, 1997: Equine frozen semen freezability and fertility results. Theriogenology; 48:907–917;
- VOLKMANN, D.H., D. van ZYL, 1987: Fertility of stallion semen frozen in 0.5-ml straws. J. Reprod. Fertil. Suppl. 35:143-148;

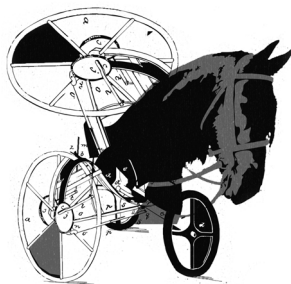
HÁROM BESZÉLGETÉS A LÓTENYÉSZTÉSRŐL

Bodó Imre
nyugalmazott egyetemi tanár
„Mai lóállományunk
sportszempontról lényegesen jobb.”

Évtizedeken át a Kaposvári Egyetem Állattudományi Karának tanára, a lótenyésztés nemzetközileg elismert szakembere.

■ – *A lótenyésztés jövője szempontjából két fő irány látszik ma. Az egyik a munkaló fennmaradása, a másik pedig a sportló vagy a hobbiló. Hogyan látja, miképpen befolyásolják ezek a lótenyésztést arányaiban és irányában, a kiválasztás tekintetében?*

– Úgy gondolom, hogy tulajdonképpen a mai helyzetben mindkettőnek megvan a létjogosultsága. Ha a világon nézzük a helyzetet, ott leginkább az történik, hogy a hobbiló van a legnagyobb létszámban, ennek a kiválóságai pedig mint sportlovak érvénysülnek, és a munkaló erősen visszaszorul. Magyarországon a kisebb gazdaságok előtérbe hozása a munkalovat elég jól fenntartja, ezen belül létezik a hidegvérű lovunk, amelyiknek a létszáma elég jól tartja magát. Az más kérdés, hogy ennek a húsrá történő értékesítése (Magyarországon nem nagyon esznek lóhúst) részben Franciaország, főleg Olaszország irányába megy exportra. Érdekes módon a mozgékonyabb, kisebb testű muraközi lónak a regenerálása is téma napjainkban. A másik oldalon viszont az a helyzet, hogy a sportló vagy hobbiló a kisebb sportteljesítményre alkalmas lovat is jelentheti, hiszen egy jó melegvérű ló minden további nélkül képes arra, hogy

**...a nagy
világversenyeken
aranyérmeket
nagy mennyiségben
nem nyertünk az utóbbi
időben...**

1,20–1,30-as pályákon közlekedjék, vagy könnyebb díjlovagló programokon is szerepelni tudjon. A kiválóságok pedig, ha megtalálják a megfelelő lovasát is, nemzetközi versenyeken is szerepelhetnek.

– *Az elmúlt évtizedeknek a tenyésztése, kiválasztása véleménye szerint változott-e a sportló tulajdonságain? Fejlődött-e a faj, ha szabad így kérdeznem?*

– Némethi Bertalan – az Egyesült Államokba kiköltözött egykori öröknytábori lovasedző, világviszonylatban igen kiváló szaktekintélynek számít – ezzel kapcsolatban azt mondta, hogy a mai lóállományunk sportszempontról lényegesen jobb, mint az ő idejében (harmincas évek végén), amikor végül bronzérmeket is nyertünk a berlini olimpián, és ha egy lábtörés nincs, akkor lehet hogy csapatunk megnyerte volna az olimpiát. Ahhoz képest most lényegesen jobbak a lovaink, ami annak az eredménye, hogy a sportlovak kifejlesztett változatai importálva voltak, vagy a jól kiválasztott angol telivérektől alkottak jó vonalat.

– *Melyek ma Európában a nagy lovas nemzetek?*

– Ha a nemzetközi lovas versenyek három, olimpián is szereplő fő ágát (ugróverseny, díjlovaglás, military) vesszük figyelembe, mindenképp a németek, franciák, olaszok váltakoznak az első helyeken. De ezenkívül az Egyesült Államok is igen jól szerepel ebben a tekintetben, és telivérjei folytán Anglia sem marad el. Díjlovaglás területén nem lehet kizárni a svédeket sem, sőt néha a svájciak is kitűnően szerepelnek.

– *És a magyarok?*

– A magyaroknál furcsa helyzet van, mert a nagy világversenyeken aranyérmeket nagy mennyiségben nem nyertünk az utóbbi időben, de külön érdekesség az, hogy a Gidrán fajta (amiből szám szerint kevés van Magyarországon, de Romániában is előfordul), amikor megfelelő lovasok alá került, kiderült, hogy létszámához viszonyítva a világ legjobbjai közé tartozik.

Kérdezett Horváth Andor

Bogdán Imre nyugalmazott agrármérnök

„A gazdasági válságból kilábalva fellendül a lovassport.”

1928-ban született, a kolozsvári Mezőgazdaságtudományi Egyetemen 1952-ben szerzett általános agrármérnöki diplomát. Pályafutása során foglalkozott mezőgazdasági tervezéssel, tíz éven át pedig termelőségvetkezeti főmezőgazdászti tisztséget töltött be. Dolgozott a rét-legelő-javító megyei vállalatnál, majd a Kolozs Megyei Erdészeti Igazgatóságon a havasi legelők karbantartásának és feljavításának feladatát látta el. Saját bevallása szerint földbirtokos-leszármazotként nemcsak szakmája, hanem minden hobbija is – a lovaglás, a vadászat, a kutyatenyésztés – a természethez és az élőlények világához kötődik.

■ – *Ismeretes, hogy a magyar lótenyésztés fellendítése a 19. században arisztokraták nevéhez fűződik, a későbbiekben viszont az állam is egyre nagyobb szerepet vállalt ebben a tevékenységben. Hogyan ment végbe ez a váltás?*

– A 19. század folyamán a gazdag földbirtokosok „kiváltsága” vagy mindennapi foglalatossága volt a lótenyésztés. Az előző századfordulón Erdélyben több mint nyolcvan magánménest tartottak számon, ezek mind arisztokraták, földbirtokosok tulajdonában álltak. Noha Erdélyben nem beszélhetünk olyan nagybirtokról, mint Magyarországon, ennek ellenére az erdélyi arisztokráciáról elmondható, hogy tagjai lószerező emberek voltak, akik minőségi lótenyésztéssel is foglalkoztak. Erdélyben a leghíresebb báró Wesselényi zsidói ménese volt, ahova tenyészlovaként angol telivérek hoztak be.

Az első világháború után végrehajtott romániai földreform, amely gyalázatos csapást mért az erdélyi magyar arisztokráciára, csökkentette az itteni ménesek fenntartási lehetőségeit is. Csupán néhány ménes maradt meg; a lótenyésztés ágazatának művelését pedig többnyire átvette az állam. De ugyanilyen helyzetben volt Magyarországon a mezőhegyesi, a kishéri és a bábolnai ménes is. Néhány kisebb ménesben angol telivér elterjesztésével foglalkoztak.

– *Ha már gyakran emlegetik, hogy a magyar „lovasszék”, vannak-e Magyarországon vagy Erdélyben kialakított lófajták?*

– Igen. Ilyenek mindenekelőtt a Furioso North Star, a Noniust és a Gidrán – ezeket Mezőhegyesen alakították ki –, de megemlítem a kishéri félvért, a magyar sportlovat, a hucul és a székely ló néven ismert fajtákat is.

– *Feltérképezhetnék az erdélyi, ó-romániai és magyarországi, már hagyományos méneseket?*

– Erdélyben állami ménes működik Ószényben (Temes megye), Bethlenben (Beszterce-Naszód megye) és Alsószombafalván (Brassó megye). Az elsőt Noniust, a másodikban főleg színes lipicait tenyésztenek, Homoródon pedig (Kovászna megye) tudtommal egy magánménest tartanak fenn. Moldvában három (Lucina, Rădăuți, Tulucești), Havasalföldön öt (Slatina, Dor Mărunt, Jegălia, Mangalia és Rușețu) ménes működik. Állományuk száz-négyszáz közé tehető. Ami a magyarországi méneseket illeti, a leghíresebb a mezőhegyesi. Ott Furioso North Star, Noniust és kishéri sportlovat tenyésztnek. Ismertség szempontjából következik a bábolnai, ahol arabs telivér és shághya arab lovak tenyésztésével foglalkoznak. Szilvásváradon a lipicaiak, míg Alagon a telivérek és az ügetőlovak tenyésztése a hagyományos. Továbbá Orosházán, a Hortobágyon, Dalmandon stb. találhatóak még ménesek. A mostani ménesekben elsődleges cél a lóállomány minőségének genetikai javítása, illetve hogy a fogathajtókat és a lovassport művelőit ellássák lovakkal.

– *Ha már a fogathajtásról esett szó, hol képezik ki a hajtókat, illetve a zsokékat? Hogyan állunk általában véve a lótenyésztéssel kapcsolatos intézményes képzéssel?*

– Mivel Romániában hivatásos hajtóképzés nincs, a jelenlegi ménesek munkatársai többnyire autodidakta módon sajátítják el az ehhez szükséges ismereteket. Itt említem meg, hogy az idei kettős fogathajtó versenyen, amelyet Franciaországban bonyolítottak le, Románia a kilencedik lett a 25 versenyző csapat közül. Nálunk különösen Kelemen Atilla tett sokat a fogathajtás fellendítéséért.

Magyarországon a Kaposvári Egyetem Állattudományi Karán folyik ménesgazdaképzés, ennek keretében a lótenyésztés és a lovassportok területén nyújtanak két-éves, azaz négy féléves képzési lehetőséget. Az alapmodulok közé tartoznak a lóhasználat, a hajtási, a lovalglási ismeretek, valamint a lovasoktatás elsajátítása. A kötelező szakmai modulok között szerepel a lovak takarmányozása, a tartástechnológia, a lótenyésztés, a lovassportszervezés, a lovas etika stb. Vannak olyan, választható, speciális modulok, mint a lovalglás, a lovas kultúra és hagyományok stb. A képzést sikeresen elvégző szakemberek lovas vállalkozásoknál, tenyészetekben, ménesekben, lovasiskolákban, lótenyésztő egyesületekben helyezkedhetnek el.

– *A rendszerváltást követően Alsózsukon megalakult a Furioso North Star Egyesület, amelynek Ön is a tagja volt. Mi volt a kezdeményezés célja, és milyen sikerrel működtek?*

– Az 1989-es romániai fordulat után Bőjthe Barna állatorvos kezdeményezésére, aki akkor a zsuki félvérmenesnél dolgozott, megalakítottuk a Furioso North Star Egyesületet, illetve a Félvérlovak Tenyésztési Egyesületét (a félvérek közé soroljuk az említett fajta mellett a Noniust és a Gidránt). Bőjthe doktorról tudni kell, hogy az európai hipológusok szerint ő az, aki a Furioso North Star fajtáról mindent tud, mert amit ő nem tud, azt már nem is érdemes tudni... Az egyesület megalakításával

az volt a célunk, hogy a zsuki ménesben még fellelhető Furioso North Star állományt minőségileg feljavítsuk. Az egyesületet bejegyeztettük a bíróságon, és kapcsolatba léptünk egy amerikai alapítvány, a Heifer Project romániai képviselőjével. Az alapítvány azzal foglalkozott, hogy az általa kezdeményezett projektek partnereit ellátta tenyészállatokkal (szarvasmarhával, juhval, baromfival stb). A mi egyesületünkkel megkötött egyezség volt az első, amelyben lótenyésztés felkarolását tűzték ki célul. A pályázat összértéke 150 ezer dollár volt. Mi azon a pénzen jó tenyészértékű kancákat vásároltunk, amelyeket Zsuk községi gazdákhöz adtunk ki, hogy szaporítsák az állományt. A kanca tulajdonjoga csak akkor szállt volna át a gazdára, ha az első csikót hat-nyolc hónapos koráig visszaadja ingyen az egyesületnek. Ezeket a lovakat tenyész-, hobbi- vagy sportlóként lehetett volna értékesíteni. Az amerikaiak számára a projekt azért volt érdekes, mert a hippológusok szerint a Furioso North Star állomány genetikailag Romániában volt a legtisztább. Az egyesület néhány tagját akkor elküldték külföldi továbbképzésre, méneslátogatásra. Így Magyarországon is jártunk, az ottani Furioso North Star Egyesületnél, amely akkor nagyon jól működött. Nem telt bele sok idő, az amerikai projekt megfeneklett. Bőjthe Barna visszakozott, de ketten még megpróbáltuk, hogy a zsuki istálló és a hajtópályát bérbe vegyük. Ez sajnos nem sikerült. Egy norvég cégnek koncesszionálták a területet, amely lovasiskolát is működtetett ott.

Hogy mi a tanulsága ennek az esetnek, amely akár sikertörténetté is válhatott volna, de ehelyett kudarc lett? Talán a kompromisszumkészség hiányzott. Holott nyilvánvaló, hogy működőképes megoldásokat kell találni. A lótenyésztés mindig az adott társadalom életszínvonalával áll egyenes arányban: egy ilyen mérvű, elhúzódo gazdasági válság akár meg is béníthatja a lótenyésztést. Olyan körülmények közepette, amikor a romániai mezőgazdaságban egyre kisebb mértékben használják a lovakat, a romániai lótenyésztés nem hoz különösebb bevételt. Az állami szakhatóságoktól pedig vajmi kevés hozzáállást és hozzáértést tapasztalok.

– *Hogyan alakult a kapcsolata a továbbiakban az egyesülettel?*

– 2009-ig az elnöki, ettől kezdődően pedig a tiszteletbeli elnöki tisztséget töltöm be. Évente két-három alkalommal részt veszek a gyűléseiken, ha kérnek, szaktanácsot is adok. Az egyesületet képviselve többször jártam külföldön – főleg Magyarországon, Szlovákiában és Csehországban – tapasztalatszerző kiránduláson.

– *Ezek szerint nem túlzás azt mondani, hogy a rendszerváltás sok kárt tett a ménesekben.*

– Így van. Ennek egyik példája, hogy a zsuki ménest vagy tíz éve, előttem ismeretlen okokból, elköltöztették Jegălia helységbe, majd onnan Slatinára.

De mondok egy másik példát. A magyarországi Sárvárról 1944-ben kimenekítették a ménest, amely Lajos bajor királyi herceg tulajdona volt, s amelyet aztán a rendszerváltás után a herceg ingyen visszaadott a magyar államnak. A lóállomány Nagyberekre került. Pár év múlva az ottani gazdaságot magánosították, és az új tulajdonosnak már nem állt érdekében a ménes fenntartása, ezért felajánlotta a hercegnek, hogy vásárolja vissza azt a lóállományt, amelyet annak előtte nagylelkűen odaajándékozott az államnak. Végül egy magyarországi vállalkozó, Antal István vette meg a lóállományt. Antal a bugaci Táltos fogadó tulajdonosa volt, aki hamarosan egy lovasbemutatót is rendezett, amelyen én is részt vettem. Ekkor ismerkedtem meg Lajos bajor királyi herceggel, aki tökéletesen beszél magyarul.

A lovas sportok kedvelőit érdekelheti, hogy 2009-ben végignéztam a híres pardubicei (Csehország) akadályversenyt. Ezen a pályán található a hírhedt Taxis akadály, amely 150–160 cm magas; két méter széles sővényből, illetve öt méter széles árok-ból áll. A résztvevőknek legkevesebb hét métert kell ugraniuk a sikeres „landolás-hoz”. A különleges pszichikai és fizikai igénybevétel miatt egy évben csupán egyszer

ugorják a lovak ezt az akadályt. A pálya további ismert akadályai között megemlíten-dő a két méter magas domb, az úgynevezett Ír Bank, valamint a Dupla ugrás és a 4,5 méter széles Kígyó-árok. A nagydíjban 29 akadályt kell leküzdeni, 6900 méteres tá-von. A Taxis akadály legyőzése az elmúlt száz évben több lovas és több ló életét kö-vetelte, ugyanis bukáskor eltörhet a lovak gerince és nyakcsigolyája, és persze a lo-vas is súlyos balesetet szenvedhet.

– *Ha ilyen veszélyes, akkor miért nem iktatják ki?*

– Talán a tradíció miatt.

– *Hogyan vélekedik a romániai lótenyésztésről?*

– Konceptiótlannak tartom. Az állam pedig nem fektet hangsúlyt a lovassport-ágak lóállományának utánpótlására. Neves romániai szakemberek szerint az említett franciaországi versenyen a román csapat talán a lóállomány kora miatt sem érhetett el jobb eredményt. A gazdasági válság közepette pedig a magánmésesek tulajdono-sai vagy a lovassportokat űzők saját erőből nehezen valósíthatják meg a lóállomány pótlását, feljavítását. Ami pedig a mezőgazdaságban használt lovakat illeti, ezek szá-ma egyre csökken, tehát csak sportló-tenyésztet lehet elképzelni. A romániai lótvény és a későbbi uniós szabályok szerint a fajlovak tenyésztését az állam támo-gatja, de ahogy az nálunk a mezőgazdaság más ágazataiban is sajnálatos szokás, a tá-mogatás kiutalása mindig késik. A 19. század nagy sporteseményei a lovaglás, azaz a lóversenyek voltak. A sportélet kiválóságai a lósportot és a lovas vadászatot űzték. Ez mára teljesen megváltozott.

– *A háziállat-tartásról a pszichológusok úgy vélekednek, hogy annak terápiás ha-tása is van. Érvényes ez a lótarásra is?*

– Igen. Nemcsak bármilyen értelemben sérült gyermekek, hanem felnőttek szá-mára is ajánlhatom a lovasterápiát.

– *Milyen jövője van Ön szerint a lovassportnak Közép-Európában?*

– Biztos vagyok abban, hogy a gazdasági válságból kilábalva fellendül a lovas-sport. Igaz, ma már talán nem fogadnak akkora összegekben, mint száz évvel ezelőtt, ám ha a fogadásokból származó bevételek egy részét a közép-európai államokban is a lótenyésztés javítására fordítanák, mint Angliában, Franciaországban, Németor-szágban vagy Olaszországban, akkor pozitív változásokkal járna.

Kérdezett Nagy-Hintós Diana

Böjthe Barna állatorvos

Furioso North Star. Gyorsfelvétel

A Kolozsvári Mezőgazdasági Egyetem elvégzése (1991) után négy éven át a bonchidai ménésben dolgozott. Ezt követően magántenyésztő volt, jelenleg állatorvos Beszterce-Naszód megyében.

■ – *Furioso North Star: szép név, összetett név. Gondolom, a név összefügg a fajta szü-letésével. Hogyan kezdődött?*

– A fajta szülőhelye a mezőhegyesi ménés, amelyet 1784-ben alapított Csekonics József kapitány. Eleinte nem fajlovak tenyésztése volt a cél, hanem a katonaság lo-vakkal való ellátása. Egy tiszta fajvonal kialakításának gondolata a 19. század első harmadában merült fel, amikor a ménés sötét-pej angol telivér ménekkel gazdago-dott, s ezzel máris történetünk kezdeténél járunk. A fajta első alapítója ugyanis az 1836-ban született Furioso (apja Privateer, anyja Fury). Több nemzedékre visszame-nőleg kitűnő felmenői voltak, ennek köszönhetően is kiválóan örökölte tovább ér-tékes tulajdonságait. Furioso Seniorkén tartjuk számon, leszármazottai pedig két vo-

nalat alkotnak, az egyik a Furioso 1, itt anyai ágon arab vér öröklődik, a másik a Furioso 10, itt az anyai ág is angol telivér. A történet úgy folytatódik, hogy 1852-ben, hároméves korában Mezőhegyesre került a The North Star nevű mén (apja Jack, anyja Ringle), amely ugyancsak kitűnő tulajdonságaival együtt fekete színét is továbbörökítette utódainak. Mivel mind eredetük, mind tulajdonságaik folytán közel álltak egymáshoz, a két félvér vonalat kölcsönös keresztezések útján egyesítették, így jött létre a Furioso North Star, amely nagyszerű adottságainál fogva egyaránt alkalmas lovaglásra és hintó elé. Az osztrák–magyar hadsereg igen jól hasznát vette e fajtának. Vannak szakemberek, akik a legjobb félvérnek tartják.

– *Mikor jelent meg a fajta Erdélyben?*

– Az osztrák–magyar hadügyminisztérium a 20. század elején Zsukon megvásárolt egy nagyobb földterületet Bánffy gróftól ménes létesítése céljából. Következett a háború, majd Erdély állami hovatartozásának megváltozása. A háború forгатagában egy zsuki származású román katona, Petre Drăgan, néhány társával együtt elhajtott Mezőhegyesről több mént és kancát, ezek a zsuki ménesbe kerültek, amely 1920-ban román királyi ménessé alakult Bonchidán. Kezdetől fogva a mezőhegyesi ménes mintájára szervezték meg: külön helyezték el a méneket és a kancákat, a csikók edzése hároméves koruk után kezdődött. Lóversenyter épült, egy-egy verseny megtekintésére olykor odautazott a király is. A ménes létszámban is, minőségben is annyira szépen gyarapodott, hogy az állomány értéke egy idő után meghaladta a mezőhegyesi ménesét. Fénykora arra az időszakra esik, amikor az igazgatói teendőket Petre Spănu ezredes látta el, aki értékes monográfiában dolgozta fel a fajta erdélyi történetének húsz esztendejét.

– *Amelynek életébe azután, gondolom, újra beleszólt a háború...*

– Valóban így volt. A ménest 40-ben elmenekítették, több éven át a hegyekben rejtegették, végül Temes megyéből került haza a háború végeztével. Ezalatt Bonchidán a ménes irányítását a magyar királyi méneskar látta el.

– *Kérem, foglalja össze röviden, hogyan alakult a ménes sorsa a kommunista rendszer évtizedeiben.*

– Voltak csendesebb időszakok – nagyjából ilyen volt a háborút követő első évtized –, és voltak drámai epizódok, közülük tartozik a ménes beolvasztása a zsuki állattenyésztési kutatóintézetbe. Egy lelkes és hozzáértő állatorvos, Ioan Apahideanu éveken át küzdött azért, hogy visszanyerje önállóságát és korábbi rangját.

– *Mi történt az 1989-es rendszerváltást követően?*

– Ott is győzött a forradalom, ami azt jelenti, hogy lemondatták az akkori igazgatót és az állatorvost, akik el is távoztak. Fontos esemény volt, hogy 1992-ben a Furioso North Star nagyon szépen teljesített különféle versenyek alkalmával, s ezzel mind hazai, mind külföldi megítélése érezhetően emelkedett. A jövőt illető kilátások biztatóan alakultak. Sajnos azonban az évtized végén Bukarestben úgy határoztak, hogy mind az istállókat, mind a földterületet kiárúsítják, és azok egy külföldi cég kezébe kerültek. A ménest előbb a bărăgani Jegăliára vitték, majd néhány év elteltével az Olt megyei Slatinára kerültek, ma is ott vannak, de hírek szerint ez év őszén visszakerülnek Erdélybe, ha igaz, Bethlenbe viszik őket. Szomorúnak tartom, hogy egy ilyen értékes állomány sorsának alakulását az elmúlt húsz esztendőben rossz, értelmetlen döntések szabták meg. De bízom abban, hogy ugyanúgy, ahogy korábban már átélte néhány viszontagságos fordulatot, a Furioso North Star most sem hagyja magát, hanem átvergődik ezen az akadályon, mindazok örömeire, akik szeretik és értékelik.

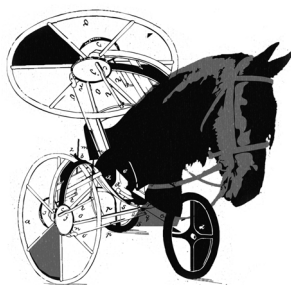
Kérdezett Horváth Andor

MADARAS PÉTER

CSAK KÖNNYEZNEK...

Egy állatorvos feljegyzéseiből

Vakáció volt, vagy könnyű lefolyasú báránymű, amikor testvéremmel rábukkantunk a családi fotókra. A tágas és fényes nappali díszje volt az a sokfiókos szekrényke, aminek festett porcelánnal díszített fogantyúi közül legalább egy mindig meglazult, mert igen vékony szegecsekkel voltak felerősítve, és ezek a krinolinos dámákat és parókás urakat ábrázoló porcelánkorongok díszes fémkerekekben úgy kocogtak, mint fogacsák egy fázó gyermekszájában, elég volt csak elmenni ez előtt a barokkos darab előtt, a vacogás beindult. Mostanra ez a meggyfafurnéros szekrényke más lakásba költözött, özvegy édesanyámmal együtt, mert észrevétlenül kilovagolt közülünk az apánk, már nem is számolom azóta az éveket, hanem a bútorokat mégiscsak örökölni kell egyszer, még akkor is, ha az embernek semmi kedve hozzá. A felső fiók volt a fényképes, az alatta levő a varró, aztán következett a szivaras, mint a bástyáknak, mind-egyiknek külön neve volt. Azon a délelőttön Magda, a bejárónő durcásan törölgette az eszcájgot, melleleg ő eccájnak mondta, és nem értette ezeket a Monarchiából itt maradt szörelíkiákat, és hogy a mi családunk miért ragaszkodik használatukhoz. Durcás miattunk volt Magda, mert minden alkalommal pompásan felhéklytük. Akkor éppen a fiókok kirángatását akarta volna megakadályozni, persze sikertelenül, mert mi kivettük a fényképeset, letettük a földre, és máris csend lett, ahogy odakuporodtunk, egyenként kézbe venni azt a nagy halom fekete-fehér fotográfiát, ami bele volt szuszukálva abba a fiókba. Akkor bukkantunk rá. Hófehér fogsorral mosolygó, erős, napbarnított

**A csillapítatlan
fájdalom a legrosszabb,
ami egy állattal
történhet...**

arcú férfi, egyenes háttartással, egy igen csinos, szép száraz fejű herélt sportló hátán, egy vidéki állatorvosi körzet udvarán, a háttérben jól látható az istálló, ahova hat-hét boxba lehetett beutalni beteg vagy lábadozó állatokat. Egy másik fényképen sorba ülteti fiacskáit a békés ló hátán, arcáról árad a szép, boldog mosoly, mintha az járna fejében: „Ez nem semmi, igazi fiaim vannak.” Gyí, Feri, gyí! Ferigyigyí.

Ferigyigyin nem volt nyereg, bár lehetett volna egy gyönyörűszip sárgabőr angol nyereg, amit apánk nagyapánktól örökölt, de amikor az a fénykép készült, az már nem volt meg. Eladta. Nem megszabadulni akart tőle, de nem is a lovassport iránti vonzódása tartotta vissza az áruba bocsátásától, eladta, mert nem volt pénze tanulni, pedig ő állatorvos akart lenni, mint az apja, hiába volt rajoni fő-zoo mérnök, mindent fölrugott, és elment Bukarestbe állatorvosnak tanulni. A nyeregnek volt egy aprócska oldaltáskája, mintha száz évvel ezelőtt arra gondoltak volna, hogy a mobiltelefonnak is legyen egy jó kis helye, szóval ezt a kis félkör alakú zsebecskét nagy tata (aki Budapesten végezte az állatorvosi) pincében maradt kócerájai között találtam meg egy ládában. Most is őrzöm. Nem is őrzöm, de megvan még, kócerájaim között. Apám nem lovagolt, Ferigyigyit egy „saréta” elé fogták, ami nem más, mint egy két-kerekű hintó, igazi matchbox rugózással, olyan cowboyosan lehetett ülni benne, hátul pedig volt igazi, felnyitható csomagtartója, akkora, mint egy Trabinak. Három évvel idősebb testvérem végig bírta húzni az udvaron, úgy, hogy én voltam a kocsis. Ez az én szépember apám úgy volt lovas ember, ahogy én. A lovakat nézni szerette, mintha saját magától féltette volna őket, annál finomabb és diszkrétebb volt, hogy használni merje a lovat, pusztán a saját maga öröme. Soha senkit sem zavart meg. Pedig mint később megtapasztaltam, egy lónak igen nagy örömet jelent a felnyergelés, a szabadban való ugrálás, nyargalás, még akkor is, ha lovasa nem érzi lovát, vagy nagyon erőszakos.

Ferigyigyí után, akit egy hanyag patkolókovács juttatott a sírba vagy a döngútba, nem tudom, ugyanis szegeivel megsértette a patáírhát, és a nemes állatot a vérfertőzésből még apám sem tudta kikezelni, szóval Ferigyigyí után következett az istállóban Mancsi és Tündér. Ők jobbacskák igavonók voltak, talán Tündérben fölismerhető volt egy kevés lipicai beütés, a téeszéből kerültek a körzethez, mintha káplárokka avanszáltak volna őket, hogy Balázs bácsinak, a kocsisnak az amúgy is rozoga idegeit gyengítsék, s bár Balázs az italtól nagy nehezen megszabadult, a lótlól és egértől való félelmétől soha az életben. Persze arra jó volt, hogy előkészítse a fogatot, ha a doktor úrnak terepre kellett mennie tuberkulinálni, és a benzinkvóta nem engedte meg, hogy nyolcötvenes Fiatjával tegye meg a rázós-gödrös utat valamelyik eldugott falucskába. Ilyenkor Balázs fáradt olajjal kente be a lovak patáját, amit mai tudásommal igencsak elítélek, sörényt-farkot szépen befent, kontyba kötött, és úgy pompázott a fogat a diszpenzár udvarán, mint a Hamupipókéban. Azok a modern idők olyan kocsit találtak ki a községi állatorvosoknak, ami hintónak nem hintó, szekérnek nem szekér, inkább a fogathajtó versenyeken lehet látni hasonlókat, de azért az ember hintóban érezhette magát. Sárga volt, mint a búzaföld, motorbicikli-abroncsú felnije piros, mint a pipacs, a sárvédők pedig mint a fecskefarok. Gyerekeként a műbőrrel kárpitozott ülőkék alatti kincseket szerettük megkeresni, voltak ott hevederek, fogók, pipa, ami arra jó, hogy vele a ló finom, a tapintásban hasznos felsőajkát erősen, mint egy satuba, beleszorítsuk, ezáltal mozdulatlaná téve az állatot bármilyen beavatkozáshoz, legyen az vérvétel vagy patkolás. Akkoriban nem sokat foglalkoztak a fájdalommal. Habár ez a kegyetlen szerszám még ma is ott lapul az állatorvosi dzsippékben. Szóval ilyen és ehhez hasonló furcsaságokat találtunk az ülésládákban. A lóbeszétet akkoriban a különböző sebek ellátásán kívül a ménherelés jelentette. A kollektív udvarán végzett tömeges, ilyen jellegű beavatkozások után a terep úgy nézett ki, mintha vándorcirkusz járt volna ott. Belga, francia, magyar vagy ro-

mán minta szerint történt a lovak ledöntése, gúzsba kötése, aminek az volt a lényege, hogy ilyenkor egy ilyen erős állat se magában, se másban ne bírjon kárt tenni. Volt a Székelyföldön egy állatorvos, aki a román módszert a magyar módszerrel társította, és esküszik, hogy ez, ahogy ő nevezte, „kombinált” módszer az ideális. Egy ilyen megoldással néhány erős ember két perc alatt úgy összepakol egy hatmázsás ménlovat, mint egy csomagot. Egy a kötőféknél, egy a faroknál, kettő a hosszú kötél végénél, s ha a ló már a bal oldalán fekszik, következik a jobb végtag kiszabadítása a közös négyes bilincsből, és a törzshöz rögzítése úgy, hogy minél jobban felfedődjenek a herék, a legvédehetőbb szervek, amik bársonyos, a ló testén a legfinomabb és egyben legrugalmasabb bőrrrel vannak borítva. Apám nem spórolt a bódítóval, sem az érzéstelenítővel, a mén mégis minimum háromszor háromszázhatvan fokot írt le a földön forogva, maga után cibálva fogdmegjeit. Lehet, hogy ösztönösen nemzőképességét is féltette, de főleg az életét. A beavatkozás után, csatakosan, kimerülten, testükön horzsolásokkal, úgy álltak ott lógó fejjel, mint akiknek már minden mindegy.

Valamikor a hetvenes években minden valamirevaló körzet a mangáliai ménesből arabs telivéreket kapott, mindez a traktorforradalom idején. Hozzánk is került két szép almásderes arabs, Hadban és Mersuh. Naponta többször belopóztunk az istállóba, dugig tömtük az etetőrácsot, megittattuk őket a zománcozott tisztavederből, és kihúztuk alóluk a ganét. Nehéz leírnom ennek a két igen derék lónak a sorsát. Egy alkalommal a főúton váraoztak, mialatt apánk Balázs segédletével tehenet kezel az egyik portán, a lovak pedig magukra maradtak. Történt éppen, hogy Gyula bácsi, a községi mentős szirénázva hajtott el a fogat mellett, bizonyára súlyos beteget szállított a megyeszékhelyre, és a lovak megbokrosodtak, árkon-bokron áthajtottak. Törött a rúd, törött a Hadban lába, nem maradt más hátra, mivel a szilánkos törés nem gyógyítható, mint a golyó, mert akkoriban ez jelentette az euthanáziát. Mersuh megmenekült, csikót ellett, Balázs bácsi pedig spórolt a kötéllel, és amikor a kicsikó egy szilveszteréjszakán leheveredett anyja mellé, felakasztotta magát. Családi lőtörténet.

Ezek után sohasem mernék lovat tartani, meglegszem a jó emlékekkel. Ilyen volt Bálint és Laci, a községi disznóhizlalda lovai. Egy héten egyszer hajtott be a gumikerekű társzeker a diszpenzár udvarára, a meggyfaszipkából pöfékelő, cigarettareklámba illő Laci bácsival, egy kiszolgált Bucegi teherautó üléséből kialakított bakon. A platón hatalmas, koporsóra emlékeztető, bádoglemezzel bélelt láda, amiben patyolattiszta, perzselt féldisznók voltak, és amíg apám vizsgálta, jobb kezében pecsétpárnával, bal kezében Románia címeres pecsétjével, merthogy eredetileg balkezes volt, és bár átnevelték jobbosra, pingpongozni és pecsételni bal kézzel tudott igazán, szóval amíg ő összepecsételte a sertéstetemeket, mi békességben ülhattünk a Bálinton és a Lacin, anélkül hogy a zaboszsákból ropogtató jószágokat megzavartuk volna. Ezután mehetett az áru a falusi mézárszékbé. De az mindmáig titok volt, hogy ugyanazzal a pecsételővel pecsételődött össze egynéhány utcabeli barátcskánk feneke azon a délutánon, amikor apánk nyitva felejtette íróasztalfiókját, míg valamelyik számára kínos, pártos-szövetkezetis gyűlésben kellett vesztegelnie. Címeres pecsét gyermekfenéken.

Egy tetanuszos ló története

■ Azt a hegyalji falut, ahol hétvégi házat vásároltam, örökös városi-menekülőként mintha óriáspókok építették volna a szellőcskékkal barázdált, éles levegőre, mint egy kifeszített fehér lepedőn, cselesen ott lebegett ez a falu a Gyalui-havasok lábánál. Nem is olyan régen ebben a faluban is létezett termelészövetkezet, pedig a termőföld kevés volt és sovány, és a báró is szétszórta földjeit a nagygazdák között, valószínűleg nem egészen ingyen. Minden hiába. Cipő elvtárs megkérdezte Kocsárdi Miská-

tól, akar-e kisisten lenni, persze hogy akart, ki nem akarna kisisten lenni, ha egyszer az életben valaki ezt megkérdezi, és minden fortélyát bevetette, hogy meggyőzze a falu népét a termelőségvetkezeti előnyeiről – nem lesz lovad, de lesz ménesed, nem lesz kerted, de tiéd lesz a határ. Így alakult meg a termelőségvetkezeti egy nagyisten-nel és egy vele járó kisistennel az élen. Persze akkoriban is volt kocsmá, volt csapos is, egy bizonyos Károly bá, aki leitta minden korsó sörről a túladagot, erre, mint mondta, jogot formál, de barátjának, a sánta szabónak, teletöltötte a kétliteres tejeskandért sercegve habzó, finom söröcskével, még akkor is, ha nem szolgáltatott ez terményt, tojást vagy csirkét a szövetkezetnek. Nagy tolongás a boltban akkor volt, amikor cigaretta érkezett. Tíz doboz szűrő nélküli cigarettához csatolt áruként tartozott két kiló óceáni hal, ami aztán úgy, ahogy volt, jégbe fagyva a patakba került, mert igencsak irtóztak a helybeliek ezektől a bűdös halaktól. Még szerencse, hogy a patakban kiolvadva életre nem keltek, és nem okoztak ökológiai katasztrófát abban az igen boldog szocializmusban. Ezeknek az időknek vége, azazhogy félbemaradtak ezek az idők, tehetetlenül ide-oda úszkálnak emlékezetünkben, mint egy kormányos nélkül maradt hajó.

Egy ilyen faluban vásároltam hétvégi házat, és megfogadtam, hogy nem fogom felfedni foglalkozásomat, ide azért jövök majd, hogy füvet nyírjak, és facsemetét ültessenek. Aztán mégis minden kiderült, ugyanis nem bírtam tartani a számat, eldicsekedtem azzal, hogy nagyapám is, apám is, sőt apám testvére is állatorvos, akárcsak én. Summa summarum, a nagy dicsekvésnek az lett a vége, hogy kezdtek megkeresni a betegekkel, orbáncos disznó, sánta ló, borjúzó tehén. Alig egy éve jártam ki az öreg házhoz, amikor elhívtak egy lóhoz. Tojás Gyuri bácsi kért, jöjjenek olyan gyorsan, amilyen gyorsan csak tudok, mert Frédivel nagy a baj. Gyuri bácsi bizonyára azért lett „Tojás”, mert valóban tojásforma feje volt, és amióta a seregtől leszerelt, megmaradt a katonás hajviseletnél, bajuszát is csak azért vágta le, mert Piros néni zavarta a nikotintól sárga bagóbajusz, Gyuri bácsi ugyanis reggel a tűzhelyről meggyújtott szivarját dolga végeztével este ugyanott oltotta el.

Mielőtt a pajtába léptem volna, hogy megnézzem a lovat, Piros néni félrehívott, és könnyes szemmel szinte könyörgött, hogy doktor úr, kérem, mentse meg a lovat, mert az én férjem belehalna, ha valami is történne vele, mármint Frédivel, ezzel a, mint hamarosan szemügyre vettem, formás, hollófekete, homlokán hókás parasztlóval. Aztán következett a kézfogás, a szembenézés, amit jól bírok, amíg nem kell magyarázkodni, végül az anamnézis, vagyis a tünetek leírása: doktor úr, úgy tegnap este óta nem bírja szájába venni a szénát, pedig igen puha sarjúval kínáltam, és így este, ha villanyt gyújtok a pajtában, úgy remeg, mintha az áramot egyenesen belévezetném és nem ebbe a légszoros villanykörtebe.

A diagnózis nem volt nehéz feladat, a megfeszült, kőkemény izmok, a merev nyak, a zászlószerűen oldalra csapott fark, a trombitászerűen kitágult orrlíkok, fényre, hangra összeránduló, kitömött állathoz hasonlatos test egy kórházi ágyon hétrét görnyedt kulturistát juttatott eszembe, akinek a magas láztól izmos testére rátapad a pizsama. Apám gyakran mesélte: nagyapátok halálfejes sétatotjával félrehúzta a függőnyt, csak annyira, hogy kiláthasson az udvarra, mintha arra kéne vigyázni, hogy észre ne vegyék, vagy a ló meg ne lássa, a paraszt az udvaron eltaposta a csikket, és várt, nagyapátok megpattintotta az ablakot, és szenvtelenül intett a gazdának: „Vidd haza, ha még bírod, meg fog döglenni, lövesd főbe a vadással, tetanusz.”

Apám, miért nem vagy itt, te most értenéd a dolgod, tudnád, mit kéne tenni, gondoltam, mert nehéz helyzetekben ki más járhatna az ember eszébe, pedig nem emlékszem, hogy kezelt volna tetanuszos lovat. A ló olyan volt, mint egy márványszobor, négy lábon haldokló szépség. Mintha látszott volna rajta: tudja magáról, hogy

beteg, hogy emlékszik arra, amikor egészséges volt, biztos olykor voltak görcsei, vagy sértették alsó zápfogai a nyelvét, szorította a patkó, ezekre most feltételezhetően úgy gondolt, mint apróságokra, hiszen ilyen erős, minden izomsejtjéből sugárzó fájdalmat még sohasem érzett. Hogy leplezzem zavarom és időt nyerjek, hangosan kezdtem gondolkodni, mintha magamban beszélnék: a fájdalom az állat számára éppen olyan megnyomorító érzés, mint az ember számára, első, hogy ellazítsuk az izmokat, és ezáltal csillapítsuk a fájdalmat, ha megszüntetni nem is tudjuk. A csillapítatlan fájdalom a legrosszabb, ami egy állattal történhet, és minden állatnak a természetéből fakadó, legalapvetőbb joga, hogy fájdalmát legalább csillapítsák. Hellebrekerst idéztem, a híres holland fájdalomkutatót, az előszóban leírtakra jól emlékeztem, mondtam a szöveget, miközben körbe-körbe jártam a megmerevedett lovat. Mi, emberek be tudunk számolni szavakkal fájdalmainkról, de állataink erre nem képesek, az analógia elve szerint viszont tudhatjuk biztosan, hogy ők is fájnak (elgondolkoztató, hogy a civilizált világ erre csak a hetvenes évektől kezdett receptívvé válni, és az is, hogy csak néhány éve vált problémává a lóvágóhidak léte). Tojás és a szomszédai, köztük az alpolgármesterrel, csodálkozva hallgattak.

Úgy tettem, mint aki nagyon biztos a dolgában, és vizsgálni kezdtem a lovat. Fennedzőkóppal meghallgattam mind a két tüdőt, pulzust mértem, többször végigsimogattam a hátát, az oldalát, megpróbáltam megemelni a mellső lábát, persze sikertelenül, a ló úgy állt, mint a cövek, földbe gyökerezett lábakkal, végül a nyálkahártyák állapotát vettem szemügyre, miközben tudtam jól, mindez fölösleges, csak azért csináltam, hogy időt nyerjek, és komolyan vegyenek, azon gondolkodtam, mekkora dózis kéne ennek a cirka öt mázsás lónak tetanusz elleni szérumból, izomlazítóból, fájdalomcsillapítóból... Tíz év alatt eddig csak egyszer riasztottak merevgörcsben szenvedő lóhoz. Szegény ember volt a gazdája, valahol a kolozsvári téglagyár környékén lakott, a Zöld Békához címzett ivó szomszédságában, gazdája olyan „nappal paraszt, éjjel lakatos” típus. A ló nyújtott végtagokkal és nyújtott nyakkal már elfeküdt, szájjában széna, mert a lovak szénával a szájukban szoktak meghalni. Gyorsan menekültem a színhelyről, nehogy a tetem gondját rám testálják. Abban az időben nehezen volt beszerezhető a szérum, és büszke voltam, hogy hűtőszekrényemben egy egész flakon szérumot tartogatok, persze ennyi arra elég, hogy megelőzhesd a betegséget ménherelés, vágott vagy szúrt seb esetén, egy tetanuszos ló kezeléséhez ez édeskevés. Hazabicikliztem a szérumért, és otthon gyorsan megnéztem a könyvben a szükséges dózist, kapkodva, mint az orvos a *Réztábla a kapu alatt*ban. Ezt az egész flakonnyi szérumot vénába kellett fecskendeznem. Remegett a kezem, ilyen még sohasem csináltam. Kockázatos a szérumot vénába adni, mondtam a gazdának, miközben a nyaki vénát kerestem, megtörténhet, hogy ilyenkor az állat sokkot kap, és belehal a kezelésbe, gondoltam, helyénvaló felkészíteni az öreget. A ló megtántorodott, majdnem elvágódott, mereven topogott, mintha éppen eszméletét vesztené el, és egy pillanat alatt habos lett a háta a verítéktől. Hosszú percek teltek el így, végül megpróbálta megrázni magát, vizelt, ganélt, látszólag megnyugodott. Beszereztünk tizenkét flakon szérumot, került izomlazító, penicillin, az izomzatban felgyűlt tejsav semlegesítéséhez bikarbonátoldat, minden, amit a szakkönyvek előírnak. Elrendeltem a csendet, a sötétséget, úgy tűnt, bízna bennem, nem hívtak még egy állatorvost. Már elmúltam harminc, és kezdtem nem szeretni azokat a szakmához tartozó mondatokat, mint például: „állatorvos kezel, Isten gyógyít”, vagy „az orvos Isten meghosszabbított keze”, úgy éreztem, hazugság, és csak arra jó, hogy elrejtőzhess mögéjük, ha bármi történne, mégis izgalomban kicsúszott a számon, de nem volt idő most ezzel foglalkozni.

Háromnapos kezelés után enyhe javulás volt észlelhető. A szájjár annyira föllazult, hogy valamicskét ropogtathatott a zsenge sarjából, és a víz felvétele sem volt

annyira nehézkes a bordó zománcos vederből, bajosan bár, de öt-hat liter vizet képes volt lenyelni, ahhoz, hogy a negyedik-ötödik napon minden rosszra forduljon: merevség, kétségbeesett arckifejezés és feltehetően a vele járó fájdalom, mert akkor vettem észre a könnybarázdákat a belülső szemzugban.

Arról, hogy a lovak sírnak, Ajtmatovnál olvastam először, ahol Gülszárinak borsonyi könnyek folytak végig pofáján, aztán az interneten rábukkantam Homérosz soraira, ahol Akhilleusz lovai úgy sírtak Patroklosz elvesztén, hogy moccanni sem bírtak. A híres Zimmermann professzor a lónál nem említi a sírást mint érzelmi kifejeződést, és Hans Bauer 1953-ban kiadott *Lovak könyvében* cáfolja a sírás elméletét, ezzel együtt sokan észleltek fokozott könnyelválasztást lovaknál, ahogy én is Frédinél. Oké, legyen boldog a tudomány, nem sírnak, csak könnyeznek.

A ló patkóit már első nap levéttetem, végigvizsgáltam most a patákat, a comb belső oldalát, a fogakat (fogászor is kialakulhatnak tetanuszos gócok a fogínyben), de sehol olyan elváltozást nem találtam, ami tetanuszos sebre utalna. Következett a Gyuri bácsi faggatása, minek során megtudtam, hogy a Kardák és a Martinovicsok mikor és ki által kerültek a faluba, hogy melyik Kun és melyik Bárdos hogyan jutott át az Újföldre, de azt is, hogy hetekkel ezelőtt Frédi láncsal volt kipányvázva a Lókertben. Végre, gondoltam, és máris tapogatni kezdtem a ló gazdag sörénnyel díszített nyakát. Többszöri bogarászás után a nyak felső élén, egészen közel a tarkóhoz, aprócska száraz sebet találtam. Valószínű, ide vágódott be a lánc, és ebben a kis sebben szaporodott el az a gyilkos Clostridium tetani, aminek spórái oxigénmentes környezetben fel tudnak éledni, és olyan mérget termelnek, amely egy ekkora élőlény egész idegrendszerét képes leblokkolni. Megint remegett a kezem, de most örömben, mint aki megtalálta a kódot a páncélszekrény felnyitásához, fel is nyitottam a sebet egy éles szikével, és többször átmostam oxigénes vízzel. A hatodik napon kezdett minden jóra fordulni, a hetedik napon pedig kivezettettem Frédit a pajtából a hótól latyakos udvarra. A fénytől és a tiszta levegőtől, a tértől megittasultan Frédi ugrálni próbált, mint csikó korában, de a még feszes izmok ezt nem engedték. Mégis öröm volt nézni életkedvét, megfiatalodott ábrázatát, és az összegyűlt emberke előtt nyugtázhattam, még egy hét, és Frédit üres szekérbe már be lehet fogni.

Azóta többször láttam gumibroncsú szekerüket, a mezőről jövet hazafelé. Frédi jó formában, franciás járásával mint egy gyerek, aki egykedvűen rugdossa a kavicsokat maga előtt. A szekérben lucerna vagy krumpliszásák, Frédi mögött a bakon a büszke és konok Gyuri bácsi (aki tíz év elmúltával simán letagadta, hogy ugyanazal a Frédivel és ugyanazzal a szekérral végigszántotta állatorvosi dzsippem oldalát), a szekér végében Piros néni, lába majdnem a földet éri, kislányosan térdéig húzza szoknyáját.

GELLU NAUM

A ló

(Calul)

A ló ott nőtt a kertemben

Télen volt a legnehezebb
védenem kellett az eperfa gyökereitől
a nap fagyos érintéseitől
és hideg volt a száraz csipkebokrok között
éjjelente megrepedeztek a csövek a kapuknál
és a ló sörénye úgy zizegett mint a téli nádas

Tavasszal zavarosan zúdultak le a vizeink
a nők melle meg-megrezsent a blúzok alatt
ő meg tiszta volt és pirult mint egy szent
Tudod – mondta – amíg itt mozdulatlan állok
amíg mozdulatlanul növekszem a kertedben
annyi itt a lábnym körülöttem
s annyi híd vezet át a zavaros vizeinken
Kölcsönadhatnád a puskádat egy éjszakára

A belső vágtaíróról beszélt
A megkövült vágtaíróról

Én sosem meséltem neki az éjszakai gólya látogatásairól
amelyik folyton arra csábított hogy aludjam a tojásában

Éreztük valamiképp hogy a vizek cinkosaink
hogy a homok termékenyen óv bennünket
és amikor mezítláb mentem az agyagon
éreztem mennyire közel állnak hozzánk nedves testvéreink

A kút kereke nyikorgott a gyerekek jöttek az iskolából és
megálltak kérni egy kis sós vizet
mondták a hímnemű nőnemű és semleges nemű szavakat
nyugtalanította őket az elvont fogalmak nemi jellege
és nézték a lovat
szemükben ott volt az a mély megértés mely a világgal egyidős
és amikor megtörölték szájukat barátságosan nevettek

Nagy és nehéz dáliaák nőttek még ott
mint egy-egy sárgaréz tükör
és a fák ha elfáradtak ledőltek aludni a fűbe

Kezdet és közép (Început și centru)

Elfogadtam hogy a dolgok szeretnek bennünket

Törékenyek és durvák voltak lapályaikon
örültünk ha kivirágoztatták zöldségeinket
és vizeink érintetlenek maradtak

Estig eszközeink engedelmeskedtek nekünk
miféle szemről beszél

A halászok kentaurhalak közt bóbiskoltak
a partról egészen más szemmel nézték őket
és Platón az én obskúrus lovam
lázba hozta a grammatikát

A jéglovak (Caii de gheață)

Nemsokára minden véget ér
és együtt indulunk majd hosszú útra a fagyban
egy végtelen mezőn vezet utunk
amíg jéglovaink felnyihognak majd
amíg jéglovaink elolvadnak alattunk

Balázs Imre József fordításai

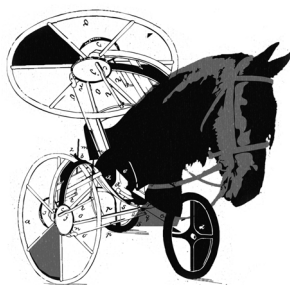
KÁNYÁDI ANDRÁS

A GYILKOS LÓ

Borges és Nabokov sakkfeladványai

■ Az irodalom nagyjai igen eltérő módon vélekednek a lóról. Sokan rajonganak érte, ám ellenzőinek tábora sem csekély: Edgar Allan Poe lidérces tüneményként ábrázolja, Danyil Harmsz szerint az összes létező állat közül a legostobább, József Attila pedig óva int a társaságától¹. De ha irodalmi lovokról beszélünk, semmiképp sem ugorhatjuk át fajsúlyos változatát, a bravúros metonímiával teremtett sakk-lovat, ennek ugyanis nemcsak szakirodalma jelentős, hanem a szépirodalom legelőin is garázdálkodik. Különleges fajtája, a sakk és krimi keresztezésével Faulkner által toposszá nemesített gyilkos ló,² a posztmodern (vagy későmodern?) irodalom két zseniális alkotóját, Borgest és Nabokovot is megihlette. E két szerző szövegét próbáljuk itt most megnyergelni.

A szövegközelítések előtt egy kultúrtörténeti pontosítás szükséges. Az indiai eredetű sakkjáték eredetileg a hadsereg felállítását tükrözte, lovas osztagok, elefánt-osztagok és harci szekerek stilizált változatai szerepeltek a táblán; ebből az európai sakk csak a lovasságot őrizte meg, ami azzal is összefügg, hogy a *ludus scaccorum* a lovagkorban vált féltekénken igazán népszerű játékká. Bár a hivatalos ábrázolás a ló és lovas kettősségéből mára csak a lovat tartotta meg, az egyes nyelveken belüli elnevezés gyakran a lovas felé hajlik: az angolban *knigh*t, franciául *cavalier*, magyarul *huszár*. E kettős, hibrid állapotnál nagyszerűbb terepet keresve sem talál az identitást szándékosan elbizonytalanító posztmodern irodalom, mely ily módon a lovat izgalmas, a kritika számára viszonylag feltáratlan területekre vezényli. Ugyanakkor a modern európai sakkon kívül léteznek más, népszerű

...refinált európai sakkfeladvány, melynek tétje: hogyan tudja mattolni a futó a királyt, kivéve a ló támadását.

sakkváltozatok is, ahol a ló fontos szerepet játszik: ilyen a kínai sakk, a kurírsakk és a tündérsakk. Mivel szerzőink ezekben is otthonosan mozognak, a kritikus, az értelmezés lócsiszára, kénytelen e tágabb terepet is szemmel tartani.

Borges féktelen lova

■ Az argentin mester két szonettet szentel a sakkjátéknak, *Ajedrez*³ címmel. Az első a Keleten kialakult háborús játék rituális jellegét hangsúlyozza, és egy horizontális, végtelen játszma víziója, a második pedig a sakkot átfogó vertikális hierarchia metafizikáján töpreng. A ló az első szonettben, „könnyű lóként” (*ligeró caballo*) szerepel, jöllehet a többi sakkfigurához hasonlóan „sugárzóan merev” (*irradia mágicos rigores*). Ellenben az Omar Kháyyám rubáija⁴ inspirálta második rész, bár a ló összes harcostársát számba veszi, nem tesz róla említést: „Masszív bástya, dőlt futó vezére, / ravasz paraszt és ösztövé király”. Nélküle zajlana hát a „por és az idő”, „álom és halál” partija?

„Mindig el kell kerülni egy szó kimondását, oda nem illő hasonlatokhoz és nyilvánvaló körülíráshoz kell folyamodni: ez talán a legnyomatékosabb útja a rámutatásnak.” Az *elágazó ösvények kertje*⁵ című novellában fordul elő a borgesesi ars poetica eme kulcsmondata, abban a novellában, mely egy kémhistória örve alatt többek között ismeretelméleti, kvantummechanikai, regényesztétikai, szemiotikai és játékelméleti kérdéseket feszeget; így az sem meglepő, hogy az írást a sakkjáték metonímiája is átszővi. Azaz a három szereplő: Ju Cun, a kínai kém, Richard Madden, ír kollégája és Stephen Albert angol orientalista egyaránt a sakktábla egy-egy bábujának felel meg, s a variációs lehetőségek egy sakkeladványt idéznek. Minket természetesen elsősorban a ló foglalkoztat.

Az első világháború alatt játszódó elbeszélés narrátora Ju Cun német szolgálatban álló kínai ügynök, aki a briteknek dolgozó ír kapitány, Richard Madden elől menekülve kódolt üzenetet küld feljebbvalóinak: meggyilkolja Stephen Albert orientalistát, kinek neve a lebombázandó, angol tüzérseget rejtő várossal azonos. Ju Cunhoz több, sakkjátékra vonatkozó utalás fűződik. Gyermekkorát egy hajfengi szimmetrikus kertben töltötte, márpedig a szimmetria a sakktábla alaprincípiuma. Dédapja, aki Jünnan kormányzója és „kiváló sakkozó”, talányos művet hagyott az utókorra, „Az elágazó ösvények kertjét”. A regény az időről szóló variációsorozat, hiteles értelmezője pedig épp az angol Stephen Albert, aki hermeneutikáját eképp példázza: „Egy találós kérdésben, melynek megfejtése a sakk, mi lenne az egyetlen tiltott szó?” Ju Cun megadja rá a helyes választ. A rejtvény kulcsszava a ki nem mondott „idő” szó mellett tehát a sakkjáték, s a sinológus kertje épp ezért a sakk birodalma. Kancsói között akad például egy több évszázados darab, melynek „kék színét a perzsa fazekasoktól vették át a mi iparosaink”. A sakkjátékot, mely hindu találmány, a kínaiak valószínűleg a perzsáktól vették át, és egy egészen sajátos játékká fejlesztették: a *xiangqi* szó szerinti jelentése „elefánt(ok) stratégiai játéka”. Az elefánt az európai sakkban a futó őse,⁶ ezek után nem véletlen, hogy Albert elefántcsontból készült, miniatűr labirintust ábrázoló íróasztala „egy valaha kárminvörös, most rózsaszín, vékony, kockákra osztott papírdarabot” őriz, egy levéltöredéket, mely a könyv és labirintus azonosságának bizonyítéka, formailag viszont a sakktábla mezőire emlékeztet. Maga a kert pedig sárga és fekete színben pompázik, mely a világos és a sötét sakklépéseinek váltakozását érzékelteti. Ebben a fénykombinációban rajzolódik ki a novella utolsó előtti oldalán az üldöző, Madden kapitány alakja: „a sárga és fekete kertben csak egyetlen ember volt, de az olyan erőteljes, mint egy szobor, ez az ember közeledett az ösvényen, és ez az ember Richard Madden volt.”

Lássuk tehát a három szereplő sakktribútumait. Ju Cun, az elefántcsont labirintuson elámuló német kém lebukott. Üzenetét még nem tudta továbbítani, menekül-

ni kényszerül; hírnöki funkciójánál fogva a *futó* szerepét tölti be. A kultúrtörténetben és időutazásban egyaránt jártas szerző nyilván tisztában van a német területen kialakult sakkváltozat kurírfigurájával, az *alphinus* konkurensével. E sajátos, tizenharmadik században Szászországban és Németalföldön elterjedt sakkváltozat névadó figurája, a hírnök (Kurier) valószínűleg meg német nyelvterületen az elefánt (Alfil) és a modern futó (Läufer) közti átmenetet.⁷ Nem véletlen hát, hogy Ju Cun a németeknek dolgozik, s mivel a sakkjáték célja a király likvidálása, a mattolás, a futó az orientalista meggyilkolásával eleget tesz e követelménynek. Albert, kinek neve az első világháborúban a németekkel szembeni hősi ellenállást tanúsító belga királyt idézi, megjelenésében is a legfontosabb sakkfigurára emlékeztet: „igen magas” (*muy alto*) – ezt az elbeszélő háromszor is hangsúlyozza. A borgesi versből ismerős „ösztövé király” (*tenue rey*) bukkan tehát itt fel újra. Albert, akárcsak Ju Cun dédapja, visszavonultan él, házát és a hozzá tartozó kertet nem hagyja el, s nemcsak a kínai regény labirintus, az orientalista háza is az, ahova csak az útvesztők logikája szerint lehet bejutni; Ju Cun járatos ebben, és mindig balra fordulva odatalál. Borgesenél garadával találunk labirintusokat, itt mégis egy új változatával ismerkedünk: a sakkjáték zárt útvesztőjével. Ez a labirintus kizárólag a kínai sakkra jellemző: ebben, az európai változattal ellentétben, a király nem hagyhatja el úgynevezett palotáját.⁸ A szerző bizonyára jól áttanulmányozta ezt a játékot, hisz a kínai sakkra utalnak az elágazó ösvények is: a bábuk ott a négyzetek megrajzolt vonala mentén (a malomjátékhoz hasonlóan) közlekednek. Ezek után illő, hogy e sajátos sakkváltozat, a kínai sakk függvényében értelmezzük a harmadik figurát, az ír kapitányt is.

A novella kezdetén Madden közli Cuj Pennel, hogy kinyírta Viktor Runeberget, és hamarosan a kínait is elintézi. „Madden könyörtelen volt. Jobban mondva könyörtelen volt könyörtelennek lenni: ír lévén, Anglia szolgálatában lanyhasággal, talán árulással is gyanúsították.” A brit szolgálatban álló ír ennél fogva a szintén bizonyítási kényszer alatt levő, németeknek dolgozó kínai alteregója, ahogy Albert is Ju Cun tudós dédapját idézte; az egymással felcserélhető szereplők természetesen a körkörös idő világtörténelmi dimenziójára szabott borgesi hasonmásokat idézik. A második, Maddenre vonatkozó információ értelmezésünk számára kulcsfontosságú: Maddennek „elviselhetetlen lóporfája” (*intolerable recuerdo del rostro acaballado*) van. A „nyilvánvaló körülírás” ezen a ponton tehát a kimondás peremén táncol, a *horse* és a *knight*, a ló és a huszár (kapitány) összeolvad a bűvös *caballó*ban. Madden kettős természetét legfőképp az állati brutalitás jellemzi, mely rettegésben tartja az üldözöttet: „Menekülnöm kellett a kapitány elől. Ökle és hangja bármelyik pillanatban itt dörömbölhetett az ajtómon” (*Sus manos y su voz podían golpear en cualquier momento a mi puerta*). Figyelemre méltó a magyar fordítás „dörömbölése”, mely szerencsésen egyesíti a hang és a kéz képzetét. Ju Cunnak sikerül egérutat nyernie: a lóporfájú lekési azt a vonatot, amivel a kínai kém az angol külvárosban lakó áldozata felé veszi útját. A gyilkosságot a kert labirintusában feltűnő, vészesen közeledő kapitány alakja siettet, s a ló brutalitását másodsorra félsiker koronázza: „Madden berontott, letartóztatott.” A gyilkos, könyörtelen, féktelen lóidentitás azonban a név hármas jelentésével teljesedik ki, s a végszó itt is a sakké.

Madden brit szolgálatban áll, így értelemszerűen a név angol jelentésénél kezdjük a nyomozást. A *mad* angolul „őrült”, *to madden* pedig „megőrülni”, márpedig ez a zabolátlan természetű kapitány tökéletes jellemzője. De azt is tudni róla, hogy ír, márpedig a gael *madadh* szó „szelindeket”, „kutyafélét” jelent. Ez a jelentés is lényeglátó, hisz az üldöző szívósságát, kitartását hivatott érzékeltetni. A novella narrátora viszont kínai, ahogy a történet helyszíne is a brit városkába ágyazott kínai labirintuskert. Ezúttal is a kínai sakk szolgálat megfejtéssel: a „ló” jelentésű *mā* a *xiangqi* játékban az egyik legfontosabb támadó figura, s látható, hogy az ír kapitány agresszív

offenzívájára nincs ellenszer. A háromszereplős novella tehát minden kínaisága mellett rafinált európai sakkfeladvány, melynek tétje: hogyan tudja mattolni a futó a királyt, kivédve a ló támadását. Madden ugyanis hiába ejti foglyul kínai kémhársát, ellenfelét nem tudja megakadályozni küldetése teljesítésében. A gyilkos ló tehát alulmarad a sakkasztalán vívott küzdelemben, toposza azonban tovább él a tengerentúli irodalomban, s egy Amerikába emigrált orosz íróra hárul a részletes kidolgozás feladata és gyönyöre.

Nabokov balfék lova

■ Vladimir Nabokov sokoldalúságának egyik legérdekesebb vetülete a sakkjáték tematizálása. A *Luzsin-védelem*⁹ főhőse az élet gyakorlati dolgaira teljesen alkalmatlan, ügyefogyott sakknagymester, akit nem is annyira az ellenfelek legyőzése, mint inkább a bonyolult feladványok megoldása foglalkoztat, miközben szép lassan elhaltalmasodik rajta az elmebaj. A *Sebastian Knight valódi élete*¹⁰ egy rejtélyes író biográfiája mentén (vagy inkább ürügyén) a sakkasztala megelevenedett figuráit vizsgálja; maga a címszereplő a sötét huszár. A magyar kiadás fűlszövege szerint talán legtekélyesebb alkotása, a *Gyér világ*¹¹, a kettő ötvözet: egy elmebeteg irodalomkritikus John Shade kilencszázkilencvenkilenc soros költeményéhez fűzött kommentárja, egyszersmind egy sakkfeladvány leképezése. Ebben kiemelt szerepet kap a huszár, pontosabban a ló figurája.

A narrátor a New Wye egyetemén tanító Charles Kinbote, John Shade kollégája és szomszédja, aki a költő utolsó, „Gyér világ” című versének kritikai kiadására vállalkozik. A kommentároknak azonban vajmi kevés köze van az eredeti vershez: Kinbote saját élettörténetét magyarázza bele a költeménybe. Ez a történet azonban valószínűleg csak Kinbote fantáziájában létezik, mint ahogy John Shade alakja is a pusztán kitaláció gyümölcsének tűnik; mindenesetre a kritikus magát egy Zembla nevű ország trónfosztott királyának képzelet, aki megszökött az oroszok által megszállt országból, és Amerikában kapott egyetemi katedrát. Inkognitóban sem érezheti magát biztonságban, az anarchisták ugyanis egy gyilkost küldenek utána; a célt tévesztő merénylő végül Shadet öli meg helyette, Kinbote pedig elkészíti a már említett, megjegyzetelt kiadást.

Nabokov regénye személyes élményeken alapul, a bolsevik hatalomátvétel és az emigráció tapasztalata elevenedik meg benne, a traumák azonban egy sakkfeladványban oldódnak fel. A költemény első négy sorát kísérő kommentár egy sakkjátszma kezdete: „A költemény írása mintegy az év holtpontján, pár perccel a július elsejét lezáró éjjel után vette kezdetét, amikor én éppen az egyetem nyári kurzusára érkezett fiatal iránival sakkoztam.” Később is többször felbukkan közvetlenül a sakk motívuma, hol játszmaként, hol feladványként: Kinbote Shade-del sakkozik a teraszon, a király egyik meghatározó gyermekkori emléke a sakkjátszmára koncentrált örök kijátszása, Oswin Bretwit diplomata és zemblán hazafi „sakkfeladványokat fejteget meg régi újságokban”, Kinbote pecsétje pedig a sakkkirály koronája: „A tervrajz az én tulajdonom, tanúsítja a »Kinbote« aláírásához illesztett fekete sakkkirály koronát” (a 71. sor jegyzete). A trónfosztást Károly király (alias Charles Kinbote) egyenesen egy sakkfeladványhoz hasonlítja: „Az a mulattató érzése támadt, hogy ő az egyetlen fekete figura egy sakkfeladványban, amelyet szerzője bizonyára a »sarokba szorított király« típus solus rex változatának nevez” (a 130. sor jegyzete). Shade pedig arról beszél, hogy a sakkfeladványokban léteznek szabályok, „példának okáért a kettős megoldás tilalma”. A legfontosabb sakkvonatkozás azonban regénystruktúráló elv: a fiktív ország, Zembla felépítése.

Zembla a szimmetria hazája, tükörország. „A Zembla név nem az orosz zemlja, azaz a »föld« romlott alakja, hanem a Semblerlandé, azaz a hasonló (lásd: angol

resemble) országáé”, mondja az oxfordi egyetem német vendégprofesszora (a 894. sor jegyzete). Ennek megfelelően a zemblán, a Kinbote szerint kivételes költőiséggel bíró nyelv legfőbb jellegzetessége a tükrözés: „milyen pompázatosan lehet mimelni és rímelni e két sort [Marwell zemblán fordításáról van szó] a mi bűvös zemblán nyelvünkben (»a tükör nyelvében«, ahogy a mi nagy Conmalunk [zemblán fordító] meghatározta!)” (a 678. sor jegyzete). Ez a csodás nyelv valójában a germán (leginkább az angol) és a szláv (leginkább az orosz) torzított ötvözete, dallamos visszhangja. De nemcsak a nyelv, az ország lakói is megduplázódnak: az anarchisták „bizonyos értelemben a karlista szervezet tükörképei voltak, ellen-ikrek, és valójában jó néhányuknak unokafivérei, sőt testvérei tartoztak a királyhű ellentáborhoz” (a 171. sor jegyzete). A hasonmásokkal benépesített ország hatalomra törő csoportja nem véletlenül választja az *Árnyékok* elnevezést. És ha már a neveknél tartunk, itt is minden a szimmetria jegyében fogant, melynek jelentős része ráadásul a sakkjáték fogalmaköréből merít.

A királyhű hazafiak közül említsük elsőként Nattochdag professzort, aki az amerikai egyetemen is segíti a szökevény királyt. Skandináv rezonanciájú nevének jelentése a nappalt és az éjszakát fogja át, azaz a világot és a sötétet. Odon, a vörös hajjú író színész a király legfőbb támasza, neki köszönhetően sikerül az országból elmene-külnie, méghozzá oly módon, hogy több száz hasonmása ölti magára megtévesztésül a menekülő felség vörös ruháját, szóval Odon ellenpárja Nodo, az epileptikus, gonosz féltestvér, aki az *Árnyékok* élén áll. Fleur de Fyler hercegnő már a nevében hordozza a szimmetriát. A hasonmások nemegyszer egyik kontinensről a másikra terjednek. Kinbote-ot az oxfordi német professzor azzal gyanúsítja, hogy neve az orosz Botkin anagrammája; az egyik királyellenes, szoknyapecér zemblán ügynök neve Izumrudov, ő köszön vissza Gerald Emerald nőfaló amerikai kollégában, Milton Stone tanársegéd pedig a zemblán hazafi, Steinmann alteregója. De megtaláljuk a sakszimmetriát Shade családjában is: unokatestvére nem más, mint Blank szenátor, lánya, Hazel Shade (azaz „ködös árny”) pedig a White ikrekkel barátkozik.

Nabokov többször bizonyította regényeiben a nevek iránti vonzódását, azon belül pedig gyakran az általa jól ismert nyelvekkel zsonglörködik. Ebben a regényben eklatáns példa rá Odon neve. Bár Kinbote szerint a Donald O'Donnell rövidülése, ugyanúgy egy normandiai folyót is takar: az Odon épp Bretteville-nél folyik el, így a már említett Oswin Bretwit névválasztása sem a véletlen műve. Az Oswinban a nyérés (angolul *win*), a Bretwitben az elme (angolul *wit*) és a sakktabla (németül *Schachbrett*) is bennefoglaltatik. Vagy Zule, Oswin dédnagybátyja zemblánul bátyját (jóllehet az angol *loose*, a veszít anagrammája), Ferz, Oswin távoli unokatestvére pedig oroszul „vezér”-t jelent. A sakkbábuk bűvköre még a királyi családra is kiterjed: Károly apját Alfinnak, anyját Blendának hívják, előbbi a futót (a középkori franciában *alphin*), utóbbi a vakítóan fehér színt idézi (németül a *blenden* jelentése: vakít), a nagyapa neve Thurgus, ami a bátyára (franciául *tour*) utal, a nagyapa kegyencnője Iris Acht színésznő, kinek nevében szintén nem nehéz felfedezni a sakkot. Nabokov a névjátékot egy egészen sajátos fogással toldja meg, a szólétrával (lásd a 819. sor kommentárját), melyet Lewis Carroll talált ki, a Zembla előfutárának tekinthető *Alice Tükrországban* szerzője, a sakkot fontos irodalmi témává avató író. A szólétra épp a minket érdeklő gyilkos ló figurájában tetőzik.

Kinbote kommentárjait, egyben a regényt egy szakszerű mutató zárja, melyből kiderül, hogy a jegyzetek három főszereplője a királyon és a költőn kívül a királygyilkos. Utóbbi a költemény tizenhetedik sorának kommentárjában bukkan fel. Idézzük először Shade versét: „Sötét-fehér a nappal szűrt fehérén / Absztrakt minta, háttere tiszta, gyér fény. / Majd kettős kék, mely *fokról foka* nő, / Míg látót s látványt az éj egybeszó.” A szürkület kapcsán Kinbote megjegyzése a következő: „Költőnk két szó-

ban (*gradually, gray*) egy olyan személyre látszik áttételesen utalni, akit egyetlen végzetes pillanatra meg fog látni utóbb, de e sorok írása idején [...] még a létezéséről se tudhatott. Jakob Gradus különféle alkalmakkor hol Jack Degree, hol Jacques de Grey, hol pedig James de Gray néven tűnt fel, a rendőrség feljegyzéseiben pedig Ravus, Ravenstone, valamint d'Argus néven is szerepelt." Az irodalmi szövegértelmezések paródiája ez, a belemagyarázás iskolapéldája: ha egy kritikus keresetül akarja vinni a maga akaratát, a szöveg csak merő díszlet. Shade lánya tragikus halálát verseli meg, Kinbote a saját rögeszméjének nyomait keresi a *Gyér világban*, s a legkisebb véletlen egybeesést is túlméretezi. A szójátékokért, különösen a szólétraért rajongó költő feltételezéséből kiindulva Kinbote megteremti a királygyilkos Gradus figuráját, aki a versírás kezdetén indul küldetését teljesíteni, s nevének megfelelően alakja fokozatosan bontakozik ki a jegyzetekben. A német, angol és francia névváltozatok mellett azonban figyelemre méltó itt a latin *ravus* kettős jelentése: egyrészt „szürke”, ami tökéletesen illeszkedik a *gray* láncolatába, másrészt viszont „rekedt”. Mivel utóbbi angolul „hoarse”, innen valóban csak egy ugrás a lovat jelentő „horse”. A kommentárok szövegközeli olvasatával próbáljuk meg ezt most alátámasztani; vigyázat, vállalkozásunk a kinbote-i lóugrásokat sem mellőzi.

Shade poémája szintén tartalmaz konkrét és rejtett sakkutalásokat: a költő álmatlansága miatt sakkozik a feleségével; megemlíti, hogy *A vad csikóhal* esszéjét nagy sikert aratott. Utóbbihoz írt jegyzetében (a 697. sor kommentárja) Kinbote, miután elítéli a szerinte Robert Browningtól kölcsönzött címet, Gradus királykereső nizzai útvjáról számol be, mely az első, igazán lóközeli ábrázolás. Az orgyilkos „görbült gerincén a lázas izgalom remegése futott végig”, aztán egy boltban megkérdezte „egy ibolyaszínű üvegből készült kis vízilónak az árát”. A ló jelentésmezéjében vagyunk, bár egyelőre alapvetően vízi környezetben, mely a Côte d'Azurön úgyszólván természetes. Gradus következő állomása New York; a 949. sor jegyzete tudósít arról, hogy szállodájában „szokása szerint zokniban” tölti az éjszakát, reggel pedig „zavaros napi létezését alapos orrfújással kezdte meg. Aztán egy karton éjjeli dobozból elővett és Comus-maszkra illő szájába illesztett egy kivételes méretű és ijesztő műfogsort”. A görbült gerinc után a ló három újabb attribútuma tűnik fel, a pata (zokni), a remegő orrcimpa és a fogsor. Reggelire az előző napi kekszét és szendvicset költi el: ez valamiféle „animális ragaszkodás szűkös fiatalkorának megszokásához”. Ezek után a Central Parkban elolvassa a New York Times előző napi számát, melynek fő híre a brit uralkodónő vizitje: „A whitehorse-i múzeumban tett látogatása alkalmával (Gradus egy túl közel merészkedő galamb felé rúgott) az angol királynő a fehér állatok termében az egyik sarokba lépett.” További két, lóra utaló mozzanat van itt, a „fehér ló” jelentésű kanadai tartományfőváros, illetve a rúgás. Gradus ezután megebédel egy broadwayi étteremben, ahol Kinbote könyörtelenül leszámol vele: „Szerintem feltételezhetjük, hogy kevéske képzeletének fénycsóvjája megállt a tennél, a lehetséges következmények innenső szegélyénél; a következmények azonban fantom jellegűek, hasonlóak az amputált láb ujjában érzett fájdalomhoz, vagy azokhoz a mezőkhöz, amelyeket a sakktábla szélén álló huszár (ez az ugrabugra figura) mint fantomkiterjedést érzékel a táblán túl, de amelyek semmiben sem hatnak ki a való játszmaiban megtett valós lépésekre.” Ez az a pillanat, amikor a kommentár a *knigh*t figurával rokonítja Gradust, a huszárral, mely mint tudjuk, saktörténetileg szorosan összeforrt a lóval. Ráadásul Shade versében is hasonló, kiszorított helyzetben bukkan fel a huszár: a már említett álmatlanság szülte sakkparti alkalmával a költő felesége panasolja „My knight is pinned.”¹²

Kinbote ezután Gradust illetően különös kijelentést tesz: „Spirituálisan nem létezik. Morálisan egy bábu, aki egy másik bábút üldöz.” Az eredetiben „dummy” áll, az egyik legsokértelműbb angol szó. Egyik, nem épp elhanyagolható jelentése az

úgynevezett *tündérsakk* (fairy chess) figurája. Ez egy olyan sakkjátékvariáns, melyben csak feladványok vannak, így igazából egyedül játszható.¹³ A tündérsakk bábui rendkívül sokfélék: lehetnek állatok (sáska, zsiráf, teve), mitikus lények (sellő, griff, amazon), foglalkozások (diplomata, imitátor) – a *dummy* (magyarra „hamis gyalognak” vagy statisztának fordíthatjuk) is közéjük tartozik. Ha figyelmesen olvassuk Nabokov szövegét, a *dummy*n kívül meglepően sok tündérsakkfigurát találunk: Bretwit diplomata, Odon imitátor (hisz színész), ráadásul *A hímsellő* című darabban lép fel, a király szökését segítő hegylakó neve Griff, Shade versében a „smaragd rovar vázát” említi, Gradus pedig a víziló mellett a hegyikristályból készült zsiráf ára iránt is érdeklődik. De ne távolodjunk el túlságosan a klasszikus sakkjáték lovától, se a szerző mélyreható etimológiai játszmáitól, Gradus ugyanis megszerzi a király lakcímét: „Vastag, tömpe ujjával végigtapogatta a campus ábráját [...]. A taxi, mondták neki, odaviszi a Campus Hotelhez.” A „kampê” görög jelentése ferde, s ez Gradus görbe gerincére illik, és persze a sakklóra, a „campus” viszont latinul a sakktabla mezeje. A ló tehát a végzetes lépést készül megtenni.

A végkifejlet bohózatba illő: a „félkretén” Gradust hasmenés gyötri, kénytelen behorogni szállodája mellékhelyiségébe, ahol fájdmában és dühében „fogazatát csikorgatta”. Aztán mégis eljut az egyetemre, ott útbaigazítják, és meg is pillantja áldozatát, a „nyurga termetű, egyenes tartású” Károly királyt. Shade versének 991. sora önnön halálának előérzete: „Valahol patkót vernek. Klang, klang, klang.” Kinbote ehhez fűzött kommentárjában megemlíti, hogy sohasem sikerült megfejtenie e „rejtélyes csengés-bongás” eredetét; az olvasó szemszögéből ez nyilván a ló közeledését jelzi, Gradusét, aki végül tüzet nyit Kinbote-Károlyra és helyette Shadet sebzi halálra. A királyt tévesztő, megtört gyilkos vallomása is lófűggő: „Kijelentette nekem, hogy egyszer, a palotának a gyümölcsöskertre néző ablakából integettem neki, amikor egy régebbi apróddal, egy faforgácshajú fiúval üvegtáblákat hordtak ki a meglegházból egy lovas kocsi-ra” (utolsó jegyzet). Tette után pedig rá se hederít elhibázott célpontjára: „csak annyiba vett, mintha kőkirály volnék egy kő csatamén hátán Onhavában”, azaz Kinbote a gyilkos tekintetéből a Zembla fővárosában álló valamelyik őse lovasszobrára asszociál. Hogyan lehetséges azonban, hogy a hosszú utat megtevő Gradus a siker kapujában botlik meg? Három magyarázat is kínálkozik.

Kinbote végig arról próbálja meggyőzni az olvasót, mennyire kontár is a merénylő. Még soha senkit sem tett el láb alól, de két korábbi kísérlete csúfos kudarcba fulladt, korlátolt értelme és kétbalkezessége miatt. E magyarázat hitele kizárólag a kommentátor autoritásán múlik, amennyiben Gradus valóban az Árnyékok szövetségének a megbízottja. Ennek ellentmond a rendőrségi jelentés, mely szerint Jack Grey az elmeosztályról szökött meg, hogy bosszút álljon az őt odajuttató bírón, akinek Kinbote bérlő a házáat, és akinek John Shade (vö. a 894. sor jegyzete) a hasonmása. A harmadik feltételezés pedig ismét a sakkjátékra vezethető vissza. Kinbote csalódott, hogy Shade nem a zemblán szökevény királyt verselte meg, hanem személyes tragédiáját, vízbe fúlt lányának halálát: „Még egy remek címet is sugalmaztam neki – annak a könyvnek a címét, amely bennem élt, és amelyet neki kellett felvágnia: Solus Rex; ehelyett azt láttam, hogy Gyér világ, ami nekem nem mondott semmit” (utolsó jegyzet). A *solus rex* olyan sakkfeladvány, melynek lényege, hogy a király egyedül marad a táblán. Gradus-Grey felbukkanásakor Kinbote és Shade együtt sétálnak, s a költő megpróbálja fedezékbe vonni kollégáját a merénylő fegyvere elől, de a gyilkos golyó őt találja el. Sakknyelven szólva ez a ló egyik kedvelt veszélyes lépése, a *villa*, az elkerülhetetlen bástyaáldozat.¹⁴ E sakkfeladványt Nabokov személyes életrajza ihlette: még Oroszországban belekezdett a *Solus rex* című regény írásába, melynek elkészült fejezeteit később Amerikában, angolra fordítva, beépítette a *Gyér világ*ba. Zembla, a távoli tükörország ország- és nyelvváltást

takar, s a szerző a szovjet ügynökök gyilkos szatírájával, a balfék ló figurájával vesz elégtételt kényszerű száműzetéséért.

A lovakról kellett volna valami szépet írni, ehelyett Borges és Nabokov kacifántos szövegeivel szembesültünk, melyek a lovak negatív irodalmi megítélését jelentősen súlyosbítják. Igaz, ravaszul és áttételesen, a sakkló figuráján keresztül és más-más módon: Madden kapitány, a féktelen ló, elviselhetetlenül erőszakos, Gradus gyászhuszár, az ostoba paci pedig a végtelenségig ügyefogyott. Mindkét figurát az európai sakkon kívüli változatok is befolyásolják: előbbit a kínai sakk, utóbbit a tündérsakk, s mindkettőjük neve magában hordozza földrajzi és történelmi távolságokon átívelő lóságukat; a kínai-ír és a latinus német-amerikai ló a szerzők közös gyökere, illetve szólérrára épülő játékoságát tükrözi. A gyilkos feladatot teljesítő lovat Borges elsősorban a labirintus toposzának kiegészítő motívumaként használja, Nabokov pedig a hasonmások útvesztőjébe zárja, s eközben mindkét szerző egy sakkfeladványt komponál: előbbi azt mutatja be, hogyan ad mattot a lótól szorongatott futó, utóbbi pedig, hogy miként menekül meg és marad magára a fekete király.

A borgesesi ars poetica stratégiáját már idéztük, következzen befejezésül a Nabokové, hisz amit ő mond, az minden zárszónál ékeesebb: „Értsük meg, hogy a sakkfeladványban az igazi ellenfelek nem a világos és a sötét, hanem a szerző és a feltételezett megfejtő (csakúgy, ahogy az elsőrangú regényben az összecsapás nem a szereplők, hanem az író és a világ között zajlik), így tehát a feladvány értéke nagyban összefügg a »próbálkozások« számával – a csalóka nyitólépések, hamis nyomok, megtévesztő játékvonalak fortélyosan és kedvesen mind arra szolgálnak, hogy az esetleges megoldót félrevezessék”.¹⁵

■ JEGYZETEK

1. A Poe-mű címe Metzengerstein, a Harmszé Az állatok ábécéje. Költőknek arra a sorára gondolk, amely Bukj fel az árból című versében olvasható: „Én, aki föltaszít a ló”.
2. William Faulkner: Knight's Gambit. (Huszárccsel) Sajnos nincs magyar fordítása, bár hőse, Gavin Stevens nyomozó szerepel más, magyarul is olvasható novellákban.
3. Sakk, Imre András fordítása, in Borges: A homály dicsérete. Európa, Bp., 2000. A két szonettet egy cím fogja össze, a vers így kétrészesnek tekinthető.
4. Kháyyám ötvenkilencedik négy sorosáról van szó: „Gyöngé Bábok vagyunk, s Ő tologat / ide-oda az óriási Sakk / Éj- s Nap-Kockáin: megtámad, kiüt / s a Doboza egyenkint visszarak.” (Szabó Lőrinc fordítása)
5. El jardín de los senderos que bifurcan (1941). Boglár Lajos fordítását idézzük, Borges, A halál és az iránytű (Európa, Bp., 1998) magyar kötetének a 81–96. oldalait.
6. A perzsa pil spanyolul alfíl, arab közvetítéssel került hispán földre, és a szó eredeti jelentését tükrözi: „az elefánt”.
7. A Kurierschachról az 1616-ban kiadott első német sakkszádkönyv, Gustavus Selenus műve számol be részletesen. A sakktábla nem nyolc, hanem tizenkét vízszintes mezőből áll, s a tizenkét gyalog mellett két bástya, két huszár, két alfíl, két kurír, valamint egy királyi és királyi nő tanácsadó is szerepel. Ezt a változatot Ströbeckben a tizenkilencedik század végéig játszották, s a bábuk sokfélesége miatt a tündérsakk előfutárának tekintik.
8. A kínai sakkbán a király mozgása a sakktáblán kijelölt helyével együtt kilenc mezőre terjed: ezt nevezik palotának.
9. Zascita Luzsina. Magyarul először Végzetes végjáték címmel jelent meg, Horváth Sz. István fordításában, 1990-ben. 2008-ban pedig az eredetinek megfelelő A Luzsin-védelem címet kapta.
10. The Real life of Sebastian Knight. Ez a szerző első angolul írott regénye. Magyarul 2002-ben jelent meg, Barkóczy András fordításában.
11. Pale fire, 1962. Magyarra Tótfalusi István fordította: Vladimir Nabokov: Gyér világ. Európa, Bp., 2008.
12. A magyar fordítás igazán bravúros, de sajnos itt a szótagszám kényszere az eredeti rovására megy: „A futóm beszorult egészen!”
13. A sakkfeladványok kreatív, elsősorban új figurákat tartalmazó változatainak összefoglaló terminusa. Angol neve fairy chess, a szó az ausztrál Henry Tate-től származik, szabályait a huszadik század első évtizedeiben a brit Thomas Rayner Dawson dolgozta ki.
14. Az értelmezés a tündérsakk irányába is nyitott: Gradus itt a nightrider (éjjeli lovas), a huszárból kifejlesztett figura, melyet a sakkfeladványokban fejtetőre állított lóként ábrázolnak. Jakob Gradus palindróm párja, Sudarg de Bokay zemblán tükörkészítő is ezt látszik igazolni. Shade valószínűleg a friend (barát), egy mozduatlan és csak blokkolásra alkalmas bábu.
15. Vladimir Nabokov: Szólj, emlékezet! Ford. Pap Vera Ágnes, Európa, Bp., 2006. 309.

LEOPOLDO LUGONES

Abdéra lovai

■ Abdéra, az égei-tengeri trák város, a mai Balastra, amelyet nem szabad összetévesztenünk baeticai névrokonával, a lovairól volt nevezetes.

Trákiában lovakkal kitűnni nem volt csekélység; de Abdéra nemcsak kitűnt, hanem egészen egyedülállónak számított. A lakói mind büszke öntudattal idomították a nemes állatot, és ez a hosszú éveken át kitartóan táplált, igazi tradícióvá érlelődő szenvedély csodálatos eredményekhez vezetett. Az abdériai lovak kivételes hírnévnek örvendtek, a kikonoktól a bisaltokig minden trák elismeréssel adózott a biszonoknak, az említett város lakóinak. Meg kell jegyeznünk, hogy ezt a kellemeget a haszonnal egyesítő tevékenységet a királytól az utolsó polgárig mindenki egyaránt művelte.

E körülményeknek az lett a másik következménye, hogy szoros kapcsolat alakult ki az állatok és gazdáik között, jóval szorosabb, mint más nemzeteknél; a biszonok az istállót az otthonuk meghosszabbításának kezdték tekinteni, és végtelen szenvedélyükben még attól sem riadtak vissza, hogy a lovakat az asztalukhoz engedjék. Igaz, pompás paripák voltak, de mégis csak állatok. Némelyikük indiai lenvaszon ágyneművel takarózott; a jászolokat pedig olykor kezdetleges freskók díszítették, ugyanis nem egy állatorvos állította, hogy a lovak művészi érzékkel rendelkeznek; a lótemetőben a kispolgári, kétségkívül túldíszített sírok között akadt egy-két igazi mestermű is. A város legszebb templomát Anonnak szentelték, annak a lónak, amelyet Poszeidón egy szigonycsapással teremtett a földből; és azt hiszem, hogy a hajóorrok lófej-díszítése is hasonló eredetre tekint vissza; annyi mindenestre bizonyos, hogy a lovas domborművek jelentették az abdériai építészet leggyakoribb díszítőelemét. Az uralkodó lelkesedett legjobban a paripákért, a sajátjainak még a legsötétebb gaztetteket is elnézte, ettől aztán azok teljesen elvadultak; Podargoszról és Lamponról baljós történetek keringtek; mert, ugye, mondanunk sem kell, hogy a lovak is nevet viseltek, mint az emberek.

Ezek az állatok olyan kitűnően voltak idomítva, hogy pusztán a szavakból is értettek; a rendeltetését vesztett gyeplő díszítőelemmé vált, amelyet a lovak persze igen nagy becsben tartottak. Mivel a gazdáik úgy vélték, a szabadság kedvez a képességeik kibontakoztatásának, a paripák nyeretget és hámot levetve szabadon kószáltak a Koszintesz partjáig húzó, csodálatos mezőkön.

Szükség esetén kürtszóval terelték őket össze, ők pedig mindig pontosan megjelentek, a munkára ugyanúgy, mint az abrakoltatásra. Egészen hihetetlennek tűnt a cirkuszi játékok során mutatott ügyességük, a csatában tanúsított bátorságuk, az ünnepléses szertartások alatti méltóságteljes viselkedésük. Abdéra lóversenypályája, akrobatatársulatai, bronzpáncélos lovassága és temetései olyan hírnévre tettek szert, hogy mindenholra a csodájukra jártak: a dicsőségben egyaránt osztoztak az idomárok és paripák.

A kitartó nevelés, a képességek célirányos fejlesztése, egyszerre a lófaj humanizálása szokatlan jelenséghez vezetett, amelyet a biszonok nemzeti kiválóságuk bizonyítékaként ünnepeltek. A lovak értelmének és tudatának együttes fejlődéséről tanuskodtak azok a furcsa esetek, amelyekről egyre több szóbeszéd keringett.

Egy kanca tükröt követelt az istállójába; az áhított tárgyat a fogával ráncigálta ki a gazdája hálószobájából, majd a patájával rúgta szét, mert nem tetszett, amit benne látott. Amikor eleget tettek a szeszélyének, szemmel láthatólag kacéran kezdett viselkedni. Baliosz, a vidék legszebb csikója, ez az elegáns, szentimentális, hófehér paripa, aki két hadjáratot tudhatott maga mögött, és nagy élvezettel hallgatta a heroikus hexametereket, nemrég belehalt egy asszony iránti szerelmébe. A hölgy egy tábornok felesége volt, a szerelmes jószág gazdájáé, aki korántsem titkolta a történetet. Sőt még hízelgőnek is találta a dolgot, ami egészen magától értetődő volt e lovas metropoliszban.

Csikógyilkosságokról is beszámoltak, sőt a számuk olyan riasztó mértékben emelkedett, hogy öreg öszvérkancákat kellett alkalmazni pótanyának; a lovak körében egyre kedveltebbé vált a hal és a kender, ami a kenderültetvények rendszeres kifosztásához vezetett; több elszigetelt lázadást is tüzes vassal kellett letörni, az ostor ugyanis már elégtelennek bizonyult. Egyre-másra szaporodtak az ilyen esetek, a lázadás ösztöne feltartóztathatatlanul terjedt tovább.

A bizstonok, akik napról napra jobban el voltak ragadtatva a lovaiktól, mit sem törődtek mindezzel. De hamarosan még súlyosabb esetek történtek. Két-három igásló összefogott egy kocsis ellen, aki engedetlen kancáját ostorozta. A lovak egyre kevésbé akarták járomba hajtani a fejüket, így egyre népszerűbbek lettek a szamarak. Egyes állatok nem tűrtek meg bizonyos lószerszámokat; tehetős gazdáik azonban nem láttak ebben mást, mint bájos kis szeszélyt.

Egy nap a lovak nem jelentek meg a kürt szavára, és a gazdáik kénytelenek voltak erővel összetereelni őket; a következő napokban azonban nem ismétlődött meg a lázadás.

Nem sokkal ezután, ahogy az lenni szokott, az apály döglött halakkal borította el a tengerpartot. A lovak jól belakmározta belőlük, majd komoran baktattak vissza a város körüli mezőkre.

Éjfélkor robbant ki a különös konfliktus.

Hirtelen tompa morajlás rázta meg a várost. Minden ló egyszerre lendült támadásba, de ezt csak később lehetett megtudni, kezdetben ugyanis túl nagy volt a sötétség és az emberek meglepetése.

Mivel a legelők a városfalon belül voltak, semmi sem állíthatta meg a rohamot; ráadásul az állatok alaposan ismerték az otthonukat, ami még jobban sietette a katasztrófát.

Emlékezetes éjszaka volt, amelynek minden borzalmára csak a reggel derített fényt, hogy aztán tovább szaporítsa a számukat. A szétrúgott ajtók a földön hevertek, szabad utat engedve a fáradhatatlanul portyázó szilaj csordáknak. Vér folyt, számos polgár vált a paták és a fogak martalékává, a lovak soraiban pedig az emberi fegyverek okoztak veszteséget.

A várost sötét fellegbe burkolta a paták nyomán felszálló por; a rémisztő látványt különös lárma kísérté: a dühös és kétségbeesett kiáltások közé számtalan nyerítés, néhány fájdalmas számárordítás és az ajtókat döngető paták zaja vegyült. A föld rengegni látszott a lázadó horda tömege alatt, amely időről időre fergeteges vágta kezdett, minden irány és cél nélkül; miután kifosztották az összes kenderültetvényt és azt a néhány borospincét, amelyek felkeltették a rafinált konyhához szokott házasok figyelmét, a lovak részeg bandákba verődve folytatták a pusztítást. A tenger felé lehetetlen volt a menekülés. Ismerve a hajók rendeltetését, a lovak lezárták a kikötőhöz vezető utat.

Egyedül a vár maradt épségben, itt kezdődött az ellenállás megszervezése. A védők dárdákkal támadtak minden arra járó lóra, és ha az állat a közelben esett el, behúzták a várba eleségnek.

A megmenekült polgárok körében furábbnál furább történetek keringtek. Az első támadás nem volt több pusztá fosztogatásnál. Miután betörték az ajtót, a lovak a szobák felé nyomultak, kizárólag a fényűző kárpitok érdekelték őket, amelyeket megpróbáltak magukra öltetni, illetve az ékszerek és más csillogó tárgyak. Az ellenállás féktelen haragra gerjesztette őket.

Mások torz szerelmekről számoltak be, asszonyokról, akiket a saját ágyukban lepettek meg és lapítottak halálra a felhevült bestiák; egy nemes hölgy két hisztériás roham között zokogva panaszkolta el kálváriáját: arra ébredt a félhomályba borult hálószobában, hogy az ajka egy fekete csikó ocsmány pofájának ütkezik, aki az ínyét felhúzza viczorog a gyönyörtől; csak sikítani tudott rémületében, míg a fenevad buja, emberi gonoszságtól csillogó tekintettel bámulta; aztán vér árasztotta el, a kimúló állat tengernyi vére, akit végül egy szolga döfött le hátulról a kardjával...

Azt rebesgették, hogy a kancák élvezetből gyilkoltak, igazi női kegyetlenséggel marcangolták halálra az áldozataikat. A szamarakat kiirtották, az öszvérek pedig szintén fellázadtak, de a maguk ügyetlen, öntudatlan módján, csak a rombolás kedvéért romboltak, és különös haragot tanúsítottak a kutyák iránt.

A város egyfolytában a lovak őrült vágójától rengett, egyre nagyobb robajjal dőltek össze az épületek. Bár a túlerő miatt ez rendkívül veszélyesnek látszott, a védőknek fel kellett készülniük a kitérésre, ha nem akarták, hogy a városuk ilyen ostoba módon pusztuljon el.

A férfiak fegyverkezni kezdtek; de a kezdeti megtorpanás után a lovak is támadásra szánták el magukat.

Hirtelen csend előzte meg a rohamot. A várból látni lehetett, ahogy a szörnyű sereg a hippodromoszbán gyülekezik. A művelet hosszú órákat vett igénybe, mert valamilyen érthetetlen okból a sorokat minduntalan megbontotta egy-egy megbokrosodott, fejhangon nyihogó állat.

A nap már leáldozóban volt, amikor megindult az első támadás. Ez a roham, ha szabad így fogalmaznunk, nem volt több pusztá erődemonstrációnál, hiszen a lovak egyszerűen csak elvágatták a falak előtt. A védők válaszul nyílzáport zúdítottak rájuk.

A lovak a város másik végéből lendültek neki újra, és őrületes erővel csapódtak a várfalaknak. Az egész erődítmény megremegett, és el kell ismerni, a paták komoly kárt tettek a robusztus dór falakban.

A védők visszaverték a támadást, de hamarosan újabb következett.

Tucatszám hullottak a lovak, estek el a patkolt öszvérek; a sorok azonban makacsul kiegészültek, mintha mit sem fogyatkozna az ostromlók száma. A legkellemetlenebb az volt, hogy néhányuknak sikerült felöltenie harci vértjét, amelynek acélszeméiről lepattantak a dárdák. Mások rikító szövedarabokban, nyakláncban pompáztak, és még haragjukban is meglepő bolondságokat műveltek.

A falakon lévőek jól ismerték őket. Dinosz! Aethon! Amateo! Xanthosz! Ők pedig vidáman felnyihogtak, és a farkukat felcsapva heves támadásba lendültek. Az egyikük, minden bizonnyal egy főnök, két lábra ágaskodva lépkedett előre, mellső lábával bátran tapodva a levegőt, mintha harci táncot járna, kígyószerű eleganciával forgatta a nyakát, egészen addig, amíg egy dárda a szügyébe nem fúródott...

A támadás már-már diadalmaskodni látszott. A falak engedni kezdtek.

Ekkor hirtelen egy riadójel bénította meg a bestiákat. Egymás farára, hátára támaszkodva nyújtogatták a nyakukat a Koszinetesz mentén elterülő jegenyés felé; a védők is abba az irányba fordultak, riadtnak szemlélve az eléjük táruló látványt.

A sötét erdő fölötti alkonyi égbolton egy óriási oroszlánfej tekintett a város irányába. Azokra a kihálófélben lévő, özönvíz előtti bestiákra hasonlított, amelyek időről időről feldúlják a Rhodope-hegység vidékét. Ilyen szörnyeteget azonban még so-

ha senki sem látott, hiszen a legmagasabb fákon is túlnőtt, sörénye a lemenő nap fényében fürdő levelek közé vegyült.

A napfényben hunyorogva, mozdulatlanul állt a ringó lombok között, csillogtak hatalmas szemfogai; vad szagot hozott felőle a szellő. A nap aranyba vonta roppant sörényét; úgy magasodott a láthatáron, mint azok a sziklatömbök, amelyekből a hegyekkel egyidős pelaszgok barbár istenségeiket faragták.

Aztán hirtelen megindult, lassan, akár az óceán. Hallani lehetett a mellkasa előtt szétnyíló lombok suhogását, fújtatószerű légzését, amely ha üvöltéssé terebélyesedik, biztosan megrengeti a várost.

Hiába voltak túlerőben, a fellázadt lovaknak eszükben sem volt ellenállni. Egyetlen lendülettel felkerekedtek, otthagyták a partot, és elvágattak Macedónia felé. A nyomukban valóságos hurrikán támadt homokból és vízből, ugyanis jó néhányan a habokon át menekültek.

A várban eluralkodott a pánik. Mit lehet tenni egy ilyen ellenséggel szemben? Hol az a bronz ajtópánt, amely ellenáll az állkapcsának? Hol az az ajtó, amely megvéd a karmaitól?

A védők már kezdték visszakívanni az elmúlt veszedelmet (a civilizált állatok elleni harcot), kifulladásra, csüggedten engedték le az íjaikat, amikor az erdőből hirtelen előbukkant a szörnyeteg. Nem üvöltés tört fel a torkából, hanem emberi csatakiáltás, egy harcias „alalé!”, amelyre örömteli „hojohé!”-k és „hojotohó!”-k feleltek a várból.

Ó, mily dicső látvány!

Az oroszlánfej alatt egy istenség fényességes arca ragyogott; az aranyszínű bőr alól büszkén villant elő márvány mellkasa, tölgyfa karja, nagyszerű combja.

Egyetlen kiáltás, a szabadság, a hála, a büszkeség kiáltása visszhangzott az alkonyatban:

– Héraklész, Héraklész érkezett meg!

Orbán Gábor fordítása

BIRÓ Á. ATTILA

Illusztráció

„A falevélnek is vannak erei. A nyuszinak is; a fülén láthatod, ahogy áttűnnek az erek a bőrén.”

■ Színtiszta igaz, hogy az a „bizonyos” értesítő levél, miszerint az intézetbe aznapra elemisták látogatása volt várható, már kereken három hete ott hevert „laboratóriumnak” nevezett fülkéje ablakpárkányán az iratsomóban. Átvette akkor, emlékezett, hogy még a kézbesítést nyugtázó, visszajelző cédulát is aláírta, a borítékot az ablakpárkányra tette, azután teljesen megfélekedett róla. *„Miért? Minek kellett volna pont ezt észben tartania?”*, kinek volt ideje ezzel foglalkozni; meg aztán, mit is tehetne ő mint egyetlen, diplomás beavatott, akit semmiféle vád nem érhet azért, hogy a háromszintes épület emeletei vakolatlanok maradtak, és a „termelést” egyelőre csak a földszinten kezdhették meg, ott is csupán egyetlen részleggel „üzemelve”.

A preparátor alacsony, habtégelákból összetákoltszékéről mérve a „látási viszonyokat”, már említett laboratóriumának résnyire nyitott ajtaja mögül „lopva” szemlélte az előcsarnokban zajosan nyüzsgő gyerekhadat. Ily módon tisztán láthatta, hogy az elemisták között egy túlságosan fiatal, de minden kétséget kizárva már felnőtt, középtermetű nő állt lesütött szemekkel, hallgatagon. A „tanítónő”, gondolta, s ettől kissé megkönnyebbült, de egyben neheztelt is magára, korábbi, át nem gondolt elképzelése miatt, miszerint a gyerekek esetleg kísérő nélkül is megérkezhettek volna. Fehér kezslábasának zsebéből előkötött egy cigarettát, hosszú, vastag ujjai között a harmadik kattintásra apró, sárga lángot vetett az öngyújtó. Orra elé tartotta a gyújtót, óvatosan ujjnyival szélesebbre húzta az ajtót, bal szemével hunyorított, a másikat pedig felhúzott szemöldöke alatt tágabbra nyitotta, és az apró, sárga lángnyelven keresztül alaposan szemügyre vette a nőt. A tanítónő pillanatokkal ezelőtt még „pontosan kivethető” körvonalai kigyózva cikáztak ide-oda a tűzben.

A tanfelügyelőség engedélyeztette, hogy ide ellátogassanak, mondta a nő, bár ő nagyon jól tudja, és megmutatta a sok pecséttel hitelesített papírszeletet, hogy egy ilyen alkalommal a termelést késlelteti a sok kíváncsiskodó. Talán nem is munkaidőben kellene lebonyolítani az ilyesmit... Tudja, folytatta egyre gyorsabb ütemmel pergetve a szótagokat, hogy megszámlálhatatlan életet mentő, mindenki számára fontos gyógyszeradagok előállítására szenved halasztást. Istenem, sóhajtott, pontosan ezért kellene bevezetni egy kizárólagosan látogatóknak fenntartott műszakot, amelynek órabéréért persze kellőképpen meg is fizetnék, nyilván a diákokat kísérő tanügyi alkalmazottnak is. De meg ám, mert ellenkező esetben ki vállalná, hogy a kimerítő tanórák után hajcsárként terelgesse a sok vásott kölyköt?! Mert ő nem, hadarta, az százas, hogy nem, pedig... és azt őszintén vallja, őt már nagyon-nagyon régen furdalja a kíváncsiság minden iránt, ami ebben az intézetben történik... Utolsó mondatának végére érve teljesen elpirult, izgatottan kapkodott levegő után, *„ez az akárki még bizalmaskodásnak is értheti, hogy így, mint egy régi, jó ismerőssel beszélgettem, a gyermekekről is megfélekedve”*, méregette tetőtől talpig a fehér kezslábasba öltözött preparátort. Szemeit lesütötte, ziháló lélegzetvétel után visszacsúsztatva retiküljébe a sokpecsétes okiratot. A férfi szótlanul állt, szája sarkában végig ott lógott a kialudt cigarettacsikk, ameddig „illedelmesen” végighallgatta a tanító néni „tárgyi-

lagos rálátásokra” alapozott szónoklatát. Aztán, amikor mind a ketten már csak hallgattak, hatalmas lapáttenyereit a kezeslábasához dörgölte, kivette szájából a lefulladt cigarettacsonkot, a földre dobta, majd kissé *dühöskésen* szét is lapította cipőjével, hogy a már-már egyezményes „időnyerő” mozdulattal érthetővé tegye hallgatását. „*Ez a nő még szinte gyerek*”, állapította meg cérnavékony boldogságsugarat érzékelve szíve tájékán, mint akinek nagyon is fontos, hogy a néma szemlélődés egyféle szerény eredményességgel járjon. „*De már szinte felnőtt is*”, tette hozzá gondolatban, könnyebb behatároltságot mellékelve a nő korát illető megállapításhoz. Elsősorban bocsánatkérését szeretné valamilyen módon kifejezni, szólt végre, saját hangjába megpróbált egy kis lelkesedést is „becsempészni”. Ő örvend ... ő igazán örvend a látogatásnak, és kéri a kedves vendégeket, nézzék el neki, hogy oly sokáig várakoztatja őket. Mindezek mellett pedig még egy kis időre lenne szüksége, mert arról ő sem tehet, hogy az értesítésben nem volt leszögezve egyetlenegy időpont sem. A nő kuszán lógó hajtincsei ernyőként árnyékolják a sima homlokot és a hálálkodóan ragyogó sötétbarna szempárt; vérbő, piros ajkai alatt, meredeken ívelve ugrott nem túlságosan előre a közepén piciny árkocskával kettészelt „huncut” álla. „*Mint egy körte*”, tanulmányozta az elé tárulkozó „női állgödröt meg állat” a preparátor, hogy valamivel kitölthesse az ismét bekövetkezett szószünetet. „*Egy körte, ha tapintatosak vagyunk, de ugyanannyi fáradtsággal nyugodtan nevezhetném akár kicsinyített ülepnek is*”, gondolta, és azonnal cigarettára gyújtott, hogy tegyen valamit, és a tanítónő semmiképp ne vegye észre ajkainak vigyorra kívánczó, „féken tartott” rándulásait. Sajnos, szólalt meg maga elé fújva a dohányfüstöt, néhány perccel ezelőtt értek „folyamatciklusuk” végére, és negyedórába kerül, amíg elindíthatják a következőt. Cigaretájából hatalmasat szippantott, fejét féloldalra fordította, és sűrűn pislogott. Úgy fújta a füstöt, ezúttal sem vesztve szem elől a türelmetlenkedve órá néző tanítónőt. – Amott megállhatnak! – mutatott a folyosó egy félszobaszerű beugrójára. – A gyerekek ne menjenek sehova! Ha pedig nagyon muszáj, az legyen, de semmiképp ne járkaljanak felügyelet nélkül az intézetben, s máskülönben is, a mellékhelyiség még gyakorlatlan, a víz sincs bevezetve, de ha kell, ott van jobb kéz felől a folyosó végén! Megpróbált „szúrósan”, kissé *szigorkásan* nézni a tanítónőre. Ez van, mondta, és csípőre tette szőrös lapátkezzeit. „*Igaz, nincs jól ez így: munkaidőben*”, suhant át agyán szinte-szinte hangosan a tényszerű megállapítás, aztán utolsó pillanatban mégiscsak „elejébe harapott a szónak”. Széttárt ujjú tenyereit, mintegy magamagának helyeslésként, fehér kezeslábasához dörgölte, mert „*egy ilyen tojáshejas cafka azonnal merész és tiszteletlen ajánlatnak érthetné azt, amit ő csupán a szóban forgó hölgyemény mondataira helyeslően gondolt*”.

A férfit jóleső érzés töltötte el, amikor észrevette, hogy leplezhetetlen pírja mögött a nő igenis duzzog. Hát duzzogjon csak, duzzogjon! Az mindenkinek a magánjellegű nyomora, hogy kitől, hogyan „veszi a lapot”, neki ebbe tényleg nem lehet beleszólása, mert ő, a kezeslábasos preparátor-orvos senkinek nem adott okot a sértődésre. Egyszerűen fegyelmet szeretne, semmi mást, csakis fegyelmet. Ő szólni fog majd, amikor bejöhetnek! Addig maradjanak csendben, a belső rendszabályzat ezt megköveteli! Köhintve megköszörülte a torkát. És, nem utolsósorban, szeretné kihangsúlyozni, hogy ez egy veszélyeztetett munkakör. „*Mert mégiscsak, hát mit gondol a tanítónő, hogy ezeket a kurva bitangokat itt is szabadjára engedheti, azok meg felfordítanak percek alatt a helyet.*” Tekintetét durván a nő tekintetébe fúrta. Amennyiben a tanítónőnek nem sikerülne, hát ő rendet teremt, isten bizony rendet, de tudja, hogy ez nem az ő dolga, egyáltalán nem az ő dolga... Lazításképpen hagyta, hogy a nő nyakára csússzon tekintete, egyre lennebb, be a kis gödörbe, ahol szépen megpihenhetne egy mutatóujj, és kitért szárnyú madárhoz hasonló lító csontvonulat jelzi: ettől lentebb kezdődik a mellkas. A nő telt padlízánforma,

feszülő melleit mosástól fakult, pamut melegítőblúz tartotta féken. „*Ócska tucatcuccokba öltözik, így tüntet, hogy alacsony bérű tanügyis...*” Pillanatokig élvezte még telhetetlen szemeivel a kacéran kirajzolódó, hegyes mellbimbók pontos „lokalizálását”, aztán könnyed lendületvétellel sarkon fordult, és benyitott egy szinte üres terem kétszárnyas vasajtáján.

A nő hunyorítva nézte a becsapódó ajtót, és azonnal tudta, hogy amit érez, az összetéveszthetetlenül csakis megkönnyebbülés lehet. Miután az illemsértődöttség utolsó foszlányait is eloszlatta, egy szárnycsapdosó belső indíték tettelegességre ösztönözve érezte vele, most már semmi, de aztán abszolúte semmi nem gátolja abban, hogy helyzetét kihasználva zavartalanul megtarthassa a késést nem tűrő sereg-szemlét. Csendre utasította és a könnyebb átfoghatóság kedvéért kettes sorba vezényelte a IV B osztályt, majd a tanterv szerint, egy pontosan ilyen célokra szolgáló nyomtatványból felolvasta a *Szérumtani Kutatóállomás* – mint a város *csúcsvívmányaként* ismert intézet – építkezési költségvetéseire utaló bekezdéseket. A sorok végén tartandó lélegzetvételnyi szüneteket öncélú tréningezésre használta fel, úgy, hogy az előtte álló vasajtóra „útbaigazítóként” odamázolt három szót gondolatban minden alkalommal végigmondta, vigyázva a felolvasás folytonosságára, soha meg nem szakítva azt: „**BIOLOGIAI ANYAGOK VÉTELE**”.

Magas, fehérre meszelt falak, nyirkos levegő, cementpadlózat. Szinte üres terem. Közepén egymáshoz hegesztett vasrudakból megépített, folyosószerű, szűk karám. Egyik vége nyitott, az a „bejárat”; a másikat kicsempézett, közel fél méter vastag, embermagasságú fal, a „gát” határolja. Ablak sehol, neonfény világít; a terem egyik oldalán masszív, kétszárnyas vasajtó, túloldalt pedig T-vasba keretezett üvegtáblákkal leválasztott fülke, a „kapcsolószoba”. Fehér kezelábasában a preparátor nyugodt, araszoló lépésekkel kerülgette a karámot. Jobbjával félegyenéseket meg köröket írva hadonászott, mintha valakinek valamit magyarázott volna. Baljával minden fordulat után határozottan a karám felé bökött, fejének helyeslő bólintásaival kísérve a mozdulatokat. Néhány így megtett kör után órájára nézett, „*Úristen, hogy repülnek ezek a délelőtti órák!*”, nagyot szippantott cigarettájából, majd lába elé dobta és eltaposta. Hogy kedves vagy nem kedves vendég, azon most nincs idő rágódni. A tanítónő mégiscsak fiatal, ráadásul csinos is, tehát van vagy nincs mutatnivaló, mindenképp mutatni kell valamit, gondolta. Fél lábon pörögve még egyszer körülnézett, aztán tágra nyitotta a terem kétszárnyas vasajtóját, és betessékelte az „üzemlátogatásra” érkezett IV. B osztályt.

Az évszakknak megfelelően, a nő vékony talpú, kivágott cipőt viselt, ami nyilván maga után vonta azt a hátrányos helyzetet, hogy lehajtott fővel kizárólag a földet nézte lábai előtt, nehogy a terem durva cementburkolatának üregeibe felgyülemlt tócsákba lépjen. A preparátor a karámkorláthoz támasztott derékkal előretolta, majd keresztbe tette lábait. Afféle részben ülő, félig-meddig álló pózba helyezkedve szorgalmasan forgatta a háta mögött kifordított tenyérrel összekulcsolt kezeinek szabadon maradt hüvelykujjait. Így nézte a lökdösődve betóduló gyermekek között óvatosan lépkedő tanítónőt. Résen volt. Úgy érezte, nyugodtan zokon veheti a nő enyhén túlzott „magávaltörődömségét”, elvégre „*mégiscsak azért fizetnek egy tanügyist, hogy azokat a nyomorult bitangokat irányítsa!*” Ő nem bogaras, mondta, nehogy félreértés essék! Ő nem akar vénasszonyok módjára kicsinyesen kötekedni, ismétlésekbe sem akar bocsátkozni! Annál is inkább: nem rugaszkodott el a korláttól, mivel amit a rendszabályzatról mondani akart, azt már egyszer elmondta. De! Azért mégiscsak megkérné a kedves tanítónőt, hogy sorakoztassa tanítványait minél közelebb a falhoz, mert – s úgy érzi, ezt még egyszer el kell mondania – ez itt egy „veszélyeztetett munkakör!”

A karám körül egy szürke munkaruhába öltözött operatőr vastag, öntöző gumislag végével nyolcasokat írt a levegőbe. Így „szabályszerűen” locsolta a cementpadlózatot, ahonnan tenyérnyi lebernyegekről felszakadó, alvadt vérfoszlányok úszkáltak a lefolyóba.

Sápadt, szürke fényű neoncsövek alatt az átázott, durva burkolat először szaggatott cikcakkosra törte az ülepedő *ténysűrítő* színképét, aztán koszos tükörként, cafatokban pattintotta vissza a levegőbe a falhoz állított gyerekhad mintha egy emberből, némán felsóhajló kérdését: *itt most meg mi lesz? „A nyavalya hogy ott törné ki – gondolta a preparátor –, csak tudnám, hogy kíváncsiak-e... mert ha nem, hát muszáj lesz érdeklődést kelteni.”*

A fentebb több ízben is leírt vasajtó hirtelen kicsapódott, és két, szürke munkaruhába öltözött operatőr magas, koromfekete kancát vezetett a terembe. „Mások biztonságának érdekében”, alanyukkal teljes *testi közelséget* vállalva, rövidre fogott kötőfékszáron rángatták az állatot. Kiszolgáltatva magukat egy gátlástalan nőstény szeszélyeinek, jelesen szemléltették dicsőségre méltó, rendíthetetlen bátorságukat, munkájuk elmaradhatatlan kellékét. A kanca viszont, mihelyt a népes társaság színe elé került, minden óvintézkedést teljesen szükségtelennek nyilvánítva megtorpant. Fejét előrszegezve, pattanásig tágított orrlyukakkal, már-már véget nem érő nyerítésbe kezdett, tudomására hozva így mindenkinek, hogy egy tapodtat sem hajlandó továbblépni. „*Né! Egy igazi, eleven ló!*”, kiabálta egyik negyedikes. „*Az előbb még mozgott is!*”, válaszolta egy másik, mintegy a zajos cinkosságban azonnal részt vállalva. A színre ezek után sietve megérkező – a pontosítás kedvéért: negyedik – operatőr meghatározott célokat szolgáló köpenyegét húzott az állat fejére, azután az állkapocs alatt, jól begyakorolt mozdulatokkal, szorosan megbogozta a ruha ujjait.

Az ötödik meg hatodik operatőr vastag, sodrott kötelet húzott ki egymás között, majd azzal közrefogták hátulról az alcombokat, hogy a kanca mellett mindkét oldalon, teljes erőbedobással próbálják meg „karámba húzni” a testvéries elosztásban *egyenlően* kijutott kötélvégeket.

A földmóso operatőr, akinek ilyen alkalmakkor is fontos feladatköre volt, két és fél, az óramutató járásának irányában végzett csavarintással elzárta a vízcsapot, a slaggal pedig a kancának hol egyik, hol másik fél farára mért centizve irányított ütések, közben elmaradhatatlan nyolcasait firkantva a levegőbe.

A ló annyira ellenszegült, hogy görcsölt dereka már a marjánál is magasabbra púposodott. Érezte, hogy elveszíti egyensúlyát, és hogy ellenállást is csak akkor fejthetne már ki, ha valamilyen módon lépésnyivel hátrább tolhatná a farát. S mert a csánkjai felett tüzesen fűrészelő kötél nem adott lehetőséget az *átgondolt* mozdulatra, úgy döntött, mégiscsak enged. Bizonytalanul elindult. Mint a vak, ha útjában közelgő lépcsőfokot érez, magasra felhúzta jobb térdét, előrelelendített jobb hátsóján klaffogva koppant az ottefelejtett, kotyogó patkó...

A hét ember – ideértve a fehér kezeslábasba öltözött preparátor orvost is, aki néhány hatalmasat csattanó tapssal és fenyegető szitkokkal szintén besegített a kanca vonszoltatásába – fáradságos munkával, de mindenképp diadalmasan betuszkolta soron levő *alanyát* a szűk karámba.

Az állat tajtékozó szügye sikamlós csempébe ütközött, csánkjaihoz pedig egy pontosan odaillő vasrács csapódott; ez utóbbi azonnal kibekelve a menekülésre csaknem mindig legelőnyösebb *hátrálási lehetőséget*. A csüdöket jó előre odakészített láncbilincsek béklyózták a karám alsó csövezetéhez, hogy valamelyik pata nehogy kárt tehessen az óvintézkedési műveleteket végrehajtó személyzetben. Az állat tarkóját csapágyas orsóra tekerődző, vastag bőrpánt nyomta egyre alább, mindaddig,

amíg a vége visszavonhatatlanul a csempézett gát párkányához tapadt... azontúl az *alany* már semmit sem tehetett, illetve igen, annyit, amennyit meg is tett: kifogástalan békességgel nézett nyílegyenesen előre... Előre! S mert látogatói voltak az intézetnek, a preparátor azt is elrendelte, hogy két szürke ruhás operatőr azonnal szerelje fel a ló mellkasa meg a hasa alá utólag is becsúszthatató hevedereket, azoknak végeit meg akasszák a mennyezetről alácsüngő csigás kampókra. Bár a fehér kezeslábasos olyasmit óhajtott, amiről maga is tudta, hogy csupán „*humanitárius szabvány-cikkelyként*” került az előírásokba, mert gyakorlatilag a csigának hevederekkel való lefoglalása igen sokat késlelteti a folyamatciklus végső eljárásait, a mindig készenlétben álló operatőrök kedvetlenül és gyorsan mégis elvégezték a műveletet.

„*Valami előadásfélét kellene tartani most*”, gondolta a preparátor. De mi a fenéről beszélhet ezeknek a taknyosoknak, mert vitathatatlan, hogy csak nekik szólna, ha egyáltalán megszólalna. Elvégre a tanítónő is csupán a „kurva bitangok” kísérőjeként jött, az egyszer fix, hogy érdeklődőként számításba sem jöhet. Ezt a nőt is csak a fizetéséért ellenszolgáltatásként megszabott „kötelezettségtudat”, ha létezik ilyen egyáltalán, szóval a keretnek valamiféle kényszere tartja ott, ezt ő, hát ő is tudja, nem pedig a kíváncsiság, ahogyan a kedves tanítónő azt közvetlenül érkezése után kifejtette.

Mint láthatják, szólt vastag ujjbegyei közt cigarettát morzsolva a férfi, ők, hatvan-hetven kilós emberkéek, többmázsás nagytestűekkel viaskodnak nap nap után. Erről persze csakis egy ilyen látogatás alkalmával győződhet meg a tudatlan kívülről.

„*Ez a nagy testű nem szabadulhat el?*”, kérdezte aggódva egy negyedikes fiú, nyugtalanságát azonnal megszotva erre látványosan is hajlamos osztálytársaival.

Vajon ki lenne képes végrehajtani mindazt, amit a kedves vendégek tagadhatatlan biztonságban végignézhettek, ha a munkaközösségben nem uralkodna a bármilyen munkához is oly szükséges vasfegyelem?, próbálta ismét magára vonni a figyelmet, ezúttal kissé hangosabban szólva a preparátor. Az állatot szakszerűen hatástalanítani kell, ez törvény! Azután már gyerekjáték a biológiai „nyersanyag” begyűjtése... Baljával a karám irányába mutatott, mintegy ama tapasztalt operatőrnek intézett jeladásként, aki még nem gyűjthetett cigarettára, hiszen a kapcsolószobában tartózkodott, hogy elvégezhesse azt a *bizonyos* gombnyomást, aminek következtében a karám csempézett, belső oldalának egy jól leplezett részéből fényes, vastag, csatornára esztergált acélszurony lövellt a kanca szügyébe. Ez megtörtént, csupán a ló érezte, senki nem látta.

Akarta vagy nem akarta, kellemetlen meglepetésére, a kancának tudomásul kellett vennie, hogy felnyársalják. Mint tárulkozó meleg hüvelybe, „útközben” semmilyen akadályba nem ütközve, egyetlen villámgyors lövelléssel hatolt belé a szurony.

...állkapcsommal görcsösen a gát szegletébe kapaszkodom, hideg csempéhez ér az ajkam között féloldalra kitóduló nyelvem, visszahúzom, szájpaddásomhoz tapasztom nyelvemet, megvastagodott sós nyálgombócot próbálok lenyelni, öblösre tágítom orrlyukaim, szememeimet lehunyom, horkantva szívom magamba a levegőt, szemhéjaim nehezen feltaszítom, hatalmas testembe fúródik a fény, állkapcsommal görcsösen a gát szegletébe kapaszkodom, megfeszítem nyakizmaim, hagyom, hogy szemhéjaim maguktól lecsúszzanak, tisztán láthatom, amint apránként elszivárog a bent rekedt fény, öblösre tágítom orrlyukaim, horkantva kifújom magamból a nyirkos, meleg levegőt, megfeszítem nyakizmaimat, vállaim mögött rövidebbre próbálok préselni szüntelenül nyúló nehéz törzsemet, gerincem felpúposodik, vastag sugarban fröccsenve, akár egy hirtelen megnyitott csapból, felszabadultan ömlik ki belőlem valami, megrántom a csűdjeimet fogva tartó láncokat, kifeszülnek a láncok, hátsóimra nehezedve elrugaszkodom, combjaimon hurkásra ráncolódik a bőr, tör-

zsem kibírhatatlan súlya felkarjaimra zökken, lucskos szügyem síkos csempének ütözik, mélyebbre húzom magamban az éles acélt...

...állkapcsolommal görcsösen a gát szegletébe kapaszkodom, hűvös fehér csempéhez ér a számból kitölt nyelvem, valaki nyugtatólag megpaskolja derekam, hatalmas, üreshordóba-kongó döngtetéseket érzek, szürke ruhás férfi lépked el mellettem, egyenesen előremegy, szemben velem egy üvegfalú szoba, ott eltűnik a szürke ruhás férfi, orrlukaimat öblösre tágítom, ajkaimra meleg, sós folyadék csurog, horkantva szívom magamba a fojtó levegőt, gyomromból sós nyálka tódul az orromba, felnyitom szemeimet, teljesen mindegy, semmit sem látok, lüktetve fáj bennem a nyilálló acél, megfeszítem nyakizmaimat, erőlködöm, megpróbálom összepréselni vállaim mögött, csakazértis, egyre hosszabbra nyúló törzsemet, mintha ezt várta volna, vastag sugárban fröccsen ki belőlem valami, érzem, még van, ami jön, melegen siet ki valami, van még, ami folyjon, hosszú, elhúló nyelvem visszahúzom a számba, megrándítom csüdjeim bilincseit, kifeszülnek a láncok, hátsó lábaimra támaszkodva rugaszkodni próbálok, felkarjaimra nehezedik törzsemnek még soha nem érzett ólomsúlya, lucskos szügyem valamivel összekent, tapadós csempének ütözik, megnyílt testem sikamlósan ölelő, lágy hüvelyként szívja, csak szívja magába a merev, éles acélt...

Az egyik szürke munkaruhás operatőr hatalmas, kb. 20 literes, sárgára zománczott fazakat hozott az üvegfalal leválasztott kapcsolószobából, és letette a gát elé, oda, ahova belógott a kanca vértelen, nyálkás nyelve. Felnyitott egy ez ideig ügyesen említetlen maradt vaslemez lappancsot, és kiemelt egy kétfülű, vérrel színültig telt, sárga fazekat, a gát elé tette, majd helyébe süllyesztette az újonnan hozott, üres, sárga edényt.

A kanca néhányat vonaglott még, utolsó elrugaszkodásai már alig mozdították a négy bilincselő láncot. Úgy lehet, megunta a sorozatos kudarokat, viselkedése hirtelen fordulatot vett, titkon elhatározta, hogy hagyja az egészet a fenébe.

Könnyedén, ficánkolva surrant ki a bedőlt horpaszú, tajtékhabtól gőzölgő lőtörzstestből. Roggyant lőtérdek alatt homlokukra buktak a hosszúra nőtt, rohadó lópaták, többmázsás teher alatt feszültek ki az addig lötyögő hevederek. A kanca szembenézett a valamikor tulajdonában álló, koromfekete lófej üvegesen semmibe meredő tekintetével, és elbúcsúzott tőle. Röptében még azt is láthatta, hogy a fazekas, talán legtapasztaltabb operatőr, dolga végezetten cigarettára gyújtott.

A gyerekek szorosan a falhoz lapulva, lélegzetüket visszafojtva nézték végig a fentebb aprólékosan leírt *karámjelenetet*. Némelyiknek a nagy erőfeszítéstől még a homloka is verítékezett, az érdeklődés rejthetetlen *bizonyítékaként*, amivel megahogy, rendes iskolásokhoz illő módon próbálta „kézzel fogható tényként” megérteni, abból okulni... stb., a látottakat.

Lehet, hogy tudatlanságát megbocsáthatatlan mulasztásként is felróhatják neki, szólalt meg a tanítónő. Ugyanis ő, mondta, mentegetőző mozdulatokat végezve kezeivel... ő mint kívülálló, a gyógyászat jelen esetben „elétárukozó” ágazatában használatos beosztotti fokozat-megszólításokat egyáltalán nem ismeri. Mégis, említett mulasztásán túltekintve úgy érzi, hogy feltétlenül szólnia kell. Nyilván azt is reméli, hogy az igen tisztelt jelen levő urak nem tartják őt túlságosan tolakodónak. Nos, ezennel megkérné a fehér kezeslábast viselő ügyviteli előljáró főnök urat, hogy mellékeljen néhány, tanítványai és jómagá számára igen fontos magyarázó mondatot a lepergett félóra eseményeihez.

A preparátor, mint akinek hirtelen támadt egy helyzetmentő ötlete, gyors léptekkel megkerülte a karámot, s a kanca lilásan lógó nyelve alól húzni kezdte a vérrel szí-

nültig telt, sárga fazekat. Egyik „résen” levő operatőr azonnal felajánlotta segítségét, így aztán együttesen vonszolták vendégeik elé a hatalmas edényt.

„Lóvér! Egy egész fazék lóvér!!!”, csapta össze tenyerét egy gyerek. „Lóvér? Egy teljes fazékkal?”, „Lóvér!”... „Lóvérlóvérlóvér...”, üvöltötték a rémületbe ejtő megállapítás terjesztésében egymással versengve a többiek.

A preparátor tehetetlenül a fazék közepébe bámult, s amikor megunt, ordítva mentegetőzni kezdett: Ez... ez mind... ez az utolsó cseppig mind szérum! Sokatmondó tekintetével is magyarázkodva nézte a tanítónőt, aki időközben erős hányingerrel hadakozott, de öklendezéseit visszanyelve jól leplezte helyzetét.

Akkor talán, szólalt meg két kínos nyelés között a nő, a szérum előállításának további fokozatairól, esetleg annak gyógyászati jelentőségéről kellene meséljen a tisztelt főnök úr, tudniillik neki jelentést kell írnia a látogatás alkalmával nyert tapasztalatokról. És úgy gondolja, sőt biztosra is veszi, hogy sehol sem keltene jó benyomást, ha csupán egy vágóhídi jelenetről számolna be illetékes helyeken.

A preparátor a fazék közvetlen közelében állt némán, és bámulta a cipője előtt tenyérynire terebélyesedett tócsa huzatot jelző, gyűrűs hullámozását. Valami szakmai műhelytitkokat feltáró szónoklatot fogalmazott, amikor váratlan düh öntötte el. Mint akit „vérig” sértettek, szapora léptekkel hátrált a karám felé, könyökével az élettelen lótest farokrépájának ütközött, tenyerét a még meleg farra fektette, s „ami a szónoklatot illeti”, teljesen meggondolta magát. Mintha kényelmesebb lenne így, gondolta, igen, kényelmesebb és nem utolsó sorban biztonságosabb is. Körülnézett, amolyan leltározó tekintettel mérte végig a falakat, cigarettára gyűjtött, és arra gondolt, hogy kellene még valami abba az átkozott terembe. Talán egy növény, egy akármilyen növény, egy mindig zöldellő sziget, ami bármikor színezhethetné és természetes élőteréből fakadó örömmel táplálhatná a puszta munkahelynek számító, szinte üres helyiségben alig-alig jelentkező jó hangulatot.

Nézte a vizes cementburkolatot, és cigarettájából hosszú, „hörgőfenékig hatoló” slukkot szívott. Szemei egy meglehetősen közeli fekvésű tócsát fedeztek fel, ahova *horgonyzólag* azonnal befúrta tekintetét, mert a vízben mennyekbeli ajándékként tárukkozott egy friss „ürkitöltő” látvány: átázott s eredeti övméretéhez képest mintha valamicskével kövérebbre is degedt cigarettacsonk. Cipője talpával pontosan irányított csapásokat mért a tenyérynyi vízfelületre, és sugárzó örömmel tapasztalta, hogy fáradozása korántsem hiábavaló: a megviselt dohányhurka kihatadt, s a tócsa fenekéről szerteúszkáló barna kukacoktól szeplős arca vigyorogva nézett fel rá.

Nem, ő még nem fejezte be mondanivalóját, dörgölte fehér kezeslábasához nagy, szőrös kezeit. Ahogy azt mondani szokás, mondta, ő is csak addig nyújtózhat, ameddig a rászabott takaró tart. Ezt, úgy véli, egyszerűen és közérthetően mondta, mert ha esetleg nem úgy lenne, akkor arra is hajlandó, hogy kedves vendégeit bevezesse a hűtőkamrába. Oda, ahol sokkal több vért mutathat, tízszer annyi... hússzor annyi vért, mint amennyit a kedves tanítónő ott, abban az edényben láthat, mutatott a szízültig telt sárga fazéokra. Ettől viszont óvja, mert óvni akarja. Hiszen arról is szentül meg van győződve, hogy a tanító néni nem tudja, miként rohad a vér. Ő pedig tudja, lépésről lépésre tudja. Akár el is mondhatná, de nem mondja. Úgy érzi, hogy azal teljesen kizárná az együtt eltöltött röpke délelőtti óra hitelességét. Azt, ami különösebb magyarázkodás nélkül bizonyítaná, hogy végzett munkájuk, már úgy érte, az övé is, a tanító nénié is, nagyon, de nagyon értelmes lehet, amennyiben sikerül túlenniük magukat az eredményesség, azaz a legtöbb esetben csakis mások koholmányát vagy kívánságát nyugtázó *cél* keresésén. Persze csakis abban az esetben, ha a kedves tanítónő egyetért vele, és belátja, hogy a puszta folyamat, annak látványa, mint olyan, hát az is egy *élmény*. Kezeit felemelte, a mennyezetre mutatott, majd

nagy kört írva a levegőbe, combjaihoz csapta tenyereit. Szemét a karámra szegezte, és felcacagott.

A tanítónő megkérte az operatőröket, hogy nyissák ki a vasajtót, mire azok szó nélkül engedelmeskedtek, és kiérdemelt ebédszünetüket megszakítva, azonnal el is tűntek a helyszínről.

A negyedikeseek jól ismert parancsot teljesítve kettes sorba álltak, és értetlenül néztek hol a preparátorra, hol pedig, némán, kitessekélt kézmozdulatokat végző tanítónőjükre.

Meg aztán, szólt az ajtó irányába fordulva a férfi, igazán nem érti, hogy miért kell pont most elrobogniuk. Látta, amint a nő széttárt karokkal hessegette kifelé tanítványait. Úgy, hátulról nézte a tanítónő fürgén lépkedő lábacskaikat, sima, halványrózsaszín sarkát, ahogyan puhán, rugalmasan tapadt a cipő a talpához. Mennyivel másabb volt, mint az ő mindig beteg, vénséges édesanyjáié, az inkább kiszáradt malé-tészta buckára emlékeztető, sárgult, repedező bőrkeményedésbe burkolt sarok.

Igazán nem érti, hogy miért kell elrobogni, kiabálta a tanítónő után, hiszen ő szereti a munkáját, pontosan el is végzi azt, amivel megbízták. Igaz, kielégítő fizetést is kap érte, de nem az a fontos, mert *fele akkora* összegért is „bejárna” és *csinálná*. És itt a lényeg, kiabálta magára maradva. Úgy érzi, ez az, amit nem értett meg a tisztelt és kedves tanítónő, de erre föltétlenül visszatér és kihangsúlyozza: A LÁTVÁNY!

A férfi körülnézett, elhajította az ujjára égett csikket, aztán, mint aki továbbra is egyedüli birtokosa egy roppant értékes, mindig féltve őrzött kincsnek, elégedetten, „emelt fővel” lépett vissza a rogyant kancatetem mellé. „*Hány liter vére lehet egy ilyen tanítónőnek?*”, merült fel benne a kérdés, és egyáltalán nem volt biztos, hogy hangosan-e vagy csak magában kérdezett. Valamilyen válaszféleséget is hallani vélte, „elég, ha az ember hozzávetőlegesen tudja az ilyesmit, nem muszáj pontosan...”: a hang a kanca fülének irányából jött, s a preparátor holtbiztosan tudta, hogy az csakis a tanítónő suttogása lehet. Meggyújtott egy cigarettát, és hátravetett fővel fújta ki magából az első slukkot. Redőnykényt alábukó szemhéjai mögött a magasba nézett, és szemtől szembe találta magát a tanítónővel, aki végre megértette őt, és nemcsak őt, hanem mindent megértett, ez azonnal meglátszott. A nő cinkos mosollyal az arcán a vasajtó felől közeledett. Lábaival ügyesen kicentizte a cementburkolaton fénylő kis pocsoltyákat, pontosan azoknak a közepébe tapicskolt; cipőjének kivágott orrán egymásra hengergőzve bújtak ki a szép, kerek körmű lábujjak. Mintha apró vörös halak gyürkőztek volna egy szűk üregben, hogy valamelyikük mielőbb kitódulhasson a szabadba.

A férfin teljesen „átható”, kellemes érzés lett úrrá. Elmosolyodott. Úgy, behunyt szemmel, apró lépéseket téve hátrált, és megkereste a kanca fejét. Ujjaival kitapogatta a még langyos, nyálkás nyelvet. Mosolygott. Mutató- meg hüvelykujját V alakban szétfeszítve elválasztotta az egymáshoz tapadt ajkakat, középső ujjával pedig karikákat írva kerülgette a lógó nyelvet, néha alig-alig érzékelhetően meg is érintve azt. Szemeit nyugodtan kinyithatta, amit előzőleg látott, az már semmiképp sem tűnhetett el. Egész teste remegett a kellemes bizsergéstől. Cigaretta tartó kezéből kiejtette a parázsló rudacska, öngyújtója után nyúlt, ujjai között a harmadik kattintásra apró, sárga lángot vetett a gyújtó. Bal szemével hunyorított, a másikat felhúzott szemöldöke alatt tágabbra nyitotta. Mosolygott. Az apró, sárga lángon keresztül tisztán láthatta a fáradságos munkával végre „kitermelt”, gyönyörű képet. Bizsergéstől átjárt teste tekerődve hajlongott előre-hátra; hegyesen előre merevített nyelvvel megnyalta ajkait, szájának szélein csillogó nyálcseppek buggyantak elő. V alakban szétfeszített mutató- meg hüvelykujját hirtelen csipetre csatolta, középső ujjával pedig a nedves lóajkak között megpróbálta *ujjbegyre* keríteni azt a bizonyos, lucskosan fityegő húst... mosolyogva, zavartalanul „fogyasztotta” a rögzített *látványt*...

GEREVICH ANDRÁS

Nizsinszkij

Vers Nizsinszkij svájci naplójából kölsönzött sorokra

Hiába akarok sírni, nem megy.
Gondolataimat hó nyeli el.
Fájdalom facsar a torkomból
Hangot, gombócot gyúr: lavina lesz.

Szeressetek. Mindenem fáj.
Hiába akarok sírni, nem megy.
A félelem lassan motoz bennem,
És halkan a hideg, a hó, a halál.

Ha rátok üvöltök, ne féljeteK,
Sírni akarok, és nem csak remegni,
De némán kiáltok, torkomban
Pengék tánca feszül a csontnak.

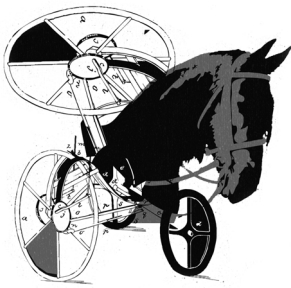
Senki nem ért. Senki nem szeret.
Magammal üvöltök, nem veled.
Erős férfi vagyok, de a lelkem beteg,
És magába őrlí a testemet.

Szeress, mert mindenem fáj.
ÜvölteKni akarok, sírni, sírni,
SíratiKni az erős férfit, aki voltam:
Lavinaként elöKnt az örület.

Egész életeKböl, ami megmarad,
Ez a gumó, ami szorítja a torkomat,
Feldagad, mint a rák, feszít, hasít,
Összeroppan a testem a súlya alatt.

BERSZÁN ISTVÁN

A VÁLTOZÁS KULTÚRÁJA

...számára, mondja, egy ilyen szeretet elképzelhetetlen, mivel buddhista szemszögből az ellenség fogalma értelmetlen.

76

A VII. Hungarológiai Kongresszus címében – *Nyelv és kultúra a változó régióban* – van egy magától értetődően stabil viszonyítási alap: a változás. Az összes többi címbeli fogalom problematikus, talán ezért is kellett valami megbízhatóan szilárdhoz kötni őket. A nyelv már nem az a kitüntetett médium, amelynek sokáig tűnt, a kultúra autonómiája is (el)vitatott, a régióknak pedig nehéz (gyakran lehetetlen) kijelölni a pontos határait. Egyedül a változás áll minden kétségen felül, manapság úgy szólván ez az egyetlen mérvadó tapasztalatunk. Természetesen történeti konstrukcióként értendő, vagyis meg van tisztítva minden vallásos, illetve humanista illúziójától.

Azért tartottam fontosnak, hogy a Hungarológiai Kongresszus munkálataiba egy olyan szimpózium is bekerüljön, amely a változásra kérdez rá, hogy ne feledjük: nemcsak a kultúra változik, hanem a változásnak is van kultúrája, amely Európában és a saját régióinkban egyaránt beleszól életgyakorlatainkba, tehát a kutatás gyakorlatába is. Jó lenne megfontolni, hogy a változás aktuálisan kínált kultúráin esetleg hol kellene változtatni. Nem feledem a szimpózium egyik vitáján elhangzott józan intelmet, hogy húsz perces előadásainkkal nem fogjuk megváltoztatni a világot. Mégis az a válaszom, hogy amennyiben a szimpóziumon elmondottak mögött tájékozódási gyakorlat is van, egy húszperces előadásban is megváltoztathatunk *valamit* a világban. Mihelyt ennek igényéről teljesen lemondunk, valóban nem marad más, mint sodortatás a változó régióval. Nem kívánom sem kétségbe vonni, sem lebecsülni ennek a sodrásnak

az erejét, de szeretném megmutatni, hogy a régió nemcsak földrajzi, kulturális, politikai és történeti területi egység, hanem sokféle mozgástér is. A változás számunkra aktuális kultúráját gyakorlati tájékozódásunk dönti el ezekben, illetve ezek között a mozgásterek között.

Három új könyvet választottam egymással szomszédos régiókból, és azt vizsgálom, hogy a változás milyen kultúráját tárják fel, illetve művelik. Közben az is ki fog derülni, hogy ezek között hogyan tájékozodom.

Drasztikus forradalom

■ A *Tavaszi tárlatban*¹ Spiró György a változás kommunista diktatúrában kialakított kultúrájára figyel. Van ennek egy szembetűnően furcsa, viselkedésbeli láttelepe: egyik napról a másikra a legváratlanabb magatartásbeli változások következhetnek be egyéni és közösségi szinten egyaránt. A főhős régi ismerőseit hirtelen mintha kicserélték volna, aztán meg vissza; az 56-os októberi forradalom utáni május elsején a kommunista zászlók alatt azok is önként felvonulnak, akik pár hónappal korábban még a barikádokat védték a szovjet tankok ellen. A regény az 1957 elején kirakatperbe vont Fátray Gyula kálváriájában követi nyomon mindezeket nagyon finom bonctásban, melynek köszönhetően az óhatatlanul felbukkanó, de azonnal elfojtott lelkiismereti akadályok sem maradnak figyelmen kívül.

A besúgók, a kirakatper forgatókönyve szerint tanúskodók, illetve a Kádár-éra kezdetén önként felvonulók viselkedésbeli változásain kívül a változás kommunista kultúrájához tartozik az is, amit meg kellett változtatni az élet addigi rendjében, hogy mindezek lehetővé és/vagy kötelezővé váljanak. A kommunista ideológia változásmoddellje a történelmet mozgató „örök” forradalom, csak hogy voltaképpen egy bizonyos forradalom ürügyeként: a kommunista diktatúra megteremtésének és totálissá alakításának ideológiai motorjaként. A hierarchia minden szintjén az új rend két alapszabálya lépett érvénybe: a saját hatalom körültekintő biztosítása *felfelé* és gátlástalan kieléje *lefelé*: minden és mindenki ezeknek megfelelően kapott új és új értéket (vagy visszacapott egy korábit), ahányszor csak a hatalmi apparátusban magasabb szinttől való félelem vagy a hatalmi státusz érdekeinek érvényesítése ezt megkívánta. Egy alapos etikátörténeti vizsgálódásban kellene megvizsgálni, hogy az egyéni és közösségi tájékozódás mely vonatkoztatási pontjait, milyen addigi gyakorlatait és hány bejáratott rítusát veszítette el, hagyta abba, illetve tiltotta be a kommunista rezsim fordulata. Nem elég a politikai viszonyok átalakulásának rendszerére figyelni és minden egyebet ennek „felépítményeként” kezelni. A régebbi és újabb marxista egyszerűsítésnek ez a gesztusa maga is része egy olyan tájékozódási gyakorlatnak, amely Európa keleti vidékein hosszú évtizedekre megszabta a változásnak azt a kultúráját, melynek legszembetűnőbb sajátosságai a hazugság, a magától értetődő hatalmi önkény és a rombolás.

A kirakatper megőrzi a jogi eljárás mechanizmusát, de kimenetelének előre eltervezett (koholt) s ettől kezdve megszabott iránya van. A párt látványosan igazolni akarja saját fontos feladatát, illetve ennek ürügyén elfogadtatni a megfélemlítés stratégiáját. A forgatókönyv ismeretes: megbíz egy bértollnokot, hogy találjon ki egy olyan történetet (minden kellékével együtt), amely indokoltá teszi az eljárást. Persze a lefolytatásnak az is feltétele, hogy ténylegesen valakik ellen irányuljon. Párttitkárok kapják a feladatot, hogy megadott kritériumoknak feleltessenek meg néhány áldozatot – tegyék meg a szükséges lépéseket, hogy az áldozat tökéletesen megfeleljen látsszék kirakatperbeli szerepének, annyira, hogy lehessen azt hazudni, a pert az általa elkövetett bűnök indították el. Így lehet eltussolni, hogy az ügy egész lefolyásának vázlatát már kész, amikor kiadják a parancsot az áldozatok begyűjtésére.

A koholmány elfogadtatásához és az eljárás érvényesítéséhez szükséges leleménység középszerű, hiszen kifundálóinak és ügynökeinek jószerével csak magukat kell meggyőzniük annak elfogadhatóságáról – a diktatúra teljhatalma ugyanis semmilyen „kívülről” jövő ellenállást nem tesz lehetővé. Ha megjelenik egy vezércikk a kirakatper áldozatainak államellenes tevékenységéről, nem jelenhet meg utána egy másik is, amely leleplezhetné a vád zavaros, ellentmondásos, hiányos vagy teljességgel megalapozatlan érvelését, s ezáltal megkérdőjelezhetné érvényét, mivel minden újság a párté. Felső utasításra a kórház sem ad ki igazolást az áldozat nyilvánvaló alibi-jének bizonyítására, mert minden intézményt, a kórházat is beleértve, egy párttitkár irányít. Így aztán elég az áldozat felnőtt korában felvett nevének egy betűjét megváltoztatni (Fátraiból Fátray), s ez már elég ahhoz, hogy az osztályellenség gyanújába keveredjen, hogy kollégái ennek megfelelő korábbi nézeteiről tanúskodjanak (akkor is, ha nem voltak ilyen nézetei), s ennek alapján az előírásoknak megfelelő, a perbe tökéletesen beleillő áldozattá változtassák.

Mi mindent kell lerombolni ahhoz, hogy ez ilyen olajozottan működhessen? A kommunista diktatúra valódi „forradalma” ez a rombolás, mely olyan drasztikus változásokat hozott, amilyenekre a hazugság képes, különösen ha az is hazugság, hogy bárki is elhiszi azt. A kommunista rezsimek leginkább közös gyakorlatáról van szó: úgy hazudni, hogy bár senki sem hiszi el, mégis érvényes legyen, amit hazudunk, mégpedig olyan mértékben, hogy ahhoz igazítsuk az igazságszolgáltatást, a gazdaságot (lásd például a termelésről szóló nyilvánvalóan hamis periodikus jelentéseket), az oktatást, a sajtót és hovatovább a kultúra egészét. Ez utóbbi ugyan sohasem sikerült maradéktalanul, de megvalósítási kísérletei során Fátrayakat hurcolnak meg, zárnak börtönbe és végeznek ki, gazdaságilag rosszul szervezett, hatékonyság és kreativitás nélküli munkára fogják az emberek millióit (aminek minden következményét ugyancsak nekik kell elszenvedni), és intézményesen butítják a következő nemzedéket.

Az, hogy a kollégám szemébe hazudjak olyan koholt vádakokat, amelyek alapján őt akár halálra is ítéltetik, feltételezi, hogy minden felelősségemet a fennálló hatalomnak engedem át a remélt túlélés, illetve boldogulás (nem mindig lehet/érdemes a kettő közötti határt megjelölni) érdekében. Az abszolutizált hatalom olyan objektív helyzetnek tűnik, amelyben megszűnik minden felelősségem. Csakhogy minden felelősségem átengedni annyit tesz, mint magamat engedni át a hatalomnak, s ezzel beépített részévé válni az „objektív helyzetnek”. Mivel az önállóságom mindig akkora, mint a felelősségem, a változás kommunista kultúrája önmagam feladását írja elő, akár végrehajtó ügynök, akár beletörődő áldozat vagyok. Ettől kezdve bárkivé lehetek, akár egyik pillanatról a másikra is: barátból besúgó, kollégából hóhérsegéd, avagy megfordítva (Fátray perből való kimaradása után a kollégák igyekeznek visszahízelegni magukat, és úgy feltüntetni korábbi hamis tanúskodásukat, mint valami elkerülhetetlen, alkalmi incidenst).

A változás fent vázolt kultúráját persze joggal nevezhetjük kultúravésznek is: a korábban felhalmozott etikai és intézményi kultúra lerombolásának. Egy vállaltan, de persze soha ki nem mondottan hazugságra épülő rezsimek sajnos tényleges változásokat hoz: olyanokat, amelyek ennek a rombolásnak a hatékonyságán kívül minden más változást tagadnak, tiltanak, üldöznek, megtorolnak, s amíg ezt sikerül fenntartani és működtetni, addig tart a rezsimek. Be kell látni, hogy látványos sikerei ellenére egy kommunista diktatúrának egyre nehezebb a dolga. A hazugság ugyanis nem maradhat örökké leleplezetlenül, hanem csak addig, amíg le lehet tagadni (hazugsággal) a következményeit, melyek azonban ezáltal exponenciálisan növekednek. Nemcsak a meggyötört emberek ösztönös tűrőképessége közelít egy kritikus határt, hanem mindannak felélése, lerombolása is, ami a drasztikus forradalom valódi

ára. A kommunizmus, ahogy Kelet-Európában megismertük, a *mindenáron* változtatás egy változata, s ilyenként olyan más, szintén zárt immanenciára alapuló rendszerekhez hasonlít, mint például a globalizált piac, melyben a környezet, vagyis az életfeltételek *árán* sem mondunk le a gazdasági növekedésről, még akkor sem, ha a vele elkerülhetetlenül együtt járó drasztikus változások egyre nyilvánvalóbbak.

A társadalomtörténet regionális immanenciája

■ György Péter szerint² a kommunista rezsimben bekövetkező sikeres változtatásoknak elengedhetetlen feltétele a fordulat előtti múlt elhallgatása. A sok vonatkozásban máig tartó amnéziát azért tekinti „a Kádár-korszak fausti egyezségé”-nek, mivel sokan az 1938–44/45 közötti félmúlt „rettegéssel teli lelkiismeret-furdalása” (32.) miatt váltak a múltat egyszer s mindenkorra eltörölni kívánó kommunista rezsim cinkosáivá. Ezért vállalkozik apja és a többi feledékeny túlélő helyett arra, hogy emlékeztörténetet írjon. Így számol le a Kádár-korszak absztrakt univerzalizmusával, múltfeledő jövőtervezésével, melynek öröksége továbbra is akadályozza az „emlékezet-politikai csőd” megoldását, ami nemzeti identitáscsőd is egyszerismind: amíg nem nézünk szembe a múltunkkal, nem érthetjük, hogy kik vagyunk. Sok százezer honfitársával együtt az akaratlan tapasztalataitól és emlékeitől menekülő apa ezt soha nem vállalta fel, így a másodgenerációs túlélőknek kell elvégezniük a gyázmunkát, Esterházyval szólva *vállalni a szégyen rájuk eső részét*, és az emlékeztörténeti tudat (társadalom)hermeneutikai kidolgozását. György Péter a változásnak ezt a kultúráját szorgalmazza, és saját korábbi identitáspolitikájának kíméletlen kritikáját is beleértve, műveli is.

Olyan erdélyi olvasóként, aki 89-ben már utolsó éves egyetemi hallgató voltam, tehát „felnőttkori” tapasztalataim is vannak a kommunista rezsimről, de egyetemi munkámat már a fordulat után kezdtem el, szeretnék feltenni György Péter fontos könyvének néhány fontos kérdést, illetve saját tájékozódási kísérleteim felől válaszolni a *magyarul is bejárando* emlékeztörténeti, illetve társadalomtörténeti projektumra.

Az első kérdés belül marad az emlékezés gyakorlatán: Mi dönti el, hogy a múltból mire és meddig terjed az emlékezet? Mielőtt az emlékezetpolitikai válaszokat felidéznék, szeretném konkretizálni a kérdést: Miért torpan meg a György Péter által szorgalmazott emlékezés 1938–44/45-nél? Ha a zsidó identitást csak a holokausztra (holokausztig) vezetjük vissza, vajon ez nem a zsidóság korábbi történetének feledése? A „zsidótlannal” is föl vállalt zsidóság emlékeztörténeti kezdeményezése, mely a jelenre szorító, absztrakt univerzalizmus meghaladásának egy kísérlete magyarul, nem bizonyul-e egyszerismind a zsidótlanság újabb kísérletének, avagy a zsidótlanságot megőrző újabb kísérletnek?

Vajon mi dönti el, hogy valaki zsidótlannal vagy zsidóként vállalja a zsidóságot? Csak a neveltetés? Ha így lenne, akkor az emlékeztörténeti *megtérés* is lehetetlen volna, a változás minden egyéb kultúrájával együtt. Inkább arról van szó, hogy a társadalomtörténeti tájékozódás feltételezi az abszolút (társadalmi) immanenciába vetett hitet, arról való meggyőződést, hogy minden, ami történik, végső soron társadalomtörténeti fejlemény. Nagyon kézenfekvőnek tűnik Foucault-t követve azt állítani, hogy azok vagyunk, akiké történetileg lettünk, vagy amivé tettek bennünket, különösen, ha arra is reflektálok közben, hogy „következtetéseimet önértelmezésem befolyásolja” (58.), hogy „[a]z általam összeállított elbeszélés minden egyes elemében konstrukció, metatörténet, amely számot tart egy olyan jelenség részleges megmagyarázására, amelyről úgy vélem, hogy mélyen befolyásolja jelen társadalmunkat” (uo.). Csakhogy ez továbbra is azon a hiten alapul, hogy minden történet, sőt törté-

nés konstrukció, és hogy személyes emlékeinket is egy történetileg meghatározott (ön)interpretáció révén alakítjuk múlttá olyan emlékezőtörténeti folyamatban, melyet az identitás korunkban lehetséges politikája határoz meg.

Vajon nem ez a hit dönti el azt is, hogy *mit* követünk a történeti konstrukció folyamatában? A kérdés nemcsak a történelem nyilvános használatára vonatkozik, melyet újfent társadalomtörténeti elvek szerint gondolunk el, hanem arra, hogy a történeti konstrukció folyamata az időbeli gyakorlati/kutatói tájékozódás egy Európában elterjedt módjához kötött, melyet György Péter magyarul kíván bejáratni. A változás kultúrája ennyiben tehát azt kívánja, hogy belegyakoroljuk magunkat valami-be, amiben még nem vagy nem eléggé vagyunk jártasak. Nem először történik, hogy ezt egy Európához képest megállapított lemaradás behozásaként értjük (akárcsak a hermeneutika vagy a dekonstrukció magyar begyakorlásának eseteiben, hogy csak a kutatói emlékezetünkben frissebben élő példákat említsük).

A változás kultúrái sokfélék. A keresztény hit vagy a lévinasi felelősség³ gyakorlatában például *valamilyenné* (Krisztushoz hasonlónak, a másik felé nyitottá) kívánunk lenni. A badiou-i igazságtörténet⁴ viszont arra a törekvésre alapoz, hogy *valamitől eltérővé* legyünk. A kettő közötti különbséget Badiou a filozofikus és antifilozofikus gondolkodás szembeállításaként vizsgálja, miközben (radikális) definíciója alapján csak az előbbi minősül gondolkodásnak. A művészet manapság magyarul is elterjedt kontextuális megközelítése a változást történeti képződmények konstrukciójában követi, ezért számára nem a változás múlik a művészi gyakorlatokon, hanem inkább ezek a gyakorlatok a történeti változás produkciói. A Kádár-korszak amnéziaterápiájának európai emlékezőpolitikai mintákhoz igazodó vizsgálatával egy időben azt is érdemes megvizsgálunk, hogy ez a kortárs európai tájékozódás miben szorul változtatásra.

Tudom, sokszor hallottunk már a kis népek kulturális emancipációjának esélytelenségéről, de ebből nem következik, hogy magunknak se adjunk esélyt. Lehet, hogy Európában nem lesz azonnal akkora visszhangja egy új magyar tájékozódási kísérletnek a művészet kutatásában, mint mondjuk egy angolnak, franciának vagy németnek, de sokkal nagyobb baj, hogy többnyire nincs is, aminek visszhangja lehetne. Pedig a társadalom-, illetve médiatörténeti kutatás eléggé megérett már arra, hogy észrevegyük azt is, ami belőlük kimarad, amire nem tudnak figyelni. Problematikus feltevések, megoldatlan kérdések kétségkívül magyarul is feltárhatók, különösen ha közben más nyelveken is figyeljük, amit magyarul veszünk észre, és ha már van miről, más nyelven is beszélhetünk a kutatás eredményeiről.

Eszembe jut Fátay elvtárs javaslata az Országos Tervhivatalban 1957 elején a *Tavaszi Tárlatból*: „Kezdjünk neki a személyautó-gyártásnak, elvtársak, mondta hősünk nekiperült füllel” (65.) – aztán elsorolja konkrétabb elképzeléseit és érveit is. „A hősünktől váratlan előterjesztést csend fogadta.” (66.) Később, amikor munkahelyi asztalánál az ország sorsán tépelődik, ezeket gondolja: „Voltak kisautóból prototípusaink az elmúlt években, aztán csönd lett, miért? Évtizedekre megrekesztettük a magyar technikai fejlődést, miért? Mert szembe kellene egy kicsit szegülni a szovjetekkel, és azt senki sem meri? Lehet, hogy nem is kellene sokat huzakodni velük, csak feltételezik az elvtársak, hát nem is hozzuk szóba.” (101.)

Vajon megmagyarázza-e az amnéziaterápia, hogy – emlékezőtörténet ide vagy oda – a Kádár-korszak letűntével is megmaradt saját esélytelenségünk szilárd meggyőződése? Nem illene a változás regionális kultúrájába végre az európai utak magyar bejárásiának kiegészítése olyan felderítő utakkal is, amelyeket majd Európának is érdemes lenne bejárnia? Talán nem mindjárt a személygépkocsi-gyártásban, hanem mondjuk az irodalomtudományban, művészetelméletben? Persze ha a kultúrát mindenestől társadalomtörténeti jelenségnek tartjuk, akkor érthető,

hogy miért a befolyásos, nagy népek alakítják a változás kultúráját. Csak azzal nem számol ez a szilárd álláspont, hogy a változás kultúrája, még mielőtt más népek programjává lenne, előbb annak a népnek vagy csoportnak a változási kísérlete, amely később fog csak „nagy népek” számítani. A zsidók, japánok vagy finnek sohasem voltak nagy népek, de a változás saját magukon kidolgozott kultúrája révén kulturális, technológiai vagy gazdasági hatásuknál fogva mégis azzá lettek. Természetesen mindig vannak történeti, társadalmi, politikai, földrajzi stb. körülmények, de nemcsak ezek adottságain és hatásain múlik a változás kultúrája, hanem legalább ennyire a velük is számoló gyakorlati tájékozódáson. A továbbiakban megkísérlek egy olyan saját kezdeményezést vázolni, amely más kelet-európai kísérletek rezonanciái révén tesz fel kérdéseket a változás nyugat-európai ihletésű kultúráinak.

Az emlékezés György Péter könyvében nemcsak zsidótlanul zsidó, hanem – s ez a kettő mélyen összefügg – kommunistátlanul (is) határozottan baloldali. Ezzel kapcsolatosan a következő kérdés merül fel: vajon társadalomtörténeti/emlékezéstörténeti keretben maradéktalanul követhető-e az identitáshoz legszorosabban kapcsolódó hit megőrzésének vagy újabb és újabb hitekre cserélésének történése?

Az akaratlan tapasztalatok és emlékek következményeivel küszködő túlélő (az apa) ragaszkodik a kiismerhetetlen okok és okozatok sorsszerűségéhez, ezért a társadalomtudományi logikával kimutatott összefüggések ingerültté teszik (140.). Vajon ez csak a felejtési akaró háritás gesztusa? Tényleg társadalomtudományi logikája van a sorsnak? Tény, hogy ma sem tudunk sorsokat tervezni: sok minden lehet meghatározó, de semmi sem maga a sors, a ténylegesen bekövetkez(end)ő. Az minden bizonnyal nemcsak az egyén, hanem a társadalomtudomány horizontját is meghaladó történés. Az igényes gyakorlati tájékozódás sem veheti kézbe a sorsot, ellenkezőleg, a sorsunk kényszeríti rá a tájékozódásra. Ugyanezért nem megalapozott az a feltevés sem, hogy a tájékozódás immanens társadalomtudományi mozgástérben történik. Igaz, valamint a társadalomtudomány is megmutat a sorsból, de hamarabb van a társadalomtudománynak magának is sorsa, mint a sorsnak megbízható társadalomtudománya. A gyakorlati tájékozódás éppen a mindig sokféle mozgásterek miatt elkerülhetetlen. Még a legbrutálisabb erőszakkal megöltek sem halnak meg egyformán, gondoljunk például a két (vagy három) megfeszített latorra ama zsidó történetben: a színhely és a közös ítélet egyforma végrehajtása ellenére a három kivégzés teljesen más mozgásterekben történik.

György Péter is elfogadja, hogy „[a] létünk mikéntjéről való szabad döntés valóban a miénk”, ám rögtön hozzáteszi: „de annak elfogadtatása, realitása [!] a társadalmi környezetben, a korszak szellemén múlik”. (148.) Ebből következik, hogy „[n]em az az igazi kérdés, hogy [az apa] miért akarta elfelejteni, ami történt, hanem hogy miként tehetette meg évtizedeken át, szinte teljes sikerrel.” (147.) És egy további következtetés: „Az én feladatom csupán az, hogy rekonstruáljam a társadalmi fantáziának, a felejtésnek és az elfojtásnak, az eltűnt történeteknek azokat a kereteit, azt a teret, amelyben mindezt tündér könnyedséggel, sikerrel megtehetette.” (163.) A gyakorlaskutatás felől nézve az igazi kérdés az, hogy vajon az a *tér*, aminek rekonstruálását a társadalomtörténet célul tűzi ki, valóban az „eltűnt történetek” mozgástere-e vagy inkább csak a kutatás bejáratott gyakorlatáé? Miként érhető el, hogy a kutatás azoknak a történeteknek a mozgásterében történjék, amelyekkel kapcsolatot kíván teremteni? Úgy, hogy beletörődünk az *eltűnésükbe*, és társadalomtudományos logikával a rekonstruált kereteikből következtetünk rájuk? Vagy ha a nyomukba indulunk, figyelmünkkel olyan gesztusokra rezonálva, amelyek a keresett történetek ritmusára hangolhatnak? A társadalomtörténet és az irodalom között ez a *gyakorlati* különbség, amelyet nem lehet történeti viszonyok konstrukciójával áthidalni. A kettő között

csak átjárás révén teremthető kapcsolat, vagyis úgy, hogy egyik gyakorlásából kimozdulva a másikat gyakoroljuk.

Persze a gyakorlati döntés valóban nemcsak akaraton és szabadságon múlik, hanem inkább kényszeren; de ez nem egyszerűen az ilyen vagy olyan társadalmi keret közvetlen kényszere, hanem a sokféle, egyetlen keretté soha nem redukálható *készítések* közötti tájékozódási kényszer, vagyis ami kényszerű, egyetlen pillanatra sem szűnik meg tájékozódásnak lenni, mivel az is gyakorlati döntés – akart vagy akaratlan –, ha engedek valamely – ki tudja, melyik – kényszernek. Kertész Imre regényében⁵ a Tanító úr nem a koncentrációs tábor, a bevagonírozás kényszerének enged, mikor hordágyon fekvő társának a verés kockázatásával is odaviszi a fejadagot, hanem egy másik, ugyanolyan aktuális kényszernek, amelyet nem lehet látványosan leírni „a konkrét helyzet” körülményeivel, mint az előbbi, de ettől nem szűnik meg ugyanolyan, sőt a Tanító úr esetében erősebb kényszernek lenni, mint az éhhalállal küzdő túlélési ösztön. Tudom, hogy forráskritikailag a regényből vett példa, akárcsak az újszövetségi történeté korábban, több mint problematikus, de amennyiben a gyakorlati tájékozódás mozgásterei érdekelnek, a művészetek és vallások a legmegbízhatóbb „források” közé tartoznak.

Elfogadom György Péter mély belátását, mely szerint „azt, hogy a Kádár- [vagy Ceausescu-] korszak alatt létrejött szocializmus milyen bonyolult örökséget hagyott maga mögött, jól mutatja, hogy 1989 után hosszú évekbe telt, amíg lassan, a mindennapi élet és a tapasztalat szintjén nyilvánvalóvá vált, hogy egy politikai rendszer és egy társadalom mégis, két, egymással összefüggő, de elkülöníthető intézmény és fogalom, melyek között számos bonyolult viszony képzelhető el, s amelyek azonosságát kétségbe vonni nem állam- és pártellenes bűncselekmény, hanem minimális emberi jog és a kulturális világok sajátja” (221.). De hozzáteszem: a társadalom és az élet azonosságának kétségbevonása sem a józanság elleni bűncselekmény, hanem minimális etikai igény és a gyakorlati tájékozódás sajátja. Egy gesztus realitása nem föltétlenül „a társadalmi környezeten, a korszak szellemén múlik”, hanem a gyakorlásán, ami annyira elüthet a korszak szellemétől, hogy még csak nem is azzal fordul szembe, hanem egyszerűen *párhuzamos történet*. Egy korszak „keretében” az is ott van/lehet, ami korszakon kívüli, akár a koncentrációs táborban a hozzá képest mérhetetlenül távoli.

Nyilván akkor sem kerüljük el a tájékozódás kockázatát, ha múltbeli, úgymond lezárult történéseket vizsgálunk, hiszen *gyakorlatilag* azokban is tájékozódnunk kell. S minthogy az állandó gyakorlati tájékozódás a sorsunk, bizonyos mértékig mindig „esetlegesek” maradnak azok a gyakorlatok, amelyekben tapasztalatokat szerzünk magunkról. Nemcsak tökéletesen megtervezett és megélt sors nincs, hanem tökéletesen megmagyarázott sem. Ebből következik, hogy sem az akarat, sem a társadalomtudományos (vagy egyéb) kontextusok és összefüggések nem meríthetik ki egy sors mozgásterét: a sors sohasem teljesen immanens, nem egy teljességében feltárt, belátott mozgásteren belüli. A baloldali gondolkodás olyan tájékozódási gyakorlat, amely abban hisz, hogy a transzcendencia kizárható a sors mozgásteréből. Perspektívájából a transzcendencia maga is immanens képződmény, ami sok vonatkozásban igaz, de nem végső igazság. Elhibázott például az a (vég)következtetés, hogy ha az emberek megalkotják maguknak az isteneiket és/vagy azok képét, akkor egyáltalán nincs Isten, vagyis csak teljességgel immanens társadalmi képződmény lehet. A hit megőrzése, illetve (újabb és újabb) elcserélése minden kontextus és immanens működés ellenére tájékozódási gyakorlat marad: nincs olyan működés vagy működések, amelyek teljességgel helyettesíthetnék a gyakorlást, még abban az értelemben sem, hogy maga is bonyolult biológiai, társadalmi, kulturális, pszichológiai, technológiai stb. működések összessége. Az analizált szubsztrátum, illetve kontextus immanenciája

újra és újra megtörik a csak részben ismert vagy ismeretlen mozgásterek történésein. Nemcsak a kutatás még el nem végzett feladatai miatt, hanem mert egyik mozgástérből, illetve tájékozódási gyakorlatból kiindulva nem lehet egy másik történéseit követni az előbbi transzcendálása nélkül.

György Péter mégis erre tesz kísérletet Ottlik olvasása közben, mikor azt kéri számon az *Iskolán*, hogy az 1957 júniusában kezdődő történet szerzője „elfordítja a fejét” bizonyos történésektől. Pedig egyáltalán nem biztos, hogy ez a feledés vagy a hátrítás gesztusa Ottliknál, az is lehet, hogy egy, a György Péterétől eltérő emlékezés figyelem-gyakorlata. Amit Ottlik követ, az csak a társadalomtörténeti mozgástérben minősülhet úriemberes, angolmániás nemtörődömségnek. Aki belegyakorolja magát Ottlik tájékozódási gyakorlatába, ennél sokkal intenzívebb történéseket követhet, melyek izgalmát lehet ugyan az Ottlik-kultusz társadalomtörténetileg megmagyarázható jelenségeként tárgyalni, csakhogy így nem férünk hozzá ahhoz, ami az *Iskola* mozgástereiben zajlik – oda csak a társadalomtudományos emlékezéstörténet tájékozódási gyakorlatának megváltozásával juthat az olvasó. Az a kísérlet, ahogy az egykori évfolyamtárrsal való találkozás, a Medve kézírata és a saját emlékei között Bébé tájékozódik, valóban nem szorítkozik egy mégoly bonyolult társadalmi mozgástér immanens összefüggéseire. A történet elbeszélhetetlensége éppen a történések egyetlen, végső mozgásterének állandó transzcendálásával függ össze: Bébé átjár azok között a külön mozgásterek között, amelyeket írásgyakorlatában kutat. Folyton „pontosít”, azaz átvált egy történet valamely mozgástérben való elhelyezéséről annak ritmusára: olyan tájékozódási gyakorlatra, amely kimozdítja a korábbit, anélkül hogy ezzel kizárná a visszatalálás lehetőségét. Elbeszélését éppen az jellemzi: nem elégszik meg azzal, hogy immanens (meg nem haladott) mozgástérben rendezzen viszonyokba, összefüggésekre olyan eseményeket, amelyek történéseinek ritmusa ott nem követhető, hiszen éppenséggel az illető mozgástér gyakorlatának megváltozására van szükség ahhoz, hogy egy másik gyakorlat ritmusába kerülhessünk. Az ilyen tájékozódás a változásnak nem a forradalmi átalakulás modelljére alapuló kultúráját kínálja, hanem a gyakorlati ritmusváltás igényére alapulót. Ez az a változás, ami a történeti konstrukció folyamatában megragadhatatlan és követhetetlen.

Nádas párhuzamos történetei sem a társadalomtudományi logikával felépített nagy összefüggésekről kívánnak meggyőzni. György Péter jól látja, hogy Nádas tájékozódása kimozdítja a klasszikus regény egységes vonatkoztatási rendszerét, de azt már kevésbé, hogy ez a radikális párhuzamosság a társadalomtörténeti összefüggéseket konstruáló viszonylétesítést is megbontja. A történetek párhuzamossága nem pusztán különböző léptékű *egyidejűségeket* jelent, hanem egymásra vissza nem vezethető külön ritmusokat, más-más idejű történések sokféleségét. Nincs mód ezek mindegyikét társadalomtörténeti folyamatokba rendezni anélkül, hogy el ne véte-nénk ritmusukat, következésképpen el ne veszítenénk a tartamukat. Nem lépték-, hanem ritmusváltás teszi lehetővé a történések Nádas regénybeli sűrűségének kutatását. Egy történet (bármilyen) viszonyokra, összefüggésekre fordítani annyit tesz, mint elfordítani a figyelmünket annak ritmusáról. Paradox módon ezért veszélyeztet-ti az absztrakt univerzalizmus ellen kidolgozott konkrét társadalmi viszonyok szerinti tájékozódást az absztrakció. A konkrét társadalomtörténeti részletek még nem garanciái az események követésének, könnyen válhatnak azok olyan viszonyhálózatokba rendezésévé, amelyek az értelmezés sokféleképpen indokolható kontextusai ugyan, de ez a viszonylétesítés teljesen másfajta kapcsolatteremtési gyakorlat, mint a történet ritmusával való kapcsolatteremtés. Márpedig mindkét regényben, illetve mindkét regényen belül az írásgyakorlat kapcsolatteremtési gyakorlatának követése elengedhetetlen olvasási követelmény. Különben nem regényeket olvasunk, hanem forrásokat, vagyis bennük fellelt „történeti nyomokat” értelmezünk a múlt egy

metatörténetének megkonstruálása végett. Ebben az esetben Ottlik és Nadas *helyett* írunk, *ahelyett*, hogy őket olvasnánk: nem az írásgyakorlataik ritmusát követjük, miközben a figyelemgesztusaikba, illetve figyelem-rítusaikba gyakoroljuk bele magunkat rendkívül intenzív gyakorlással, hanem mi írunk történetet az írásgyakorlataikról egy, az övékhez képest egészen másfajta kapcsolatteremtési gyakorlat mozgásterében.

Természetesen annyiban jogos tájékozódásról van szó, hogy György Péternek nem *kell*t volna naplót vagy regényt írnia. Problematikussá azon a ponton válik, amikor abban az értelemben írja azok *helyett*, amit ír, hogy azokat is saját társadalmi emlékeztörténetéhez asszimilálja, miközben a társadalmi emlékeztörténet részeként illeszti össze.

Aszkézis avagy a tágasság dicsérete

■ Andrei Pleșu naplójának⁹ olvasása azért érdekes, mert olyan kortárs gondolkodó tájékozódási gyakorlatával ismerkedhetünk közben, aki a társadalomtörténeti mozgásteret művelődési miniszterként vagy külügyminiszterként is merőben eltérő mozgásterekkel együtt kutatja. Át tud járni egyikből a másikba, anélkül hogy valamelyiket tagadnia kellene vagy beolvasztania a másikba. Pedig Pleșu rögtön az előszóban egy régi és egy kétes módját ajánlja a változás kultúrájának. Az egyik a *Bildung*, ami a szubjektum képzését nem annyira történeti konstrukcióként, mint inkább a hagyományban szerzett, egyre önállóbb tájékozódásként gondolja el; a másik pedig az *autodidaxis*, mely maga is a képzés révén, annak eredményeként rehabilitált. Elvét ugyanis mesterétől, Constantin Noicától veszi át, aki tanítványának (Pleșunak) mint leendő egyetemi oktatónak is ezt tanácsolja: „Győzd meg a hallgatókat, hogy minden értelmiségi voltaképpen autodidakta: magának kell kijelölnie, merre tart, neki kell döntenie az igényeiről.” (90.)

Pleșu úgy dönt, hogy megpróbálja elkerülni a csapdákat. A forradalomról a berlini Wissenschaftskollegben folytatott vita után Burke, Humboldt, Foster és Kant vonatkozó észrevételeinek felidézését követően ezt írja aznap feljegyzésében: „A francia forradalom egy elfogadható beszédmód és egy irracionális cselekvés keveréke. Hirtelen mindenki bolondulni kezd az értelemért és az igazságszolgáltatásért. [...] Az értelem nem egyedüli alapja az igazságosságnak. A túl sok értelem irracionálisaként végzi, mint ahogy a túlzásba vitt igazságszolgáltatás is igazságtalanságba fordul. Mit jelent a »túlzásba vitt igazságszolgáltatás«? Egy olyan igazságszolgáltatást, amely kizárja a megbocsátás elvét. A francia forradalom – igazságszolgáltatói hystériája folytán – végül is a »racionális« alapon folytatott öldöklés módszerévé vált.” (129.)

Nem az a tét, hogy állást foglaljon a forradalom ellen, hanem hogy elkülönítse benne az elfogadhatót az elkerülendőtől. A jobboldal és a baloldal veszélyeinek mérlegelése közben sem azt kívánja eldönteni, hogy melyik pozíciót foglalja el politikai opcióként, hanem a két álláspont viszonyítási pontjait és tájékozódási készségeit mérlegeli. A baloldal a munkásokhoz húz, a jobboldal előszeretettel hivatkozik a parasztságra, ennek következtében a baloldal alapvetően modern (a „hagyományos” jobboldalhoz képest), és a haladáseszmét tűzi zászlajára, szemben a jobboldal szkeptikus, ha ugyan nem egyenesen regresszív konzervativizmussal. Így aztán a jobboldalnak az archaikushoz van affinitása, a baloldalnak, ugyanolyan mértékben a változó időhöz. A hierarchikus világ, amilyen a monarchia és az egyház, valamint a mezőgazdaság a jobboldal emblémái, melyre a baloldal az egyenlőség, köztársaság, ateista racionalizmus (mint felvilágosult hit) és az ipar emblémáival válaszol. Pleșu emlékeztet arra, hogy az ipari forradalomig az emberiség „jobboldali volt” (a baloldal előtörténetének néhány epizódjától eltekintve). A két pozíciót igazából csak a forra-

dalom baloldali találmánya különítette el, mely azt tette lehetővé, hogy a baloldaliak alku nélkül szembefordulhassanak a korábbi renddel. Pleșu szellemes zárójelben jegyzi meg azt a memóriatörlést, amit György Péter is kiemel a múlt elhallgatásával kapcsolatosan, mikor a forradalmat „a szeplőtlen fogantatás profán modelljé”-nek nevezi. Számára viszont ugyanilyen fontos, hogy a munkáspárti baloldal nem tudja elkerülni a parasztellenességet. Miután felidézi Marx, Plehanov, Lenin és Sztálin parasztságot elmarasztaló kijelentéseit, arra figyelmeztet, hogy a kollektivizálás nemcsak elhibázott gazdasági döntés volt, hanem radikális politikai stratégia, az osztályharc egy durva szakasza, melyben a jobboldali elit leverése után vagy azzal egy időben a korábbi rend alapját, a parasztságot is le kellett győzni (vö. 135–136.).

Pleșu töprengésének az a tétje, miként lehetne elkerülni, hogy egyik tájékozódási kísérlet a másik eltörlésére törjön, azon túlmenően, hogy határozottan elkülönül tőle. Számára a kétféle politikai berendezkedés olyanformán jelent kihívást, mint Odüsszeusznak a Szküllá és Kharübdisz – nem az a kérdés, hogy melyikhez csatlakozik, hanem hogy miként kerülheti el a veszélyeket, még akkor is, ha egyikőtől távolodva a másikhoz óhatatlanul közeledni fog. A baloldal és a jobboldal különbsége mindenekelőtt a szellem kétféle orientálódása (176.), a „metafizikus” és a „társadalmi” beállítódás különbsége. Amikor a 68-as diákmozgalmak áldozatairól Heinrich Böll azt mondja, hogy nem a *halottak* érdeklik, hanem a *megöltek*, Pleșu arra figyel, hogy a hangsúlyeltolás következtében az író számára fontosabbá válik az igazságtalanság kiderítetlen misztériuma, mint a halál misztériuma. Ez pedig annak a jele, hogy a tekintet bentről kifelé fordul, hiszen a halál metafizikája csakis a saját halálra irányuló reflexióból fakadhat. A metafizika akkor tűnik fölöslegesnek, amikor az én egzisztenciális problematikáját a kollektivitás „külső” problematikája váltja fel. Minden baloldali aktivizmus, mely a steril kontempláció helyett konkrét politikai tettekre hív, megkerüli az egyén kérdését és mindenütt csak a közösségi drámát látja. A metafizikus arra teszi a hangsúlyt, hogy mindenki, akit megöltek, halott, az aktivista számára fontosabb, hogy azok közül, akik halottak, némelyeket megöltek. Pleșu konklúziója nem azt firtatja, hogy melyiküknek van igaza, hanem ezt állapítja meg: „[a]z előbbi [ti. a metafizikus] elmélyültségében vesz el, az utóbbi az agitáció sietségében. [...] A belső (teljes elhomályosulásáig menő) elhanyagolása, a csorda ingerlékenysége és az üres pátosz – íme a baloldali [altruista] »nagylelkűség« bűnei; a pszichotikus énközpontúság, önzés, mizantrópia és a magány viszont a jobboldali beállítódásukat veszélyezteti” (176–177.). Hogy egyik „bűn”, a másik (csak) „veszély”, ez jelezhet valamit abból, hogy Pleșu melyik oldalhoz áll közelebb alkatilag vagy státuszát tekintve, de ennek is az a tétje, hogy neki mitől kell jobban félnie: nem annyira a sokfejű Szküllától, mint inkább a mélypontja körül örvénylő Kharübdisztől.

Hogy az elkötelezettség sem tartja vissza a másik orientáció elismerésétől, ez leginkább talán a kiotói Jakko-in templom zárdafőnökénél, Chiko Komatsunál 1993-ban tett látogatásakor derül ki. Pleșu kétszer döbben meg. Először, amikor a mély vallásosság felekezeten és dogmákon túli felismerhetőségével találkozik egy japán szenthelyen: hasonló és ugyanolyan fontos ritmusokkal, a fegyelmezett természetes vállalásával, archaikus vendégszeretettel. Másodszor pedig, mikor beszélgetni kezdenek, s kiderül, hogy amit a vallásos gesztusok összekapcsolnak, azt a dogmák és eszmék kettészakítják. A zárdafőnök azzal áll elő, hogy a keresztények sokat beszélnek a szeretetről, s megkérdezi, hogy mi a keresztény szeretet megkülönböztető jegye, mire Pleșu azt válaszolja, hogy a teljessé lett keresztény szeretet az ellenség szeretete. Chiko Komatsu magabiztos fölénytel mosolyog: számára, mondja, egy ilyen szeretet elképzelhetetlen, mivel buddhista szemszögből az ellenség fogalma értelmetlen. Pleșu előbb elismeri, hogy 1-0 a zárdafőnök javára, hiszen valóban furcsa

a szeretet tanát azután állítani fel, hogy előzőleg barátokra és ellenségekre osztottuk a világot. De utána rögtön egyenlít: a keresztényeknek is igazuk van, mert nem ugyanak át rögtön egy metafizikus tartományba, ahol a barát és ellenség megkülönböztethetetlen, mielőtt szembesülnének a valóság drámájával, ahol igenis találkozniuk kell barát és ellenség különbségével. Ezek után levonja az első konklúziót: „Mindkettőjüknek igazuk van, olyanok, mint két tökéletes szobor, melyek azonban csak egymásnak háttal állhatnak.” (137.) A második féldőben előbb Pleșu szerez előnyt. Megkérdezi a zárdafőnöktől, hogy kit imád, azt leplezve le, hogy a buddhisták meditatív imájukban személytelen instanciákhoz fordulnak, még csak nem is a naphoz, hanem a sugárhoz. De Chiko Komatsu is rögtön egyenlít: ha Pleșu olyan jól tudja, *kihez* imádkozik, vajon azt is ugyanilyen jól meg tudná mondani, hogy *ki* imádkozik? Megint két szimmetrikus, egymásra visszavezethetetlen igazság ütközik. Pleșu második konklúziója leplezetlenül keresztény, de nem a buddhista társ nélküli: „Egymásnak háttal állunk, de őszinteségünk békéjében Isten áll szemtől szemben önmagával.” (138.) Ez nemcsak vallásos formula: aki itt beszél, leginkább arra vigyáz, hogy ne akarjon az Isten helyére kerülni ebben a megoldásban. Nem egyszerű dialektikus perspektíváról van szó, amit, ha egyszer felismert, bárki magáénak tudhat. Mi nem tudunk túllépni azon, hogy háttal állunk annak, ami más, vagyis keresztényként nem lehetünk a buddhistát is integráló szintézissé. Egyedül Isten lehet minden. Tehát rajta kívül semmi. Még a kultúra vagy a társadalom sem.

Folytathatnánk a szemben állók közötti intervallumban való tájékozódást a napló olyan bejegyzéseiben, amikor Pleșu számít világi értelmiséginek az egyházi értelmiségivel szemben (a dialógus akadályai Galeriu atyával, 107–108.), vagy ő a hatalom képviselője társai között (a hatalom érzéséről, 125.). De a különbségek közötti átjárást inkább azzal folytatom, ami ezzel ellentétesnek látszik: lényegi eltérések megmutatásával ott, ahol a dolgok összekeveredni látszanak. A megoldás-, illetve válaszkérés (105.), a kétféle csend (171–172.) vagy az újságírói kíváncsiság és a figyelem kettőséhez (164–165.) hasonló szétválasztás-sorozatból szorítkozzunk most csak a *gesztus* és *tett* megkülönböztetésére. A gesztus pontszerű, önkéntelen, viszonylag előre láthatatlan, és nem a hatékonyság a tétje, hanem a jelzés, minősítés. Ezzel szemben a tett igényli a folytonosságot, előre eltervezett és határozott célra irányul. A gesztus a szemlélődők „pragmatizmusa”, azok aktusa, akik nem a tett emberei. Vannak olyan történeti körülmények, mint például a totalitarizmusok állandó rendőri felügyelete, amikor csak a gesztus lehetséges. Pleșu megállapítja, hogy a kommunista Romániában, Lengyelországtól eltérően, kevés akció volt, és kevesen érték el a gesztus szintjét is. De ma, mondja 1991-ben, amikor a leginkább politikai tettekre lenne szükség, a csúcserőtelenség, amelynek az általános mozgósítás élén kellene járnia, továbbra is a gesztusnál marad. Ennél is rosszabb, hogy csak most tesznek olyan gesztusokat, amelyeket elmulasztottak akkor tenni, amikor szükség lett volna rájuk. „Olyan helyzetekben, amelyekből kvázi hiányzik minden kockázat, a gesztus puszta gesztikulációvá, a hozzáállás demagógiájává, üres társasági jelenséggé válik.” (123.)

Gyorsan kiderül, hogy a megkülönböztetésnek nem pusztán episztemológiai, hanem gyakorlati tétje van, hiszen éppenséggel a mindennapi (politikai) események közötti tájékozódásban fontos megkülönböztetni őket.

A Pleșu-féle autodidaxis ilyen bölcsességek – vagy inkább jártasságok – megszerzését jelenti, azoknak a csapdáknak a mind hatékonyabb elkerülését, amelyek éppen ránk leselkednek. Erre a gyakorlati Bildungra alapozza Pleșu a kortárs törekvések megítélését is, függetlenül attól, hogy elismert vagy divatos tendenciákról van szó. Csak a felsorolás erejéig említtem az analitikus filozófia rigorozitásának teljes érzéketlenségét mindaz iránt, ami nem logikus és nem szenzoriális (150–152.), a nemze-

tek egy költséges összehasonlító IQ kutatásának besétálását a „faji” különbségek bu-taságába (183–185.), az euthanáziát választók kioktató leckéit a halál méltóságáról (155.) vagy Krisztus példázatainak olyan értelmezését, amelyben a Mester szélsőbal-oldali, militáns posztmodernné válik (196–197.).

Pleşu közöttiség- vagy intervallummorálja⁷, akárcsak az emberi és isteni régiók között kalandozó angyalságmániája⁸ az átjárás tereit, s következőképpen a régiók vagy mozgásteretek közötti tájékozódást szorgalmazza. De nem ideológiai leckékben, hanem mondjuk a Trabant dicsérete közben. A 2004-es visszaemlékezés a tízéves Trabant-vezetői emlékekre ezzel kezdődik: „Egy feledhetetlen tapasztalat, valami egészen különös a paranormális és a metafizika között.” (167.) Ettől kezdve a Tra-bant nagyon sokféle intervallum *vehikulumává* válik. Először mechanikai parado-xonként tűnik fel, annak bizonyítékként, hogy a lehetséges legyőzi a valóságot. Ke-ményítőtartalmának köszönhetően egy krumplival helyettesíthető a tekerce, nejl-onharisnyával az ékszíja, az az előnye, hogy sánca csúszás esetén egy ember is kitol-hatta, felforduláskor egyedül is talpra állíthatta, és ha benzin nélkül maradt, 40-50 km-t jó erős pálinkával is lehetett menni vele. Mindezek „tartósan törékennyé”, hamvaiból is feléledő, legyőzhetetlen „karton-Terminátorra” változtatták, melyben Pleşu – maga is trabantos – a kommunista rezsim alatti túlélés, át-vészelés metaforá-ját⁹ látja. „A Trabant azt bizonyította minden helyzetben, hogy amit nem lehet, azt mégis csak lehet végül, hogy a valószínűtlen is kiindulóponttá válhat.” (168.) A tra-bantos olyan ember, aki egy minimális esélyeket kínál, fojtó mérkőzésen játszik; ez tette szolidárisá az egymást lámpázva köszöntő és minden bajban kiséítő traban-tosokat. A romániai diktatúrának ezt az egyetlen tömegbázisú szolidaritásfajtaját Pleşu – kellő adag iróniával, de határozott lelkesültséggel – nemcsak a nyomorúsá-gos körülmények közötti boldogulás zseniális találmányának, illetve gyakorlatának, hanem „a civil társadalom előtörténetének” tekinti.

Nem valami új dialektika, még kevésbé arany középút az, amit Pleşu művel. Az intervallum határait sohasem szintézisbe vonja vagy közös nevezőre hozza, hanem elkerüli, miközben folyton a közelükben jár. Egyre kitartóbbá válni a kísértések kö-zött: ez az autodidaxis, avagy a gyakorlati Bildung tétje. Mert a változás Pleşu által újra felfedezett kultúrája: az *aszkézis*.

Először megdöbbenett, hogy egy kortárs filozófus és államférfi, még akkor is, ha ortodox vallású, olyan sokat foglalkozik az aszkézissel. Aztán megértettem, hogy egész emberi-gondolkodói tájékozódásának alapgyakorlatáról van szó. Az aszkézis-ben az a fontos, hogy a lemondásban öröm legyen. A kénytelen-kelletlen lemondás csak újabb megnyilvánulása a birtoklás szenvedélyének (166.). A lemondás paradig-matikus esete az önbirtoklás tudatának a meghaladása, vagyis a lemondás magunk-ról. „Az a gondolat, hogy a magadé vagy, hogy rendelkezél egy »én«-nel, egy akarat-tal, egy testtel, egy gondolattal, teljesen elhibázott” (uo.), mert ez akadályoz meg a magamon túli, az „Istennel átítatott világ” felfedezésében, amit az Isha Upanishad *irsharvarsyam*-nak nevez (165.). A naplórásban is annak veszélyét kívánja elkerülni, amikor nagy ráfizetéssel kettős ügynökként játszunk: egyszerre akarunk élni és magunkat analizálni. Ilyenkor a legnagyobb a valószínűsége, hogy mind a kettőt rosszul csináljuk (11.). „Azt hiszem – írja az előszóban –, nem lehetünk boldogok és egész emberek, csak amikor elfeledkezünk magunkról” (6). Az aszkézis sohasem pusztán lemondás, amit Pleşu a vérszegénység groteszk megfelelőjének tart: olyan veszteségnek, amiért semmit sem nyerünk cserébe (188.). Inkább mindannak meg-nyerése, amit a birtoklás szenvedélye miatt elveszítünk. Ezért gyakorolja Pleşu a gondolkodásban is. A Bildung így nem valami identitáskonstrukció vagy identitás-politika, inkább egyre örömtelibb lemondás magunkról, hogy ne essünk önnön csap-dáinkba, amikor élünk és gondolkodunk.

Úgy tűnhet, hogy ez valami nagyon elvont és szűk hatókörű kontempláció, de Pleşunál az teszi meggyőzővé, hogy a mindennapi életgyakorlatban gyökerezik. Nem ezoterikus elsüllyedés egy külön világban, hanem tényleges gyakorlati újrafelfedezése az aszkézisnek. Amikor egyik berlini tartózkodása alatt hatvanperces áramszünet bénítja meg a nagyvárost, ami apokaliptikus hisztériát vált ki az emberekből, akkor is ezen a lemondásra képtelen, veszélyes beállítódásunkon töpreng, és két döbbenetes következtetésre jut. Az egyik az, hogy egy olyan kényelem irányába tartunk, amely elkábítja a vitális ösztöneinket. A másik, hogy ha így folytatjuk, nem lesz szükség valami nagy katasztrófára a világból való eltűnésünkhöz – elég lesz valami banális zavar a túlbonyolított rutinkényelmi rendszerünkben. S „azok, akik mindvégig megőrzik a józanságukat, nem tudják majd nem csodálni ebben az általános kihunyásban Isten humorát” (127.).

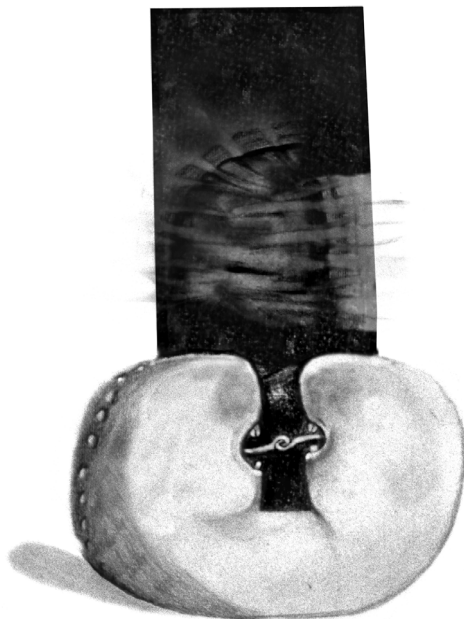
Amikor az autodidakta aszkéta az Athosz-hegyi remetéknél jár, nem valami bölcs tanítást jegyez fel a naplójába, hanem a szerzetesek villanyáram-használatát. Az országos villanyhálózatba be nem kapcsolt Athosz-hegyen is vannak áramfejlesztők, de csak annyi energiát használnak, amennyi nélkülözhetetlenül fontos (például az élelmiszerek megromlásának elkerüléséhez), egyébként az élet a természetes világosság ciklusához igazodik. Nem akarnak mesterségesen és tüntetően kivonulni a korukból, és a technológiát sem démonizálják, csak a mérték problémáját vetik fel: a célszerű használat igényét és lehetőségét. „Az aszkézis maga sem az ember természetes adottságainak amputálása, hanem azok jó felhasználása, helyes irányítása, a velük való visszaélés, illetve a kisiklások elkerülése.” (188.) Felmerül egy olyan világnak a lehetősége, amelyben ugyanezek a látványos felfedezések, amelyekkel büszkélkedhetünk, nem tennének bennünket betegesen függővé, elkényeztetetté és nyomorékká. Noha a tobzódásainknak határt szabó aszkézis sem mentes a tapogatózó, sok újrakezdéssel és olykor bizony kudarcral járó tájékozódási kísérletektől, a változásnak ennél hatékonyabb kultúráját manapság nehéz elképzelni. Lehet, hogy a György Péter által *idiotizmus*nak nevezett pánzöld tanok, melyeknek apja idős korában szerinte túl sok figyelmet szentelt, még a kiforratlan, tétova vagy elhibázott kísérletek közé tartoznak, de az az igényük, hogy a társadalmi, társadalomtörténeti teret ne tekintsük tovább kizárólagosnak, illetve végsőnek, hanem figyeljünk oda (újra) az ennek a színtérnek is helyet adó környezetre, illetve más, a társadalomtudományok számára túlságosan ezoterikus mozgásterekre is, aligha hárítható el egy legyintéssel. A globális válság (nemcsak a gazdaságira gondolok, hanem a természeti és társadalmi klímaváltozásra, a jéghegyek, gleccserek olvadásától a látszat egyre több fórumon és közegben történő intézményesüléséig) arra készítet, hogy változtassunk egyéni és közösségi tájékozódási gyakorlatunkon.

Elismerem, hogy nehéz lenne György Péterrel összehasonlíthatatlanabb kortárs szerzőt találni Andrei Pleşunál. Teljes köztük a párhuzamosság: ha György Péter valálástalan, Pleşu vallásos, ha György Péter határozottan állást foglal a politikában, Pleşu eszméje a függetlenség; ha György Péter egy társadalomtörténeti logika rendszeréhez igazodik, Pleşu kifejezetten rendszer nélküli filozófus; ha György Péter még apja naplóinak olvasása közben is analitikus, Pleşu filozofikus vizsgálódás közben is gyakran hajlik naplószerű feljegyzésekre; ha György Péter fogékony az etika (ideológia)kritikájára, Pleşu etikát ír... De éppen ezért fontos nekem az összehasonlításuk. Szeretném megmutatni, hogy egymással szomszédos vagy nagyobb távlatból nézve, azonos régióban mennyire eltérő, illetve párhuzamos tájékozódási gyakorlatok mozgásterei kínálkoznak. Miközben György Péter arra vállalkozik, hogy bátran szembenézzen a félhomályban hagyott múlttal, melynek vállalása Európa más tájaihoz képest régióinkban még *mindig* idegen a korszellemtől, Andrei Pleşu az aszkézis Euró-

pában *régóta meghaladott* gyakorlatának felfedezésére tesz vitathatatlanul kortárs, ha úgy tetszik poszt szekuláris kísérletet. A regionálisan még el nem jöttek és az Európában már elmúltak ez a zavarba ejtő *párhuzamos aktualitása* azt jelzi, hogy a társadalomtörténeti tér meghaladhatatlannak tételezett immanenciája, mely *per definitionem* a vallást és a művészetet is mindenestől körül fogná, mégsem több a minket *párhuzamosan sokféle és sokféleképpen* – nem egyidejűleg, hanem mindannyiszor más ritmusok idejébe – csábító gyakorlásmező régiójánál.

■ JEGYZETEK

1. Spiró György: Tavasz tárlat. Magvető, Bp., 2010.
2. György Péter: Apám helyett. Magvető, Bp., 2011.
3. Emmanuel Lévinas: Teljesség és végtelen. Jelenkor, Pécs 1999; Emmanuel Lévinas: Otherwise than being, or, Beyond essence. Duquesne University Press 1998.
4. Alain Badiou: Ethics. An Essay on the Understanding of Evil. Verso, London – New York, 2001; Alain Badiou: Saint Paul. The Foundation of Universalism. Stanford University Press, Stanford, 2003.
5. Kertész Imre: Kaddis a meg nem született gyermekért. Magvető, Bp., 1990.
6. Andrei Pleșu: Note, stări, zile. Humanitas, Buc., 2010.
7. Andrei Pleșu: Minima moralia. Építőkövek az intervallum etikájához. In Uő: A madarak nyelve. Jelenkor, Pécs, 2000.
8. Andrei Pleșu: Angyalok. Koinónia, Kvár., 2006.
9. A mai görög kamionokon gyakran olvasható a „matefora” felirat, hiszen mindenekelőtt szállítást jelent.

KILLYÉNI ANDRÁS

AZ ISKOLAI TESTNEVELÉS KIBONTAKOZÁSA ÉS SAJÁTOSÁGAI A KOLOZSVÁRI KÖZÉPISKOLÁKBAN

■ A kiegyezés után, az 1868-ban elfogadott új tanügyi törvény bevezette a testnevelést a középiskolákban, 1883-ban pedig egységesítették a gimnáziumi oktatásban is. A törvények, rendeletek alkalmazása viszont számos akadályba ütközött a 19. század végén: tornatermek, játszóudvarok, sportfelszerelések hiánya, szakképzetlen tornatanítók. Kolozsváron kezdetben a helyi torna- és vívóegyesülettel kötötték szerződést az oktatás feltételeinek biztosítására, majd a századfordulótól a középiskolák saját tornatanítót alkalmaztak, tornatermeket építettek. Sok esetben az új iskola felépítése adott lehetőséget a korszerű tornatermek létrehozására.

Az iskolai sportélet kibontakozásával párhuzamosan megkezdődtek az intézeti, városi és országos sportversenyek is. Ezek a vetélkedők lehetővé tették egy olyan sporttevékenység kibontakozását, amely megalapozta a későbbi főiskolás sportéletet. A középiskolában kiemelkedő sportolók később a főiskolai sportéletben is kiváló eredményeket értek el, közülük pedig többen nemzetközileg elismert sportolókká váltak. Kolozsvári viszonylatban kiemelkedett Somodi István, akire a középiskolai versenyeken figyeltek fel, később versenyek sorát nyerte főiskolásként, majd 1908-ban olimpiai ezüstérmet szerzett magasugrásban a londoni olimpián.

Az iskolai testnevelés gondolata a 19. században

■ Az iskolai testnevelés kérdése a 19. század közepétől foglalkoztatta az oktató-sért felelős vezetőket. A rendszeres testgyakorlatok bevezetésének terve megosztotta a kor politikusait, így az ezt garantáló törvény többször is elbukott. Egyes vezetők a testnevelést a katonai előképzés

lényeges mozzanataként kezelték, amely fontos értéket jelent a sorkatonai szolgálat szempontjából. Minden polgár előbb-utóbb katona lett, így szükségét látták, hogy a fiatalokat felkészítsék erre. A másik megközelítés szerint a pedagógiai cél volt a legfontosabb, hiszen a 18–19. században, az urbanizáció, a polgárosodás idején a megváltozott életstílus fokozta a mozgásigényt.¹

Az 1840-es években a haladó szellemű pedagógusok megtették javaslatukat az ifjúsági testnevelés biztosítására. A protestáns iskolákban több helyen állítottak fel ekkoriban testgyakorló intézeteket, ez pedig pozitív példát jelentett a kor pedagógusai számára, akik közül Ney Ferenc, Mentovich Ferenc és Tavasy Lajos is cikket közölt a testi nevelés fontosságáról.²

A testnevelés eszméje a szabadságharc idején újraértékelődött. A pesti ifjúság 1848. március 17-én Vasvári Pál vezetésével megfogalmazta kéréseit, melyek között szerepelt a testgyakorlati intézetek felállítása is.³ A honvédelmi szempontokból is lényeges kérdést 1848 nyarán az Egyetemes Magyar Tanügyi Kongresszuson is megvitatták, a javaslatokat pedig báró Eötvös József törvénytervezet formájában az országgyűlés elé terjesztette. A tervezet előírta az iskolák melletti testgyakorlati intézetek felállítását. Bár az alsóház jóváhagyta, végül a felsőház elnapolta a döntést, elsősorban a katolikus egyház és annak iskolái nyomására, amelyek fölösleges költségeket láttak e tervezetben.⁴

A szabadságharc leverése után az osztrák kormány birodalmi szinten rendezte a testnevelés kérdését, és a gimnasztikát beiktatta a rendkívüli tantárgyak közé. A megvalósítás viszont az egyes iskolák lehetőségeitől függött. Ko-

lozsváron a három felekezeti gimnázium lépéseket tett a testgyakorlatok oktatásának érdekében. Az Unitárius Kollégium 1857-től játszóteret tartott fenn a diákok számára, amelyet a tanulók húsvéttól július 1-jéig használhattak felügyelet mellett, az igazgató engedélyével.⁵ A Református Kollégiumban 1854–60 között többször kértek fel tanítókat a testgyakorlatok nyári oktatására. Karl D'André, Arndt Gyula és Buráki Ferenc egy évben három-négy hónapig tanított, a diákok száma pedig sokszor 50 fölélt mozgott.⁶ A Katolikus Gimnázium Farkas utcai iskolaépületében az 1850-es évek végén alakították ki először kisebb tornatermet. Báró Jósika Lajos Nagyszébenbe való költözésekor a testgyakorlati eszközeit a gimnáziumnak adományozta.⁷ 1859. október 10-én Haynald Lajos erdélyi püspök meglátogatta az intézményt, és 70 forintot adományozott a „testgyakorda” felállítására, melyet még ebben a tanévben kiviteleztek az épület egyik tágasabb termében. A tornateremben fakultatívan tartottak testgyakorlat-órákat, amikor összegyűlt a kellő számú diák.⁸ Az 1860-as évek elején a középiskolás tanulók igénye lankadt, a testgyakorlat oktatása pedig ezután szünetelt.

A kiegészítés után lehetőség nyílt a testnevelés kérdésének a rendezésére is. Báró Eötvös József kultuszminiszter már 1867-ben kiadott egy rendeletet, amely a középiskolák szervezetére vonatkozott. Ez kimondta, hogy „a gimnáziumok osztályaiban a testgyakorlás, a tornászat minden tanulóra kötelezőleg, és pedig osztályonként a tanév egész folyamata alatt alkalmaztassék”.⁹ Mivel a középiskolák több mint fele felekezeti jellegű volt, a testgyakorlatok oktatásával járó költségek pedig az intézményfenntartót terhelték volna, végül a miniszter az ellenállás elkerülése végett csak az elemi iskolák első és felső tagozatán, illetve a polgári iskolákban tette kötelezővé a testgyakorlatot. Az 1868. évi XXXVIII. t.c. 55. §. n. pontja kimondja, hogy a községi elemi népisiskolákban köteles tantárgy a testgyakorlat, tekintettel a katonai gyakorlatokra. A 64. §. szerint a felsőbb népisiskolába kerül be a testgyakorlat, tekintettel a katonai gyakorlatokra. A 74. §. a polgári iskolák részére írja elő kötelező tantárgyként a test- és fegyvergyakorlatot, s végül a 88. §. a tanítóképezdék kötelező tantárgyaként sorolja fel a testgyakorlatok oktatását.¹⁰

A testgyakorlatok bevezetésével párhuzamosan megszervezték a tornatanítóképzést is, és 1868-tól a Nemzeti Torna Egylet (NTE) keretén belül indították. Az első tanfolyamra 1868. november 15. és 1869. április 15. között került sor. A torna történetét Matolay Elek, az élettant dr. Torday Ferenc, a torna elméletét és gyakorlatát Bokelberg Ernő tanította, 1869-től pedig a vívást Keresztessy József. Az oklevelek elemi iskolai, algimnáziumi, polgári iskolai, főgimnáziumi, tanítóképzői oktatásra, illetve egyleti művezetésre voltak érvényesek.¹¹ Az első női növendéket 1880-ban vették fel.

Szakképzett tornatanítók, valamint megfelelő tornatermek az iskolák alig 5 százalékában voltak, a legtöbb esetben szaktanítók, katonai múlttal rendelkező tanárok vagy pedellusok vállalták a testgyakorlatok oktatását. Gyakran egy-egy iskola szerződést kötött egy helyi egylettel, ennek értelmében bizonyos anyagi térítés ellenében a tanulók annak helyiségében tornászhattak az egyleti művezetők felügyelete mellett.¹²

A kolozsvári helyzetet elemezve megállapítható, hogy a fent említett törekvések mind érvényesek. A tanügyi reform után nem létezett tornaterem és tornatanító, így a testnevelés oktatásának bevezetése 1872-ig húzódott, amikor megindult a helyi Torna- és Vívó Egylet modern tornatermének építése.

A Torna- és Vívó Egylet tornaterme 1873-ra készült el. A város előljárói szerződést kötöttek az egylettel, amelynek értelmében a város gimnáziumai számára (katolikus, református és unitárius gimnázium, a polgári felső iskola, valamint a tanítóképző) tornatanítót és tornatermet biztosított, s így az 1872/73-as tanévtől megindult a testgyakorlatok oktatása Kolozsváron. Az egylet szerződtette Nyárády Lajos tornatanítót a testgyakorlatok, Tompa Károly vívómestert pedig a vívás oktatására. Nyárády Lajos néptanítói oklevelet szerzett, majd 21 évesen az NTE által 1871 nyarán rendezett tornatanítói póttanfolyamon szerzett oklevelet. 1884-ig tanított.¹³

A szerződés megkötésekor a kolozsvári tanintézetek diákjai eljárhattak a Tornavívódába. Az iskolák közel 2000 forintot fizettek, az oktatási tárca újabb 2000 forinttal honorálta az egylet munkáját, amely vívótanfolyamokat vezethetett és vívómesteri okleveleket bocsáthatott ki. A

A Széchenyi tér a századfordulón (korabeli képeslap)
A háttérben (a mai piac helyén) a Tornavívoda épülete

nyereséget az egyesület a helyi tornakultúra helyzetének javítására fordíthatta.¹⁴

Az 1870-es évek során országos vitát váltott ki, hogy a testnevelést mennyire határozza meg katonai jellege. A középiskolai testgyakorlat-tanítás problémáját végül Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1883-as törvénye szabályozta végérvényesen. A XXX. törvény egységes keretet teremtett a középiskolai oktatásnak, rendezte az (első-sorban felekezeti) iskolák és az állam közötti viszonyt (tanrend, tanárképzés, felügyelet). A törvény bevezette az összes középiskolában a kötelező testgyakorlatot heti négy órában (2 óra délutáni játék).

Az 1880-as évek elején is a szakképzett oktatók hiánya jelentette a legnagyobb gondot, ezért 1881-től a Budapes-

ti (Budai) Torna Egyesület (BBTE), 1887-től a Budai Központi Tanítóképző is megbízást kapott a polgári iskolai és a tanítóképzői tornatanítók képzésére.¹⁵

Ez a hiány érződött az oktatásban is, hiszen 1867-ben 1633 tanítót alkalmaztak országosan, ezek száma 1882-re 2430-ra nőtt, de közülük csak 59,8 százalék rendelkezett tornatanítói oklevéllel. 1886-ra már 2900 tornatanító működött, 75,6 százalékuk okleveles képesítéssel volt. Országos szinten számuk így is alacsony maradt.

A kolozsvári tornatanítás helyzete is súlyos volt, hiszen az egész városban egy tornatanító oktatott. Albert Károlyt 1884-ben alkalmazták, ő kiváló atléta és kerékpáros volt. A nyolcvanas évek végén öt kolozsvári középiskolában összesen 1394 növendék tornászott heti 30 órában.

Albert emellett versenyzett, vezetett, írt, rajzolt, kirándulásokat tervezett.¹⁶ Az 1890-es évek elején már 6 tanintézet (katolikus, református, unitárius gimnázium, polgári fiúiskola, tanítóképző, kereskedelmi akadémia) diákjait tanította, a diákok száma 1500–2800 között mozgott évente, az óraszám pedig 36–40-re nőtt.¹⁷ Bár többször felfigyeltek a mostoha oktatási körülményekre, senki sem foglalkozott Kolozsváron a testgyakorlatok oktatási körülményeinek javításával.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) 1890. évi 1812. sz., illetve 48614. sz. rendeletei felhívták az oktatók figyelmét a játékok gyakorlására. „A játékok nagy pedagógiai értéke abban keresendő, hogy a test fejlesztésének és a szabad mozgásnak biztosítása mellett a szellemi munkában kifáradt növendékeket hasznos és kellemes módon szórakoztathatják, felvidámíthatják, s idegrendszerüket újabb szellemi munka kifejtésének javára föltétlenül megpihentetik.”¹⁸ 1891-ben meghirdetik a tanulók első országos tornaversenyét. Ez volt a kezdete egy másfél évtizedes rendezvénysorozatnak, ekkor honosodott meg az országos vetélkedők mellett a kerületi és házi tornaverseny is, amelynek keretében elterjedtek az atlétika versenyszámok. 1891-ben a VKM a tornajátékok, kirándulások és a korcsolyázás gyakorlására, míg 1892-ben az úszásra és a fürdésre hívta fel a figyelmet.

Albert Károly

A korcsolyázás a kolozsvári diákok körében igen népszerű volt. A téli sport nagy hagyománnyal rendelkezett (1872-ben alakult a Kolozsvári Korcsolyázó Egylet), a Sétatéren pedig rangos versenyek és rendezvények sorát bonyolították le. A legnagyobb gondot a drága belépőjegyek jelentették, ezért 1887-ben Szvacšina Géza polgármester javasolta, hogy a Tornavívoda kertjében alakítsanak ki minden télen egy mesterséges korcsolyapályát. Sajnos az ötletet 1896 decemberében sikerült csak megvalósítani, amikor Melitskó Frigyes főmérnök tervei alapján Endstrasser Benedek építész nekifogott a korcsolyapálya megépítésének. Az udvarban kutatókat, kialakították a pályát, felépült egy melegedőszoza fogasokkal, illetve egy üveges fülke a nézők számára.¹⁹ 1897 januárjában már iringáltak, majd megnyitották a pályát a korcsolyázók számára.

A tornavívodai jégpálya, vagy mint akkoriban nevezték, a tornakerti jégpálya elsősorban a diákok számára volt fontos, hiszen alacsony árakat biztosított. Nagyon sok diák nem engedhette meg magának a sétatéri korcsolyapálya használatát, sokan emiatt a Szamos jegén vagy a város kisebb tavain, befagyott vizein korcsolyáztak, ám ez nem kis veszéllyel járt. Az új tornakerti pálya biztosította a legszegényebbeknek is a korcsolyázást, a bálokon való részvételt, a versenyzést, hiszen az alacsony árak mellett a legszegényebbeknek ingyenjegyeket is osztott a város. Nem csoda, hogy az 1901 februárjában rendezett jelmezes korcsolyaestélyen 340 tanuló vett részt, az ezt követő pedig pompásan sikerült a diákok és szüleik számára, 1905-ben pedig nagyszabású versenyt is rendeztek itt. Az estélyeken az udvart magnéziumfényes lámpák világították ki.²⁰

A tornakerti pálya mellett a tanintézetek udvarán is alakítottak ki pályákat. „A hiányok elenyésztetésére készítettük el a jégpályát, melyen nagy kedvveléssel korcsolyázott az ifjúság – jelentette ki 1895 telén a Református Kollégium akkori igazgatója.²¹ 1897-től évek hosszú során át télen a nagyudvaron jégpályát építettek, mely nagyon népszerű volt a diákság körében. A tanítónőképző udvarán nyáron teniszpályát alakítottak ki, télen pedig korcsolyázni lehetett. Versenyeket is rendeztek itt. 1906-ban nagyszabású gyors- és műkorcsolya versenyt rendezett az in-

tézet, ahol az igazgatónő díjazta a legjobb korcsolyázókat.²²

A szakképzett tanerő hiánya mellett nagy gondot jelentett a tornatermek és játszótérek hiánya. 1873–75-ben a Bokelberg Ernő vezette statisztikai összeírás szerint 181 középiskolából 79-nek nem volt tornahelyisége, a többi intézetben pedig szégyenesen felszerelt helyiségben folyt az oktatás.²³ A helyzet javítása érdekében 1892-ben a VKM 6125. sz. rendelete kimondta, hogy az újonnan épülendő iskolákban a tornaterem alapterülete legyen legalább 240 m², szélessége 8-9 méter, magassága 6 méter. A tornacsarnok mellett legyen öltöző és illemhely.²⁴

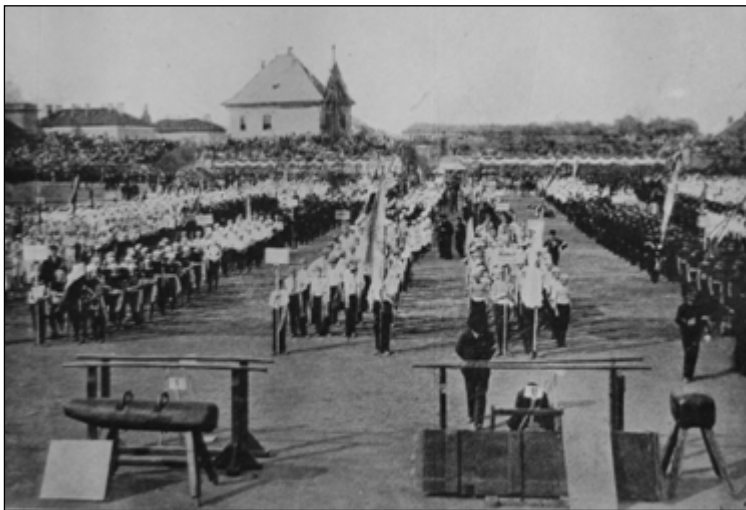
Az országos versenyekkel párhuzamosan a kilencvenes években megindultak a kerületi versenyek is. Kolozsváron az első kerületi versenyt Albert Károly testnevelő tanár rendezte 1894. szeptember 22-én. Erőről a versenyről a következőket jegyezték fel: „Kolozsvári kerületi tornaversenyt küzdötte végig 1894. szeptember 22-én 13 intézet 433 tanulóval. A Tornaügy tudósítása szerint az egyes intézetek tanulói, kiknek száma 24-48 között váltakozott, mind egyenruhában voltak, s a tornavivoda-intézetben gyülekeztek, honnan katonazene mellett négyes sorokban vonultak föl a versenytérre. A versenyen részt vettek a következő intézetek: 1. Aradi állami főreáliskola (39), 2. Csíksomlyói r. kath. főgimn. (24), 3. Kolozsvári r. kath. főgimn. (37), 4. Kolozsvári unit. főgimn. (30), 5. Kolozsvári ev. ref. főgimn. (35), 6. Kolozsvári áll. tanítóképezde (40), 7. Kolozsvári keresk. akadémia (40), 8.

Nagyenyedi ref. főgimn. (27), 9. Nagyváradi r. kath. főgimn. (15), 10. Székelyudvarhelyi m. kir. állami főreáliskola (36), 11. Székelyudvarhelyi r. kath. főgimn. (24), 12. Temesvári m. kir. állami főreáliskola (40), 13. Temesvári r. kath. főgimn. (48). A versenytér megfelelő rendeltetésének: 200 méter hosszú s 70 méter széles.

A tornaverseny a meghatározott szabadgyakorlatokkal kezdődött. Ezek befejeztével következtek a versenyek a rendgyakorlatokkal. Ezekben kiténtek a temesvári ifjak katonás lépésükkel, ügyes testtartásukkal s precíz mozdulataikkal. A szerekkel való szabadgyakorlatokban a székelyudvarhelyi főreáliskola 7 kilós vasbotokkal, az aradi főreáliskola fabotokkal, a nagyenyediek buzogányokkal, a nagyváradiak hosszú rudakkal mutattak be ügyes gyakorlatokat. A szabadgyakorlatok után következtek a gyakorlatok szerekben. Ezek után súlydobás, majd kötélhúzás következett, amely derült hangulatot idézett elő a közönség körében.

A szertornázásban, súlydobásban és futásban a következő intézetek tanulói nyertek díjakat: a nagyenyedi kollégium 12 díjat, a székelyudvarhelyi m. kir. áll. főreáliskola 6 díjat, a kolozsvári kereskedelmi akadémia 6 díjat, a temesvári m. kir. áll. főreáliskola 5 díjat, az aradi áll. főreáliskola 5 díjat.

A verseny után a győzők és legyőzöttek közötti szoros barátság lépten-nyomon kifejezést nyert a különböző intézetek tanulói között. A nagyszámú közönség szeretettel nézte őket és hálát érzett

Az 1986-os budapesti millenniumi tornaverseny

kincses Kolozsvár igaz magyar lakossága iránt, amely keblére fogadta az ifjakat s magyaros vendégszeretettel tette kellemsé minden percüket. – Óvációban részesült Albert Károly kolozsvári tanár is, aki az egész versenyt rendezte.”²⁵

A kolozsvári középiskolák gondjai 1895-ben tetőztek, amikor Albert Károly tornatanár megbetegedett, majd hamarosan elhunyt. „Ez emberfeletti munka sietette szervezete elhasználását és idő előtt sírba vitte a jeles férfiút. Izületi csúzból keletkezett szívbetegséget szenvedett évek óta. Az orsz. torna-ünnepélyre való előkészülettel járt megerőltetés sietette a katasztrófa bekövetkezését”²⁶ – számolt be a helyi sajtó. A helyi Torna- és Vívó Egylet Gspann Károly tornatanítót alkalmazta Albert helyére.

Az 1896-os millenniumi év sport szempontjából is jeles eseményekben volt gazdag. Június 2–3-án került sor az országos iskolai tornaversenyre a fővárosi Millenárison, ahol az ország minden részének középiskoláiból gyűltek össze a versenycsapatok. A részt vevő diákok és tanáraik június 2-án a Károly-kaszárnya udvarán gyülekeztek, és zene kíséretében az Andrassy úton vonultak fel a Millenáris felé. A versenyterén délután négy óra körül nagy tömeg várta a királyt, akinek díszpáholya előtt felvonultak az ifjú diákok. A király köszöntése és a *Himnusz* eléneklése után Szedlacsék tornatanár irányítása mellett az ötezer diák szabadgyakorlatokat mutatott be, majd az intézetek egyenként katonai rendgyakorlataikat, buzogánygyakorlataikat és a szertornaszámukat. Ezután a király a versenyzők közé sétált és üdvözölte őket, valamint az ünnepélyt rendező tanárokat. Az első nap a tornaversennyel fejeződött be, a király pedig az utolsó versenyző távozása után hagyta el páholyát, kifejezve megelégedését.²⁷ Másnap újabb versenyek sorát bonyolították le.

Kolozsvárt csak az Unitárius Kollégium és a tanítóképző csapata képviselte. Az unitáriusok 43 fős csapata igen szép eredményt ért el. Nagy Miklós, az iskola VIII. osztályos tanulója, súlylökésben bronzérmet, Ürmösi Sándor, szintén VIII-os tanuló futásban bronzérmet, az iskola tornászcsapata pedig három díszoklevelet kapott, emellett a mintacsapatok közé sorolták. „Hazaérkeztük Kor Kolozsvár város polgármestere jött a jeles tornászok üdvözlésére igen nagy számú közönség

kíséretében. Az ifjúság itthon maradt részre tanáraik vezetése alatt zeneszóval vonult ki társai fogadására s cserkoszorút fűzött a dicsőségesen hordozott lobogóra. Este társas vacsora volt a tornászok tiszteletére.”²⁸

A tanítóképző 26 fős csapata is felhívta magára a nézők figyelmét. „A mi növendékeink tornaruhája volt: fehér, kerek tornászcipka kék csíkkal, világoskék tornaing, fehér, szélén sárga fémszoros derékkötő kendőöv, fekete posztó nadrág, fekete bőrcipő. Versenygyakorlataikat a magukkal vitt vasbotokkal hajtották végre.”²⁹

A nehéz anyagi körülmények miatt dr. Haller Károly, a Torna- és Vívó Egylet elnöke 1896-ban javasolta a tanintézeteknek a testgyakorlatok oktatására kötött szerződés felmondását. A döntést több tényező figyelembevételére hozták meg: az intézet tornatanára képtelen egyedül négy tanintézet diákjait oktatni, ezért javasolták, hogy a tornatanítót szerződtesék a tanintézetek; a tornatanítás iránt egyre nagyobb elvárásoknak és követelményeknek kell megfelelni, aminek egyetlen tornatanár képtelen eleget tenni; a Tornavívoda méreteiben kicsi termében a szabályzat szerint maximum 65 növendék lehetett volna jelen az órán, ennek ellenére sokszor 150 diák tornászott egyszerre; a kolozsvári iskolák nagyobb része új iskolaépületek felhúzását tervezte, ezért új tornatermek létesülnek, amelyeket az új szabályoknak megfelelően alakítanak ki; a Torna- és Vívó Egylet anyagi háttere megrendült, a torna oktatásáért fizetett csekély összegek miatt az egylet már nem tudta fenntartani magát, és adósságot halmozott fel; elvesztette a vívómesteri oklevelek kibocsátási jogát, emellett az állami támogatást is visszavonták.³⁰

Az 1896/97-es tanévtől a kolozsvári tanintézetek egyénileg oldották meg a tornatanítást, megkezdődött a saját tornatermek építése, játszótérek kialakítása és tornatanítók alkalmazása.

A testnevelés a századfordulótól az első világháborúig

■ A testnevelés magyarországi helyzetét 1897–98-ban Kemény Ferenc (a Nemzetközi Olimpiai Bizottság alapító tagja) és Kovács Rezső mérte fel. Az eredmények alapján a szakemberek valós képet alkothattak arról, hogy milyen az iskolák be rendezettsége, a tornatanárok mennyire szakképzettek, illetve milyen terjedelmű

és minőségű oktatás folyik a magyar középiskolákban. A felmérés szerint a 194 középiskola közül 147-nek volt tornaterme vagy szobája, ezek közül 29 nem a saját termét használta. A termék méretét tekintve 26 iskola terme nagyobb volt 240

Vermes Lajos egyetemi torna- és vívómester

m²-nél (1892-ben a VKM ezt az alapterületet jelölte meg alsó határnak az újonnan kialakított tornatermek esetében), 17 terem alapterülete pedig a 100 m²-t sem érte el. Öltöző és mosdó alig 21 iskolában volt. A szabadtéri létesítmények: 122 középiskolának 800 m²-nél nagyobb udvara, játszótere volt, további 31 rendelkezett 400-800 m² közötti udvarral, 27 középiskolának nem volt udvara, míg 4 intézet nem közölt adatot. 153 intézetben egyetlen tanár tanította a testgyakorlatokat.³⁴

A felmérés eredményei pozitív képet mutattak a testgyakorlatok oktatását illetően, hiszen Magyarország-szerte ez időben kezdődött meg az új iskolaépületek építése, amelyekkel együtt modern tornatermeket és játéktereket is kialakítottak. Kolozsváron a századforduló előtt csak a Katolikus Főgimnázium építtette fel új tornatermét 1892-ben, az intézet főtanhatóságának rendelete alapján. Az építkezés költsége 7122 forint volt.³²

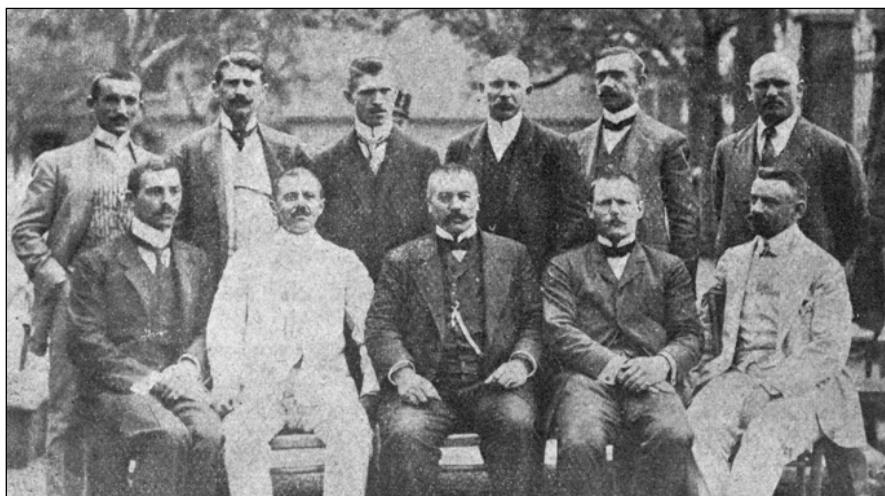
A Torna- és Vívó Egylettel kötött szerződés felmondása után a kolozsvári iskolák egyénileg kerestek megoldást a testnevelés biztosítására. A legjobb helyzetben a Katolikus Főgimnázium volt, amelynek volt tornaterme, így Gspann Károlyt felkérték az 1896/97-es tanévre is. Az 1897/98-as tanévtől az iskola előljárósága a Ferenc József Tudományegyetem torna- és vívómesterét, Vermes Lajost alkalmazta az oktatásra. A tornatanár helyzetét könnyítette, hogy a két intézmény egy utcában, egymással szemben volt. Vermes az 1903/04-es tanévig tanított az intézetben. Ezután az egyetem új vívómesterét, dr. Gerentsér Lászlót bízták meg, aki az 1906/07-es tanévig vállalta az oktatást. A Katolikus Főgimnázium 1907/08-ban alkalmazott először saját tornatanárt Mócsy Antal személyében.³³

Az Unitárius Kollégium az 1896/97-es tanévben Vermes Lajos egyetemi tornamestert kérte fel az oktatásra, majd az 1899/1900-as tanévtől László (Lassel) Gyulát alkalmazta intézeti tornatanítóként. Ekkor már tervben volt az új iskola felépítése.

A tanítóképző Gspann Károly távozása után Tarján W. Gyula tornatanítót alkalmazta a testnevelés és a kézimunka oktatására. Tarján 1870-ben született Hosszúfaluban, és a Nemzeti Torna Egylet 48. tornatanítói tanfolyamán szerzett oklevelet, Garzó Bélával egy évfolyamon.³⁴

A kolozsvári iskolák közül a Polgári Fiúiskola helyzete volt a legrosszabb. Az intézet diákjai számára a testgyakorlatot Körösy József ev. ref. elemi iskolai tanító oktatta 15 éven keresztül a Tornavívó-dában.³⁵ Az 1911/12-es tanévtől nincs adat a tornatanítóról, 1914-től pedig László Gyula, az unitáriusok tornatanítója szerepelt mint óraadó tanár.

1899-ben a VKM heti 2 órára csökkentette a testnevelési órák számát, emellett előírt egy óra kötelező szabadterei játékdélután, illetve elrendelte, hogy minden iskola számára 2000 m²-es játéktérrel jelöljön ki a városi tanács. Ezen intézkedések hatására az első világháborúig a magyarországi középiskolák többségében kialakították a tornatermeket, ám a helyzet rendkívül rossz volt a polgári iskolák esetében, ahol országos szinten alig 20 százaléknak volt tornaterme. A népiskolákban csak elvétve építettek tornatermeket. A helyzet hasonlóan rossz volt a játéktereket illetően is, a vidéki középisko-

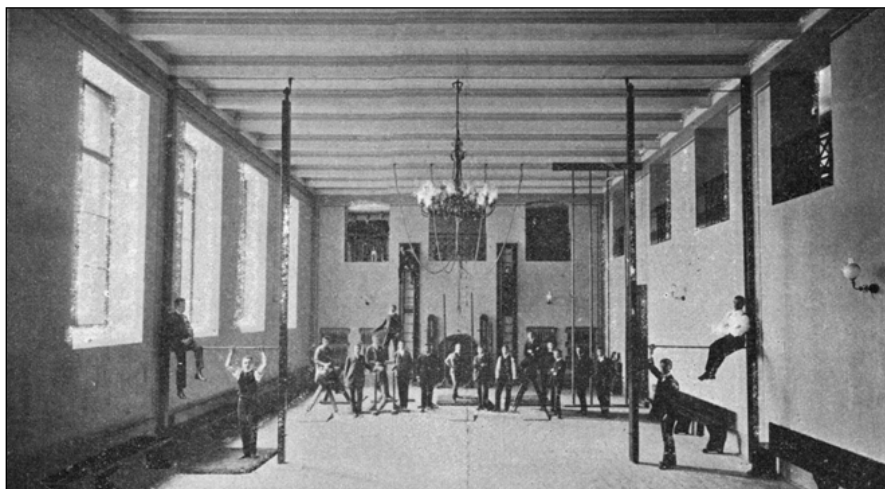
Erdély-részi tornatanárok a svéd torna-tanfolyamon (1911)

Állnak, balról: Lehoczky József, Ujj Gyula, Ujsághy József, Varga Sándor (Kolozvári Református Kollégium), Székely János, Földváry Mihály. Ülnek: Rásó Ferenc (Kolozvári Kereskedelmi Akadémia), Borbély Imre, László Gyula (Kolozvári Unitárius Kollégium), Gruber Gyula, Mócsy Antal (Kolozvári Katolikus Főgimnázium)

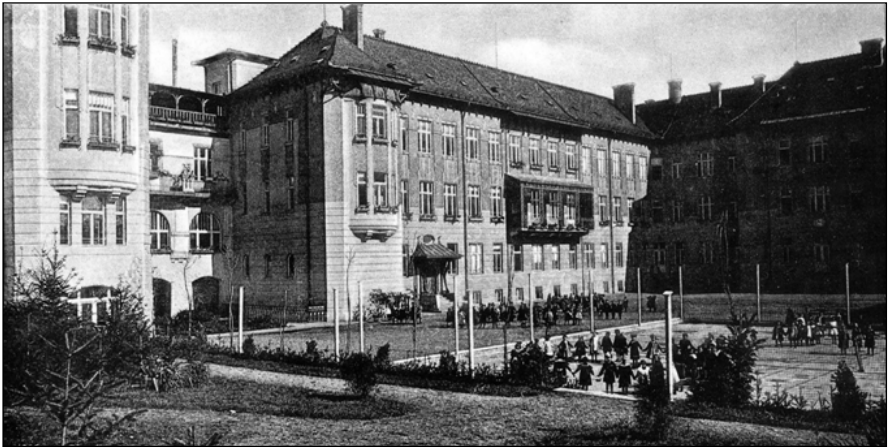
lák 50 százaléka, a polgári iskolák 30 százaléka rendelkezett csak megfelelő játéktérrel. Budapesten és a nagyvárosokban az emelkedő telekárak lehetetlennítették el számuk elszaporodását.³⁶

A kolozvári iskolák helyzete is nagymértékben igazodott az országosan észlelhetőhöz. A felekezeti gimnáziumok tudták a leghamarabb az új iskolaépületek építkezését megkezdeni, így itt szerelték fel leghamarabb a modern tornatermeket. Ezután következett a tanítóképző, a polgári iskola tornatermének kialakítására már nem került sor az első világháború kitörése miatt.

A református és az unitárius kollégium építkezései szinte egy időben kezdődtek meg. Az Unitárius Kollégium új épületét 1899 és 1901 között emelték, ennek földszintjén kapott helyet az intézet árkádos tornaterme.³⁷ A Református Kollégium tornatermének építése 1899 márciusában kezdődött, és 1899. november 24-én fejeződött be. Az Állami Felsőbb Leányiskolában is sikerült a századfordulón megoldani a tornaterem és játéktér kérdését. Az 1900/01-es tanévben új, modern épületbe költözött az iskola, melyet a Sétatér melletti Bánffy-kertben húzták fel.³⁸ 1910. június 28-án Majláth G. Kár-

Az Unitárius Kollégium tornaterme

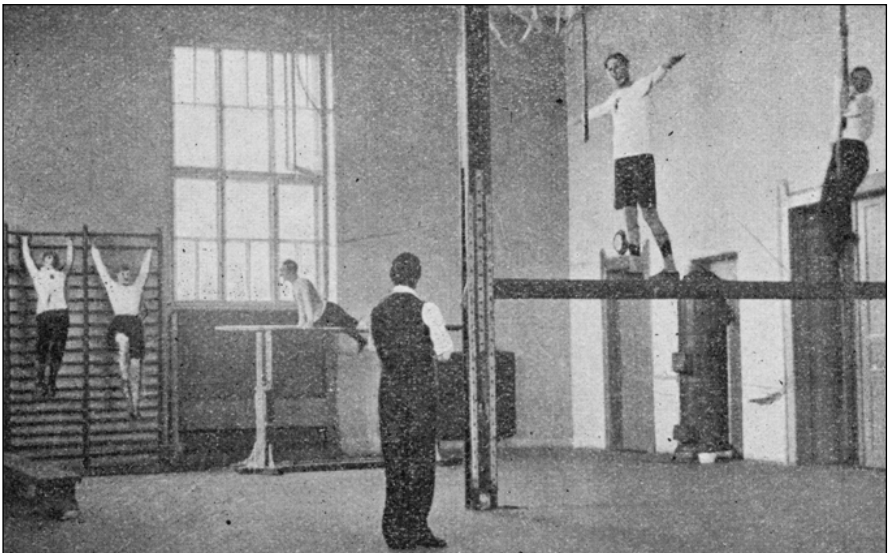

A Marianum udvara és tenispályái (1914 körül)

oly római katolikus erdélyi püspök jóváhagyta a Marianum, a Római Katolikus Tan- és Leánynevelő Intézet megnyitását, illetve a telekvásárlást az új iskolaépület számára. A H alakú iskolaépület földszintjén alakították ki új rendszer szerint a tornatermet, amelyet templomként, díszteremként és színházként is lehetett használni.³⁹ Legkésőbb az Állami Tanítóképző Intézet új iskolaépülete készül el, ebben az oktatás 1913. szeptember 1-jén kezdődött. Az épület földszintjén helyezték el a 148 négyzetméter alapterületű tornatermet, melyet modern eszközökkel szereltek fel.⁴⁰

A kolozsvári iskolákban észlelhető stabil tornászási és oktatási körülmé-

nyek miatt a kinevezett tornatanárok ritkán távoztak intézetüktől. A Református Kollégiumban Varga Sándor 1901-től tanított haláláig, 1926-ig, az Unitárius Kollégiumban László Gyula 1899-től nyugdíjazásáig, 1931-ig. A Római Katolikus Gimnáziumban Mócsy Antal 1907-től 1921-ig, a tanítóképzőben Tarján W. Gyula az első világháborúig vállalta a testgyakorlatok oktatását. A Polgári Fiúiskolában Körösy József is az első világháború kitöréséig oktatott. Hasonló helyzet észlelhető a leányiskolákban is. A Felsőbb Leányiskolában Kiss Sarolta, a Marianumba Cserna M. Lujza mellett Makkai Erzsébet és Pércsi Etelka is hosszabb ideig oktatott.

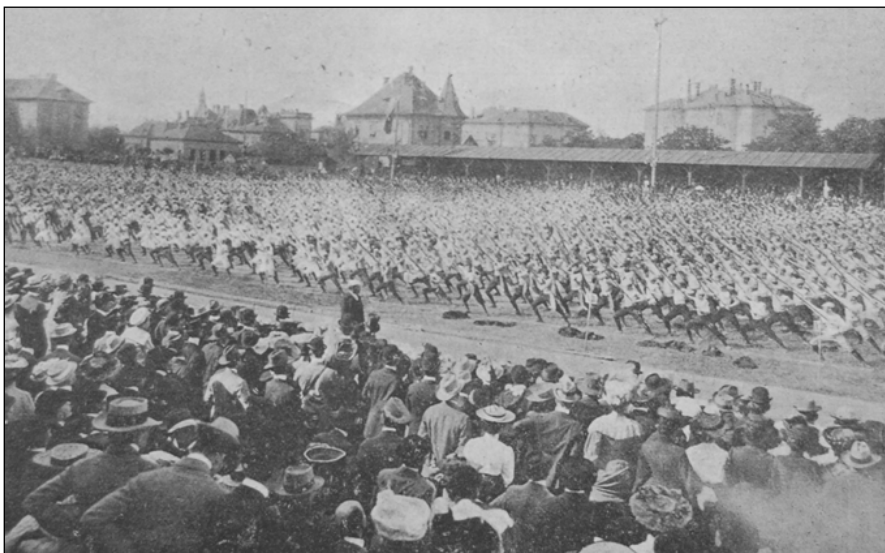
A Tanítóképző tornaterme (1914)

Nagy hatással volt a kolozsvári iskolai sportélet fejlődésére az országos szinten rendezett versenyeken való részvétel. A magyarországi református kollégiumok diákjai számára kiírt versenyen, 1903-ban, figyeltek fel először Somodi Istvánra, a kolozsvári kollégium diákjára, akinek tehetségét tornatanára fedezte fel. Nagy változást hozott Somodi életébe Varga Sándor, aki 1901 őszétől a Református Kollégium tornatanítója lett. Keze alatt az ifjú István gyorsan fejlődött, és mind távolugrásban, mind magasugrásban és futásban az eredményei egyre jobbak lettek. 1903 tavaszán az érettségire készülő fiatal diák részt vett a debreceni kerületi tornaversenyen, melyről dr. Török István igazgató ekképp számolt be: „Intézetünk növendékei most először szerepeltek a városon kívül tornaversenyen, s első szereplésük sikeres volt. Somodi István VIII. o. távolugrásért aranyérmet; stafétafutásban elsőségért Török Pál VIII. Nagy Endre VII. Joó József VI és Somodi István VIII. o. ezüstérmet; függeszkeedésért Járai István VIII. és Székács József VII. osztályosok bronzérmet nyertek. Rákóczi-libertást kapott a csapat kitűnő magatartásáért, ugyanezt kapta Székely Ferenc VIII. o. a füles labdázásban kifejtett ügyességéért. Kötélhúzásban is győzött a csapat, ezért az intézet kap oklevelet. Varga Sándor kartársunk meglegegedéssel tekinthet a múlt évre. Kitartó fáradságának méltó jutalmát nyerte meg a győzelemben s tanítványai szeretetében.”⁴¹

Somodi István aranyérme óriási sikert jelentett a Református Kollégium számára. Nem sokkal később, június 13-án, Varga Sándor tornatanár megrendezte a kolozsvári református diákok testgyakorló körének tornaünnepélyét. Ez volt az a verseny, ahol felfigyeltek Somodira: megnyerte a síkfutást, a távolugrást 602 cm-es eredménnyel, valamint a magasugrást 172 cm-es ugrással. Erről a versenyről később így nyilatkozott: „A riválisok és maguk a versenybírák kissé tamáskodva figyelték mozgásomat, hiszen fizikumom csöppet sem sejtetett jó atlétát. Igaz, eredményem elmaradt az országos rekordtól, és ma már mosolyra fakaszt, de a 172 cm-rel akkor még országos versenyt lehetett nyerni. Én annyit ugrottam, s ez a saison addigi legjobb eredménye volt. Ettől kezdve figyeltek fel rám.”⁴² Somodi István később olimpiai ezüstérmet nyert az 1908-as londoni olimpia magasugróversenyében.

1905-ben újabb nagyméretű országos iskolai versenyre utazhattak a kolozsvári iskolacsapatok. Az eseményre május 27. és 28-án került sor Budapesten, a Millenárison. Az ország középiskoláiból 6000 versenyző érkezett. A díszfelvonulás után dr. Ottó József irányítása alatt a versenyzők közös szabadgyakorlatokat mutattak be, majd megkezdődtek a versenyek. A mintacsapatok és az egyéni összetett versenyek után a füleslabda- és kótyavetélkedők zárták az első napot.

A második napon a Millenárist még jobban ellepték a nézők, a korabeli sajtó szerint ennyi néző még sohasem volt

Közös szabadgyakorlat az 1905-ös országos tornaversenyen (Budapest, Millenáris)

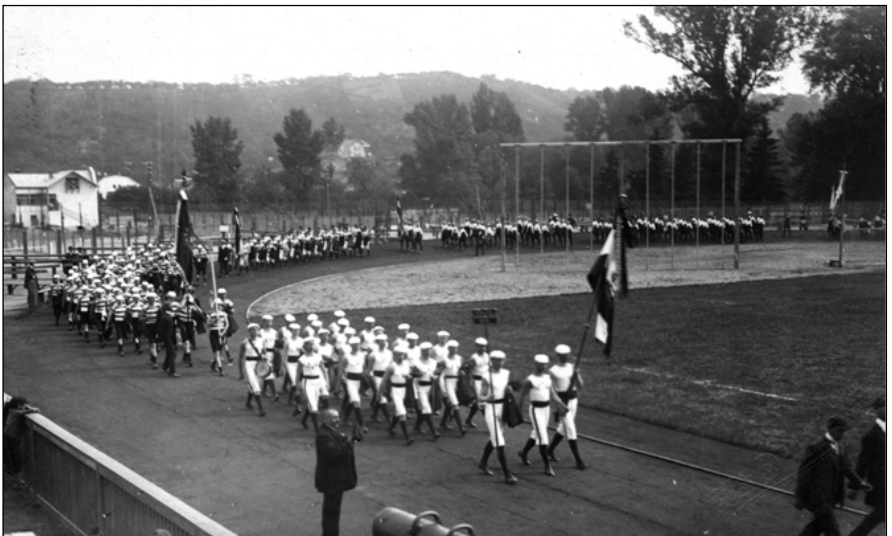
ezen a pályán. A felvonulás és a *Himnusz* eléneklése után a szabadgyakorlatok, futó- és mászóversenyek, kötélhúzás következett, a versenyt pedig a mintacsapatok bemutatói zárták. Az összetett csapatversenyt a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium csapata nyerte meg, a kolozsvári Református Kollégium csapata az előkelő 16., az Unitárius Kollégium pedig a 42. helyen zárta a versenyt.⁴³

A századfordulón meghonosodott az év végi tornavizsga. Az iskolák diákjai egész éven keresztül készültek szabadorna-bemutatókra, illetve a torna- és atlétikaversenyekre, majd az iskolai év befejezése előtt a tornatanár megszervezte a versenyt, amelynek jellege, versenyszámai és lebonyolítása iskoláról iskolára, illetve tanárról tanárra változott. Ezeket a rendezvényeket nagy szeretettel tekintették meg a szülők, hozzátartozók és diákársak. Fülöp Sándor egykori atléta, egyetemi tanár egyik visszaemlékezésében olvashatjuk: „Vizsgákon a tanulók adnak számot tudásukról. Kivételesen a »tornavizsga«. Ott a testnevelő-tanár »vizsgázik«. Munkájának eredményeit növendékei mutatják be. Oktatói-nevelői tevékenysége során ő látja meg a tanítványaiban lapangó tehetséget, ő válogatja ki és csi-szolja őket látványos teljesítőképességre. Éltsportolóink jórészt a középiskolai tornavizsgák fölfedezettjei.”⁴⁴

A kolozsvári sporttelep 1911-es felavatása után lehetőség nyílt nagyszabású iskolaközi versenyek rendezésére.

1913-ban, illetve 1914-ben dr. Szabó Dénes egyetemi tanár, a Kolozsvári Egyetemi Atlétikai Club elnöke javaslatára rangos iskolaközi versenyeket rendeztek. A verseny kezdetekor az egyes iskolák csapatai egyéni mezbe öltözve végigvonultak a pályán a nézők előtt, az előtornász vitte a csapat zászlóját az élen. Ezután megkezdődtek a különböző versenyek. Kötélmászásban, rúdászásban, különböző futásokban, váltóban, valamint magasugrásban is bajnokokat avattak. A versenyek labdajátékokkal fejeződtek be (füleslabda, kótya és labdarúgás). Dr. Szabó Dénes vándordíjat is alapított: az iskolaközi versenyek összetett eredményei alapján a legtöbb pontot gyűjtő iskola csapata átvehette az általa adományozott selyemzászlót. A vándordíjhoz azt a kikötést tette, hogy az az iskola, amely háromszor egymásután vagy megszakítással ötször elnyeri a zászlót, végleg megőrizheti. E vándordíj mellett a kisebb osztályosok számára ezüstserleget is adományozott.

Az első versenyt 1913. június 1-jén rendezték a városi sporttelepen. Benezettek a katolikus, a református és az unitárius főgimnázium, valamint a tanítóképző, a Kereskedelmi Akadémia⁴⁵ és a polgári iskola csapatai, közel 100 tanuló. A diákok a Református Kollégium udvarán gyülekeztek, innen végigvonultak a városban dob- és trombitász mellett a sporttelepig. A felvonulás és a *Himnusz* eléneklése után szabadgyakorlatok következtek

A kolozsvári középiskolák csapatai felvonulnak az 1923-as kolozsvári iskolaközi sportvetélkedőn a sporttelepen

Iskolaközi atlétikaverseny a sétatéri sporttelepen (1913)

katonazenére, majd a mintacsapatok tornabemutatója, ezután pedig az egyéni versenyszámok. A versenyt az Unitárius Gimnázium nyerte 121 ponttal, második a Református Kollégium lett 114 ponttal. A verseny végén a versenyzők együtt vonultak fel, élen a győztes csapattal, amely a selyemzászlót vitte.⁴⁶ A kolozsvári középiskolák versenye 1914 nyarán megszakadt, a háború kitörése miatt a versenysorozat nem folytatódhatott.

A magyar testnevelési mozgalomban a 20. század első éveiben újra előtérbe került a katonai előképzés kérdése. A terv ugyanis megváltozott, a tornaórák tanmenete elvesztette a katonai jelleget. A világban uralkodó háborús hangulat hatására többen úgy érezték, szükség lenne a katonai előképzésre. Szemere Miklós

jelentős lépéseket tett, nevéhez fűződik a csoportlövész mozgalom.⁴⁷

Az első világháború kitörése után a tornatermeket és az udvarokat átvette a honvédség, és katonai célokra használta. A tornatanárok közül Mócsy Antalt és Varga Sándort behívták. A Református Kollégium új iskolaépületében és tornatermében kórházat, a Katolikus Gimnáziumban pedig kaszárnyát rendeztek be, itt sorozták be a népfelkelőket, a m. kir. 21. honvéd népfelkelő gyalogezred tábori századát.⁴⁸ A tornaórák gyakran elmaradtak helyiség és szakember hiányában. 1916 nyarán a VKM egy négyhetes tornatanítói képzést rendezett, a be nem hívott tanárok közül ekkor többen képesítették magukat.⁴⁹ 1918-ban a tornatanítás megszakadt, és csak a háború után indult újra.

■ JEGYZETEK

1. Szabó Lajos: A középiskolai testnevelés a polgári Magyarországon. Bp., 1996. 6.
2. Szikora Katalin: A magyar ifjúság testi nevelésének története. Bp., 2004. 80.
3. Földes Éva – Kun László – Kutassi László: A magyar testnevelés és sport története. Bp., 1977. 141.
4. Szabó Lajos: A középiskolai testnevelés a polgári Magyarországon. Bp., 1996. 10.
5. Gál Kelemen: A Kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568–1900). II. Kvár, 1935. 206–209.
6. Killyéni András – Killyéni Péter: A Kolozsvári Református Kollégium sporttörténete. Kvár, 2004. 14.
7. A kolozsvári rom. kath. nyilv. nagy-gymnasiumban 1857/8 tanév folytán tartott gyűlések némely lényegesebb határozatainak jegyzékéből.
8. Killyéni András: Elfelejtett örökségünk. Kolozsvár sportlétesítményei az első világháború előtt. Kvár, 2010. 66.
9. Földes Éva – Kun László – Kutassi László: i. m.
10. VKM rendeletek tára 1868. I. 109. sz. 2. §.; Kun László: Szemelvények és válogatott dokumentumok a sport történetének tanulmányához. Bp., 1972. kézirát, TF könyvtára.
11. Földes Éva – Kun László – Kutassi László: i. m. 180.
12. Szikora Katalin: i. m. 86.
13. A Nemzeti Tornaegylet kebelében fennálló tornatanító-képző tanintézetben képesített tornatanítók és tanítónők anyakönyve. TF levéltára.
14. Haller Károly: A fiatalság testi nevelésügye Kolozsvárt. Ellenzék 1896. augusztus 8.
15. Szikora Katalin: i. m. 92.

16. A Kolozsvári Athletikai Club III. Évkönyve. Szerk. Kuzskó István. Kvár, 1890. 24–26.
17. Ellenzék 1895. szeptember 30.
18. Szabó Lajos: i. m. 21.
19. Ellenzék 1896. december 12.
20. A tornakerti korcsolyázást az Ellenzék napilap cikkei mutatták be: 1898. február 14., 1901. február 14., 1905. február 20.
21. A Kolozsvári Evang. Reform. Kollégium értesítője az 1895/96-ik évről. Szerk. Török István. Kvár, 1896. 102.
22. Ellenzék 1906. február 5.
23. Kemény Ferenc – Kovács Rezső: A testi nevelés állapota a magyarországi középiskolákban 1897–98. Bp., 1899. 3.
24. Szabó Lajos: i. m. 23.
25. Siklóssy László: A magyar sport ezer éve. III. Bp., 1929. 175.
26. Ellenzék 1895. szeptember 30.
27. Sport-világ 1896. június 7.
28. A kolozsvári Unitárius Főiskola (hittani intézet, főgymnasium és elemi iskola) értesítője az 1895–96-ik tanévről. Kvár, 1896. 15–16.
29. XXV. értesítvény a kolozsvári M. Kir. Állami Tanítóképezde huszonötödik tanévről 1895–1896. Paal Ferenc igazgató. Kvár, 1896. 7.
30. Haller Károly: A fiatalság testi nevelésügye Kolozsvárt. Ellenzék 1896. augusztus 8.
31. Szabó Lajos: A középiskolai testnevelés a polgári Magyarországon. Bp., 1996. 29–30.
32. Orbán István: Évgyűrűk. Kvár, 2004. 76.
33. Az Erdélyi Róm. Kath. Státus kegyesrendiek vezetése alatt álló kolozsvári Főgimnázium értesítője az 1907–1908. tanévről. Közzeteszi az igazgatóság. Kvár, 1908. 89.
34. A Nemzeti Tornaegylet kebelében fennálló tornatanító-képző tanintézetben képezett tornatanítók és tanítónők anyakönyve 1892. TF levéltára.
35. A Kolozsvár városi Polgári Fiú-iskola értesítője az 1910–1911 tanév végén. Kvár, 1911. 18.
36. Földes Éva – Kun László – Kutassi László: i. m. 177.
37. Killyéni András: Elfelejtett örökségünk. Kolozsvár sportlétesítményei az első világháború előtt. Kvár, 2010. 64.
38. Értesítő a kolozsvári Állami Felsőbb Leányiskola 1900-1901. iskolai évről. Szerk. De Gerando Antonina. Kvár, 1901. 5.
39. A Miasszonyunkról nevezett szegény iskolanővérek vezetése alatt álló Marianum kolozsvári róm. kath. tan- és nevelőintézetének értesítője az 1911–12. iskolai évről. Kvár, 1912. 22.
40. A kolozsvári M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-intézet értesítője az 1913–14. iskolai évről. Szerk. Sarudy Ottó. Kvár, 1914. 12–20.
41. Killyéni András – Killyéni Péter: A Kolozsvári Református Kollégium sporttörténete. Kvár, 2004. 23–24.
42. Áros Károly: Erdélyi magyar sportolók az olimpiákon. Szentendre, 2002. 155.
43. Sport-világ 1905. június 4.
44. Kézirat az Apáczai Csere János Baráti Társaság sporthagyatékából.
45. A Kereskedelmi Akadémia számára mindig megengedték, hogy részt vehessen az iskolaközi versenyeken.
46. A kolozsvári Unitárius Kollégium (papnevelő-intézet, áll. seg. főgimnázium, elemi iskola) értesítője az 1912–1913 iskolai évről. Szerk. dr. Gál Kelemen igazgató. Kvár, 1913. 193–197.
47. Szikora Katalin: i. m. 110.
48. Orbán István: i. m. 101.
49. A Református Kollégium részéről Brüll Emánuel magyar-német és Illés Gyula magyar-latin-görög szakos tanárok végezték el a tanfolyamot, a következő másfél évben ők tanítottak, amikor lehetőség volt a tornaórák megtartására. Killyéni András – Killyéni Péter: i. m. 40.

GONDOS MÁRIA-MAGDOLNA

„HOL VAGYTOK, HOL, TI POMPÁS SZÉPFIÚK?”

Férfiszerelem a kortárs magyar lírában

Bevezetés „a lexikális vágy”-ba

■ A „lényeg a címkézhető recept”, de „nem, nem az éhség: / a lexikális vágy taszít feléje, / kukucskálom állandóan, pedig / így nem lehet, így nem főz senkise”.¹ Ez a Nádasdy Ádám-versrészlet dolgozatomban egyik módszertani alapgondolata is lehetne. Nincs recept, nincs érvényes módszer, amellyel a verseket értelmezni lehetne, az olvasatokat leírni. Ennek ellenére vannak közelítési módok. Az egyik, hogy újra felteszem a kérdést: „Hol vagytok, hol, ti pompás szépfiúk? Kiszaglik-e testetek / a Lillák, Csinszkák, Lédák, Laurák, Júliák, Caeliák, / Flórák parfümje mögül, ti sokszor névtelenek?”²

A következő fejtegetés arra tesz kísérletet, hogy néhány vers értelmezésén keresztül reflektáljon olyan problémakörökre, amelyek felvetődnek Gerevich András *Férfiak és Barátok* című kötetében, Nádasdy Ádám válogatott verseiben, a *Verejték van a szobrokonban* és Rosmer János *Hátsó ülés* című kötetében.

Ezekben az a közös, hogy (egyik) témájuk a *férfiszerelem*, és valamennyi a *kortárs magyar líra* része. E szavak természetesen „címkék” – tovább fűzve a metaforát –, de egyikük sem olyan egyértelmű, hogy a „recept” használható legyen. Ennek ellenére Gerevich, Nádasdy és Rosmer verseskönyveire is előszereettel használják a recenziések, kritikaírók a *homoerotikus irodalom vagy líra*, a *férfiszerelem könyve* stb. megnevezéseket. Ez meg azért problematikus, mert részint jelentős hiányosságok vannak az elméleti megalapozottság terén, részint meg azért, mert a kötetekben nem csak erről van szó, bár kétségtelenül erről is.

A meleg és lesbikus stúdiumok,³ illetve ennek a diszciplínának az egyik fiatal ága, a *queer*⁴-elmélet azonban folyamatosan felhívja a figyelmet arra, hogy súlyos következményekkel jár(hat) bizonyos kategóriák lezárása, stabilnak láttatása. Judith Butler azt is hangsúlyozza, hogy az identitás sem stabil és állandó – tegyük hozzá: ahogy az annak megragadására szolgáló fogalmak sem –, hanem átmeneti, kontextusfüggő. „A queer tehát nemcsak a heteroszexualitás által felkínált azonosulási módokat, de a homoszexualitás kötött formáit is elutasítja [...]”⁵ Az egységesnek és állandónak tételezett identitás elutasítása azt a feltevésemet igazolja, hogy alkalmasint nagyobb (társadalmi, politikai és irodalomtudományi) problémákat okozhat a meggyőződés, a biztosnak vélt tudás és az ehhez társuló ignorancia mint a tudás hiánya, a nem tudás. Ezért a magyar irodalomtudományi diskurzusban még kialakulatlan fogalmi apparátust egy olyan elméletből merítem, mely állandó alakulásban láttatja magát.

Az alapszöveget Annamarie Jagose kötete, a *Bevezetés a queer-elméletbe*⁶ jelenti, melynek tulajdonképpen nem a kritikai magatartása újszerű, hanem abban rejlik az innováció, amikre rákérdez (pl. férfi, nő, társadalmi és biológiai nem, az identitás határai, természetesség, normativitás stb.). „A queer »szakadatlanul perben áll a normalitással«; a queer nem szisztematikus rendszer, hanem mindent átívelő tematikus gyűjtemény, amely a vizsgálati területek széles spektrumába hatol be: kutatja az azonos neműek vonzalmainak irodalmi és vizuális megjelenítéseit, elemzi a nemiség társadalmi és politikai uralmi viszonyait, és kritizálja a társadalmilag konstruált szexuális szere-

A XIV. ETK-n bemutatott, első díjas dolgozat szerkesztett változata. Témavezető dr. Selyem Zsuzsa egyetemi adjunktus.

pek kiosztását, valamint az ezen szerepeket felrúgó én-azonosító és -kiterjesztő tevékenységeket. A queer, posztmodern lévén, írtózik mindenféle rendszerben való gondolkodástól és rendszerszerű lezártágtól.⁷⁷ Az elbizonytalanított tudás birto­kosát pedig kimozdítja ezáltal az ön­maga számára felépített hatalmi pozíciójából.

Nem építék előre elméletet, a queer­ről is épp csak jelzésértékűen számoltam be, nem jelezve egyelőre összefüggéseket. Nincs egységes megközelítési séma, ehelyett egy olyan szemponrendszer próbálok alkalmazni, amelyben az értelmezés eszközeit maguk a szövegek szabják meg.

Világhelyzetek

■ A „világhelyzet” szó Cseh Tamás és Bereményi Géza szóalkotása. Afféle szak­szóvá Szilágyi N. Sándor léptette elő mint „a nyelvi világ térstruktúrájában el­foglalt hely” jelölőjét.⁸ Hasonlóképpen használom, de nem a kognitív nyelvésze­ti értelemben vett nyelvi világ, hanem a szépirodalmi mű, esetünkben a vers(ek) világán belüli helyzet megnevezésére. Ez itt nem csupán tér-, de időstruktúrát is je­lent, emberi kapcsolatokat, illetve né­hány esetben olyan kontinuumokon való elhelyezést, mint a közérzet, hangulat. Egy másik szinten, de még mindig a szö­vegeken belül maradva, az irodalomtörté­neti kontextust is jelenti, az éppen (újra)képződő hagyományt.

A „hiány poétikája” és a vágyra vágyás világa. (Túl)élő stratégiák

■ *(a legszebb férfi?)*

A beszélő világhelyzetét Gerevich *Férfi­akjában* egy állandó, de pontosítatlan, legalábbis megnevezhetetlen feszültség határozza meg, az olyan hétköznapi szituációkban is, mint a fűnyírás: „Arra gondolt, / hogy már megint ilyen feszült, / mi a faszért mindig ilyen ideges, még vasárnap is, / a kurva életbe.”⁷⁹ Ez a feszültség gyakran kimondatlan, de jól érzékelhető a tárgyilagos, már-már tudósí­tó jellegű leírásokban, amelyek zokszó, panasz nélkül beszélnek el egy tragi­kus(nak tűnő) eseményt. Ez a fajta beszédmód teszi lehetővé, hogy a kikötő terhelt toposzának jelentéskörében, a partraszállás, révbe érés lehetősége helyett „Olajfoltok szivárvány keretében”

úszó „felpuffadt haldögöket” lá(tta)sson. „Az alga-penészes hajótestek között / egy bóján hosszú, göndör paróka hever, / mintha a tenger megskalpolta volna ál­dozatát, kit megerőszkolt.”¹⁰

A szivárvány és a paróka két olyan eleme ennek a leírásnak, amelyeket lehet egyszerű látványelemekként kezelni, de adott a lehetőség, hogy az olajfoltok szivárványát egy szexuális kisebbség jelké­pének tekintsük. Ebben az esetben a pa­róka akár egy transzvesztita vagy egy *drag queen*¹¹ öltözetének darabja is lehet. A feltételezést alátámasztja, hogy bár ők vannak a középpontban, mégsem csak meleg férfiak szerepelnek a kötetben, ha­nem például a hermafroditizmus is meg­jelenik. (Sosem azon van a hangsúly – szemben Rosmer néhány ironizáló versé­vel –, hogy férfiakról legyen szó, és ne nőkről, hanem azon, hogy mennyire nem egyértelmű a határ férfi és nő között, ar­ról, amit az előadóművész *drag queen*ek is közvetítenek: a biológiai nem, a társadalmi nem [gender] és a szexuális orien­tación közötti megfelelés, koherencia nem egyértelmű, vagy legalábbis nem minden esetben az.)

A feszültség pedig (mely nem csak a beszélő állapotát jelzi) abból fakad, amit Molnár Illés egyik kritikájában¹² a hiány poétikájának nevez. Az általa megfogal­mazottak érvényesek Gerevich András második kötetére is: „a veszteség egy csorbult világ képét látatja, amely zakla­tott, felfokozott, teljes magyarázatra tö­rekvő nyelvi aktivitást generál, mintegy körbeírja a hiányt, noha [...] eltérő túlélé­si stratégiákba torkollva.”¹³ A pusztulás és a hiány a világ része, melyre reflektál­ni lehet, nyelvileg megragadható, tudato­sítható, és különböző stratégiákkal (túl)élhetővé lehet tenni.

A kötetben, akár a látványokra, akár történetfoszlányokra figyelünk, a hiány olyan szervező elv, amely meghatározza a beszélő¹⁴ egész létét. A lét peremére száműzhető a beszélőt, a szeretett férfi hiánya több versben tragédiát okozhatna, ha nem volnának köztes, részleges meg­oldások: a gyász és az (ön)irónia. Az öt ciklust megelőző, azokon kívül eső, így valamennyit mintegy „beszorzó” szöveg­ben ez így fogalmazódik meg: „Visszafut­nék hozzád, de le van húzva a redőny, / minden rés sötét, nem cseng a csengő, / és az utca, a ház már mind idegen. / A zsebemben a kulcsom helyett / egy cet-

lit találók: *Az erő veled van. / A búcsú-leveled.*¹⁵

A vers utolsó soraiban jól látható, hogy a hiány nem ölt kozmikus méreteket, de a lírai én számára olyan alapvető tapasztalattá válik, mint például az idegenség az *Amerikai color* ciklusban, ahol a beszélő az, „ki finom ideggel érzi idegenben, / hogy állandósul az átutazásban”.¹⁶ A túlélési stratégiák egyikének számít az is, hogy a változást teszi meg stabil állapotnak. Az én sem mutatja vagy nevezni meg magát mindig ugyanúgy, ugyanabból a szempontból. Rosmer egyik versében például: „Nem szeretem, ha azt mondják, homoszexuális, jobb a buzi. / Sötét, akár a kármin, vagy a vér mélyvörösébe csöpögtetett éjszaka. / Meg aztán komikus is és felemelő, ahogy megbélyegez és megaláz.”¹⁷ Az (ön)írónia egyébként sajátos helyi értékkel, sajátos változatokkal van jelen a queer kultúrákban: „Szándékosan művi, vulgáris, banális vagy affektáltan humoros, stilizált, szatirikus. A meleg/leszbikus és queer¹⁸ körökben népszerű a *camp*nek nevezett humoros-szatirikus megközelítés- és gondolkodásmód, illetve (ön)reprezentáció.”¹⁹ A fenti idézetben a *Star Wars* c. filmből származó, mára már eléggé ismertté vált fordulat jelenti a kilépési lehetőséget. Ez nem feltétlenül tekinthető *campes* megnyilvánulásnak (pl. a Rosmer-vershez képest), viszont mind a kötet, mind pedig a vers egy fontos pontján megjelenő fordulat. Az első „csattanós zárlat”, ami visszafordul és visszafordít: újramez. Az írónia – tulajdonképpen valamennyi itt tárgyalt kötet esetében – olyan menekülési lehetőséggé válik, amely által akár a gyász (talán a legsúlyosabb hiányérzet) helyét is átveheti egy közös emlék: „Én Darth Vadert hallottam a szobámban szuszogni. / Én vagyok Luke, te Obi van Kenobi.”²⁰

A *Férfiak*ban a hiány poétikája, egyfajta létbe vetettség, idegenség és feszültség határozta meg a beszélő világhelyzetét. De nincs tragédia, melodráma sincs, s ha valami tragikus volna, akkor is akár a *Színházban*: „miután elbúcsúzol és kilépsz, / a buszon átírod újból a tragédiát”.²¹

Molnár Illés találó kifejezésének mintájára e kötetek kapcsán azt mondhatnánk, hogy legalább annyira jellemző rájuk a vágy poétikája is. A hiány és a vágy nem egymást indokló, komplementer fogalmak, amiket az én mínusz és plusz

előjelűként foghat fel. Alkalmanként a vágy ok nélkül van, és ilyen értelemben szabad, nincs szüksége motivációkra. Ha azért lenne, hogy a hiányérzetet felváltsa, akkor nem irányulhatna sokszor önmagára, így már nem volna szabad. A kötetzáró vers, a *Desire*, meghatározza, de nem csak a vágy tárgyát, hanem magát a vágyat is. Olyan jól ismert térként, amelyből állandóan hiányzik annak elérhetően tárgya. Ha ezt tudjuk, akkor az is világossá válhat, hogy nemcsak ok nélkül, de céltalan is a vágy, vagy: önmaga a célja. „Ez a vágy a legszebb férfi otthona, / akit soha nem találsz odahaza, / mert más férfiak lakásán alszik, / mégis a falon száz fotóról csábít. // Ragaszd közéjük a képeidet, / hordd az alsóját, bújj az ágyába, / vedd fel a nevét – ha beköltözöl, / csak a bútorzat része lehetsz.”²²

Az egyes szám második személyű megszólalás a lemondást teszi szinte kézzelfoghatóvá, hiszen a férfinak, aki ebben a legszebb férfi iránti vágyban oldódna fel teljesen, le kell mondania embermivoltáról is. A vágyból hiányzik annak tárgya, az én nem sajátíthatja ki, hisz másé, de részesülhet benne, tudva, hogy mivel jár, ha „beköltözik”.

Ebben is – akárcsak Gerevich másik kötetében és a többi szerzőnél – leggyakrabban szexuális vágyat jelent, de ez sem kizárólagos.

(saját család?)

A komoly játék²³ – ha lehet így nevezni –, amit a vágy és a hiány működtet, noha nem végletes, de állandónak tűnik, ezért sem meglepő, hogy Gerevich *Barátok* című kötetében folytatódik. Az első felében a család kerül a figyelem középpontjába. A hátsó borítón is teljes egészében megjelentetett (tehát reprezentatívnak tekintett) szöveg, a *Családi időszámítás* egyfelől azt mutatja meg, hogy milyen eszközei vannak, illetve lehetnek az időtagolásának, másfelől pedig a családot mint a legközvetlenebb szociális környezetet. Ilyen viszonylatban a beszélő egyszerre gyerek (saját szüleinek gyermeke), férfi, akiben még él a „gyerek”, és végül, (de csak) harmadrészt férfi, akinek nem lehet gyereke.

Kiss Noémi *Meddő férfiak* című recenziója²⁴ a gyerekre, apaságra vágyást helyezi a középpontba, noha ez nem kizárólagos. Szintén kiemelt szerepet kap a gyermeki én továbbélése, összekapcsol-

tan a mindkét kötetben megjelenő pszichoanalízissel: így például a *Gyermekkori sötét szobák* című versben: „Éjjel mindig felriadtam, / és hallgattam, mintha a szekrényemben / Darth Vader szuszogna: várja, hogy lecsapjon rám.” Ezek a sorok konkrétan vonatkozhatnak a gyerekkori félelmekre, de mint azt korábban láttuk, Darth Vader Gerevich köteteiben a gyásszal kerül összefüggésbe. Emellett a szekrénynek is tulajdoníthatóak másodlagos jelentések, ha a *coming out*, vagyis az előbújás kifejezésre gondolunk, amit Sándor Bea röviden így definiál: „A melegség, lesbikusság, biszexualitás vagy transzneműség felvállalása a család, a környezet vagy a nyilvánosság előtt. A rejtőzködő melegekre azt mondják, hogy a »ruhásszekrényben« (in the closet) bujkálnak – ebből származik az előbújás kifejezés.”²⁵ E két értelmezési lehetőség összekapcsolásából adódik, hogy az elfojtott gyerekkori emlékek közé, mélyen a tudatalattiba kerül annak a férfinak a halála is, aki az előbújást szükségessé, elkerülhetetlenné vagy éppen lehetővé tette. Az ilyen helyzetek átvészelésére, az idegenség és a saját múlt felvállalásának nehézségeire továbbra is megoldás marad az ironia: „Emlékeimben a Balatonon eszem a görögdinnyét, / és Dobogókőn bújócskázom, mondta, / ezért ne képzeljem át a múltat Nizzába. / Nyelvemre Isten rátetoválta: Made In Hungary. / Magyar Termék. Ez a szexepilem.”²⁶

(rend- és tisztaságmánia?)

Vágy és hiány Nádasdy költészetében is fontos szerepet játszik, szövegszerűen is többször előfordul, hogy csak két példát említek, a *Lexikális vágy* és a *Hiány* című versekben. Az előbbit már idéztem a tanulmány legelején, ezért most lássuk a másikat: „A vágy még hagyján – ezt a képtelen, / recés, torokszorító vízhiányt / sérelmezem. És nem segítenek / szokásos trükkjeim: a képzelet, / a szőnyegminták tanulmányozása / hasonfekve a gardrób-folyosón, / a mások életének hírtelen / megoldására tett kísérletek – / csak szomjazom, ha fújni kezd a szél, / fülem már porlik, mint a pergamen, / s ajkamat hiába nedvesítem.”²⁷

Nádasdy esetében „trükköket”, menekülési stratégiákat figyelve egy a Gerevich- és a Rosmer-versek beszélőitől is nagyon eltérő magatartásnak lehetünk tanúi. Margócsy István éppen a

megelőző nemzedék viszonylatában helyezi el a debütáló kötetét: „Nádasdy ugyanis az a költő, aki – alkatából következően – teljes (mondhatnánk: tiszta) szívvel vállalja az *irónia utáni* költészetet, aki *komolyabb* verseiben, felhasználván mindazt, amit a hetvenes évek ironikus költészete létrehozott, új módszert próbál ki, s azt keresi, persze nem minden ironia nélkül, mi van, mi lehet az *irónián túl*.”²⁸ Az idézett versben megnevezett többi menekülési stratégia is fontos szerepet kap az egész kötetében. A képzelt például az én különböző szerepeihez is kapcsolható: pl. Oberon, Tündérkirály, „hibás darab” a futószalagról, tanár vagy éppen olyan, „Mint a hörcsög, aki lyukat kapar”.²⁹

Nádasdy kiútja a rend, a tisztaság, az egyszerűség: „Gyanús nekem a rend, amit csinálók: / a terrorista pucolgatja így / az eszközeit, a fémszagú garázsban”,³⁰ vagy egy másik versben, amikor a feszültség egyértelmű: „A küszöböt rágtam. Nem is, hogy szeret-e, / mert persze, biztos. Hanem az, hogy hol van. / Egyszerűen hol van.” Ennek a verszárlatnak az előzménye: „Nekiálltam a frizsidert kitisztítani. / Alapos, minden részletre kiterjedő / munka volt, gyakorlatilag szétszedtem.”³¹

A rendrakásban is az átláthatóság és a biztonság a lényeg, az, ami a rendetlenségből hiányzik. Rendetlenségnek pedig itt például az számít, ha a beszélő egyedül marad otthon, s akit hazavár, az nem mondja meg, hogy hová ment, mikor jön. A „Gyanús nekem” indítás jelzi, hogy nem öntudatlan pótcselekvésről van szó (ami, lássuk be, szánalmas vagy nevetséges volna – maga is belátja: „gyakorlatilag szétszedtem”), hanem arról, hogy az én szembe mer nézni a fájdalommal, azzal, ahogyan próbálja elviselni, és ezáltal tulajdonképpen magát képes ilyen önkritikával kezelni. (Akárhogy is nézzük, a szubjektum megfoghatatlansága nem jelenti, hogy üressé válik az *ön(kép?)* is, a magam. Identifikációs lehetőségek léteznek, még akkor is, ha nem univerzálisak és nem állandóak.)

A *Maradni, maradni* című versben is megfogalmazódik egyfajta stabilitásigény. Ez jellemző Nádasdy költészetére is, hiszen úgy tud a *Komolyabb versek* óta gazdag és mozgalmas költészet lenni, hogy alapjaiban véve nem sokat változik, és ez részlegesen igaz a lírai alanyra is (a már említett szerepek váltogatása is lehet afféle „állandósulás az utazásban”). Ez nem

jelent, hogy nincs gyász, nincs feszültség, szexuális vágy, hiszen ezek éppúgy jelen vannak, mint Gerevichnél, csak hogy más a súlyuk, és más a fogadtatásuk: „Maradni szeretnék, mindig maradni: / ha ébren vagyok, élesen figyelni, / ha alszom, mélyebb gödörbe leázni; / magányos levesporokat fölönteni, / vagy élettársi szennyest kotorászni. / Átzuhanni: az fáj. A változás / szűk száján átcsúszni, az horzsolás.”³²

Korábban a vágyat szabadnak tételeztem. Hát ezt is jelenti, a vagylagos viszonyt a „magányos levesporok” és az „élettársi szennyes” között. Nem azt, hogy mindegy volna, hanem azt, hogy az én vágya ezektől is független. Pontosítanék: nem csak stabilitásigényt jelent a „maradni szeretnék”, hanem felismerést is. Annak a felismerését, hogy az éles figyelés, a mélyebb gödörbe ásás, az egyedüllet vagy az élettársi kapcsolat az önmagunkkal való fokozatos szembenézést feltételez(het)i. Ez könnyű és fájdalommentes, ha „mindig marad”, makacsul, mondhatni szemellenzősen. Azoknak könnyű, akik önkritika vagy egyáltalán az önmagukkal való szembenézés nélkül tudják és hangoztatják a „főhajós” igazságát Nádasy egy másik versében: „Van főhajós és van mellékhajós igazság. / Mennek a főhajóba, hogy onnan nyomassák / a mondandójukat. // Én inkább járkálok, mindent elolvasok, / ez latin, ez spanyol, táblák, zarándokok. / Mellékhajós, igaz.”³³

Az utolsó sor kétféle értelmezhetőségéből látszik, hogy azért az sem hallgat, aki a mellékhajóban van, csak távol áll tőle a „nyomatja” stílus. Az utolsó hiányos szerkezetű mondat értelmezhető úgy, hogy *igaz (ugyan), hogy mellékhajós, vagy úgy, hogy mellékhajós és igaz vagy tehát igaz*. Az előbbi belenyugvást jelent, az utóbbi(ak) viszont önigazolást.

Nádasy költészete olvasható Rosmer János egyik verse felől is, amely nemcsak megjeleníti, de ezáltal újra/át is értelmezi azt. Eldönthetetlen marad, hogy a *Nádasy-melankólia* a Nádasy-féle melankóliát jelenti-e vagy a beszélői viszonyulást, netán mindkettőt: „Amikor reggelre elszökik mellőled a fiú, / és hallod, ahogy a bejárati zár kattán. / Amikor egy macska nyújtózkodik lustaságodban, / szőrszálát hagyva a szádban, szagot a testedben. / A kihűlt pizza makacsságában, a meleg sörben. / Haladjon más a kifutón, legyen más a reflektor barátja.”³⁴

A Nádasyra jellemző módon ez a szöveg is a bagatell jelentőssé tételére épít. A körülírásban megszemélyesített környezeti elemek egy olyan tárgyiasságot költszeten idéznek, melyben mégsem a tárgyiasság jellemző. A reflexióban egyénítődnek és újabb jelentéstartalmakkal telítődnek a tárgyak, így az *én-az* viszony kerülhet a középpontba.

A főhajó is olyan, mint a kifutó, ezekhez képest a peremlét és annak elfogadása közös a két kötetben. Ezen belül a szexuális kisebbségből fakadó perifériusság lehet a közös vonás, a férfiszerelem, ami egyaránt a perifériára helyezi őket, ha a heteroszexuális többséghez képest tájékozódunk.

Megváltható világ. Konvenciók és (kulturális) referenciák kereszttüzeiben

■ *(Rómeó az erkélyen?)*

Anélkül, hogy a centrum és a periféria egyértelmű szétválasztását megkísérelném, a továbbiakban igyekszem megmutatni néhány példán keresztül, hogy ezekben a versekben a beszélő önmaga számára hogyan tudja újraformálni a világot. A férfiszerelem valamennyi kötetben központi értéként tételeződik, de nem kizárólagosan és korántsem egyértelműen. És hogy a szerelmi konvenciók mennyire nem konvencionálisak, azt egy kisebb példával lehetne szemléltetni (annak tudatában, hogy egyetlen előre kiszemelt példával nem lehet alátámasztani egy valamire való állítást). Gerevich Andrásnál több helyen is megjelenik az erkély, ezek közül az egyik szöveghelyen ez olvasható: „A tokjából kiszakadt a redőny, / és elsötétítette a közös szobát, elválasztotta tőlünk a várost. Kimentem az erkélyre cigizni. // Ott világos volt. Te a konyhában főztél.”³⁵ Noha a szerelmesek egyike itt is az erkélyen van – akárcsak a kulturális tudásunkban mélyen gyökerező Shakespeare-drámában –, jól látható, hogy nem fent-lent, hanem kint-bent szembeállítás van, és az előbbivel szemben itt lehetséges az átjárás. A szétválasztás itt is erőteljes, de eltörlődik ahhoz képest, ahogyan a drámában Rómeó és Júlia között teremődik áthidalhatatlan távolság. Ebben az újraértelmezésben akár az az állítás is sejthető, hogy két férfi között, még ha az elválasztás meg is történik – a kiszakadt redőny révén –, nem olyan vég-

letes, mint az a drámában volt a férfi és az eszményített nő között.

(queer antikok?)

A szerelmi konvenciók felbomlására és átalakulására sok más példa is hozható, de fontos látni, hogy ezek az újraértelmezések nem csak a többnyire heteroszexuális konvenciókkal szemben működnek. A queer-elmélet felől lehet látni/olvasni, hogy a férfiszexualitást megjelenítő filmekben gyakran az antik hagyomány, többnyire a férfi szépségesezmény (Apollón) kerül elő. Egy példa lehet erre a 2010-ben bemutatott francia film³⁶ egyik jelenete, amit angolra *Heartbeats*ként fordítottak. Ez a megfeleltetés érvényesül Rosmer János *Apollón* című versében: „harmincas pincér, aki hetente kétszer konditerembe jár, s nem véti el / a görög test arányait, nem bízza szobrászokra a testét, nem faragatja magát / márványba, bronzba, megelégszik a nőv test férfias biztonságával, / mely egyes pontjain valóban túlragyog Apollón csiszolt, helénisztikus márványfarán.”³⁷

Mindezzel szemben Gerevich *Férfiak*-jának első ciklusa egy egészen más viszonyulást mutat az antik előzményekhez. A ciklus első és utolsó darabja ugyanahhoz a mitológiai alakhoz kapcsolódik: *Theiresziász* és *Theiresziász remake*. Ezekben *Theiresziász* olyan férfiként van megszólaltatva, akinek eldöntetlen a nemi identitása, „és nem tudom, mi vagyok, / öreg vagy ifjú, fiú vagy lány”. A belső zavarral szemben az anyagi értelemben vett test az, ami a létezését egyértelműsítheti: „Meg kell érintsem magam: / izzadt testem az ágyban / az egyetlen bizonyosság.”³⁸ E szavak *Theiresziász* szájába vannak adva, aki Andrásnak, a (másik) beszélőnek vallja be kínzó bizonytalanságait, miközben az ő replikái egy teljesen tárgyilagos beszélő szolamával váltakoznak, aki mindössze a beszédhelyzet körülményeit ismerteti: „*Theiresziász* ül velem szemben, / kutyát sétáltatott a Tabánban, / és egy padon pihentünk meg.”

A scenírozás révén egy történés részletét közvetíti a költemény, melynek két szereplője között több szempontból motívált feszültség keletkezik. Egyfelől a görög mitológia vak jósát látjuk a Tabánban (Budapest egyik nevezetes parkjában) – fehér bottal. *Theiresziász*³⁹ közvetlen megszólalásai (a szövegben idézőjelek között) és a bennük tematikusan felvetődő férfi-nő

(lét)kérdés mintha háttérbe szorítanák Andrászt, a hallgató-tudósítót. De éppen ez a titokzatosság a provokatív: ki az (az András), akinek a görög mitológia vak jósa ennyire képes megnyílni? Látomás volna? De hiszen legtöbbször a látomás is a látokról szól. Ez a vers nem ad egyértelmű segítséget, de éppen azáltal, hogy elrejti, a távolságtartó tudósító szerepében szólaltatja meg, hangsúlyosabban tevődik fel az éne vonatkozó kérdés.

A cikluszáró *Theiresziász remake* című versben ugyanez a kettősség érvényesül, de fokozódik az elbizonytalanítás az angol szó címbe emelésével. A *remake* kifejezés nemcsak a mitológiai alak újraírásához, de az előbbi vers *Theiresziász*-nak újbóli szerepeltetéséhez is kapcsolódhat. Már volt szó arról, hogy Gerevich filmkészítéssel is foglalkozik: a *remake* szó egy korábban elkészített alkotás (film, képregény, videójáték, regény stb.) felújított változatát jelenti. Emellett világháló szlengben a *remake* (rövidítése *rmk*) jelentése: „a játék újraindítása, újra hostolása (többnyire közös megegyezést követően).”⁴⁰ A költemény, noha lezár egy ciklust, a *játék újraindításának* lehetőségét fenntartja. *Theiresziászt* újra lehet írni: a mitológiai alakot is, azt is, *aki* a ciklus első versében szerepelt. Az előzmények, a hagyomány *virtuális* alapjain állva az én (ön)megértésének lehetőségeit, a jelentések újraképződésének, magának az újraírhatóságnak a lehetőségeit is jelentik.

(lepaktálni a szerzővel)

Nádasdynál a *Verejték van a szobron* kötet fülszövegében ez áll: „Fiatalon sokáig nem akartam írni, mert meleg vagyok, és nem mertem ezzel előállni, pedig a szerelemről van a legtöbb mondani valóm. A világról, országról, boldogulásról sok mindent gondolok, de ezek nekem ritkán verstemák.” Kötetében a beszélő világhelyzetének meghatározásában, az önmagával való szembenezésben az irodalomtörténeti hagyomány is segítségére van: „Mondja, kedves Thomas Mann, / magánál ez hogyan van, / nem cibálja Önt az ördög, / nem vésődnek Önbe körmök, / nem rugdalja lópata? / Szeretném, ha mondana / egy-két szót a Szerződésről, / hiszen Öntől első kézből / kaphatnám a tényeket. / [...] Sok mindent megoldana, / ha beszélne; Ön már... szóval... / szembe-sült a megbízóval, / s azzal, ami vele jár. / Reális a csereár?”⁴¹

Az *Olvasói levél* című versben Thomas Mannt úgy szólítja meg az én, mint aki – regényhőséhez hasonlóan – maga is szerződést kötött az ördöggel. Egy olyan játékot működtet, mely a hermeneutikai szituációra irányítja a figyelmet. A verses levél zárlata, a retorikai kérdés szinte kiemeli a szépirodalmi térből ezt a paktumot, olyan „reális”-nak tűnik (őszintének?) a kérdés maga is. Ha kiemelhetné, akkor is szükségszerűen azonnal – vers lévén – visszahelyezi. Az ironiával, humorral (a nyelvjátékok, a tiszta rímek és rövid, áthajló sorok) megalkotott könnyed szöveg képes megőrizni felvetett kérdéseinek súlyát: a bűn megkapja-e méltó büntetését? Ki a megbízó, akivel szembesülni kell? Mi a megbízás? Igazságos-e a „cserekereskedelem”?

(az örökké szerető Lajosok)

Rosmer Jánosnál az irodalomtörténeti előzményeknél gyakoribb kérdést jelentenek a sztereotípiák. Olyan kategóriák vannak verscikké kiemelve, mint a *Lajosok*, a *Katonák*, *Az a sok mesés francia*, a *Birkózók*, az *Olaszok*. Ezeket a verseket olvasva egy olyan világnézet körvonalazódik, melyben a szexualitás áll a közép-pontban, de ehhez kapcsoltnak sok más korábban tárgyalt probléma is. Olyan, amelyben nem kevés a campes-ironikus gesztus. Például amikor a (vitákban gyakran előforduló és érvként felhozott) *természetes* fogalmat fordítja ki: „Az olaszoknál senki sem baszik természetesebben. Nincs teketória, / minden spontán és mégis koncentrált, a végén persze kicsit / teátrális, de a szenvedély minden erőltetett szépséget megmagyaráz.”⁴² Ezeket a csoportokat saját előfeltevéseire és tapasztalataira hagyatkozva írja le a beszélő. Ironia tárgyává teszi azokat a fogalmakat, melyeket gyakran használnak a különböző vitákban, és jelentésüket stabilizálják, hogy a homofóbia eszközeivé, érveivé telessék őket. Miközben ezekben a fogalmakban kifigurázza az előítéleteket, maga is gyakran használ sztereotípiákat. Ez a magatartás úgy értelmezhető, hogy miközben látja a sztereotípiák működési elvét, magát sem vonja ki ezek alól, de jelzi, hogy ezek sztereotípiák, és úgy is *kellene* kezelni őket. Például azáltal, hogy olyan képtelen csoportokat kreál, mint a már említett Lajosok: „Azt mondta, ő Lajos, s hogy szeretni fog örökké, mert a Lajosok / ilyenek, így vannak megalkotva a

világ teremtése óta, / s erről nem is tehetnek igazán, a gének játéka ez, mint a / homoszexualitás.”⁴³

(a hátsó ülés)

Rosmer költeményeiben nemcsak a homoszexualitásról, de egyáltalán a szerelemről való beszéd lehetősége is megkérdőjeleződik. Az obszcén összefüggések, a vulgáris szavak használata nem az értelmetlen lázadozás eszközei, hanem azt a kérdést helyezik a középpontba, hogy *hol vannak a költészet határai*. Ez önreflexív irányba terel néhány szöveget: „most nem etikus leírni magát a műveletet, legfeljebb / azt az ízt, melyben tej, méz és meleg szar vegyül / olyan arányban, ahogy a harmónia önti el a verset.” A „legfeljebb” szó utáni váltás nem ellentmond a korábbiaknak, hanem mintegy kivonja a leírást a *mi etikus?* kérdés alól. A hasonlat, melyben a költészet a hasonlított, lehetővé teszi a vonatkoztatást: az erotika, a szexualitás azon oldala, amiről eufemizáltan *szokás* beszélni, szintén szükséges a maga nyelvi valóságában a harmonikus arányokhoz. A prűdség korlátozza a költészetet Rosmer szerint.

Korántsem új, mégis minden kontextusban megújulni képes nyelvi-gondolkodásbeli jelenség, hogy a triviális, a köznapis dolog elsődleges jelentése és szexuális konnotációja egyazon időben van játékba hozva. Rosmer versének folytatásában ez a metaforikusság legalább három értelmezési lehetőséget tartogat, hiszen az a bizonyos *tárgy* az eddigiek viszonylatában lehet(nek) a vers(ek), a költészet tárgya, lehet a másik férfi teste: „Hogy őt illeti-e, ami nékem nyújt örömet, s ami / arisztokratikus közönyében pállik, szaglik, árad, hogy / több-e, mint ami bennem képez elvakultságot, // nem fog kiderülni ebből a versből se, melyet itt írok / egy kocsis hátsó ülésén, ahol a tárgy fölmutatta magát / nekem, hátha tudok vele valamit kezdeni.”⁴⁴

Befejezés helyett

■ A szövegrészletek értelmezéseiből láttuk, hogy a különböző problémák felvetésével csak részkonklúzióig lehetett eljutni. Ez azonban a queer-elmélet szempontjából annyit jelent, hogy minden felmerülő probléma nyitva áll a továbbgondolás számára.

Judith Butler írja: „végül arra a következtetésre jutottam, hogy a tárgyra való

szorítkozás hiábavalósága a szóban forgó téma elengedhetetlen tulajdonsága.”⁴⁵ Ez fokozottan érvényes a versekre és az olvasatomra, hiszen a témának nem a *miértjeit*, hanem a *hogyanjait* figyelve a változottságot követhetjük.

A legtöbb versben a beszélők vannak a központban, az ő perspektívájuk érvényesül, ami a vallomásos lírára emlékeztető megoldásokkal is társul. Ez a vallomásosság azonban sosem tolakszik, így az önanalízis és az önreflexió sem dilettáns magyaráz(kod)ó hangot üt meg, hanem leginkább arra a mozzanatra irányul, ahogyan saját nyelvüket keresik, találják meg. Saját

történeteiket, emlékeiket, látványokat és megfigyeléseket mondanak el, kihámozva a konvenciók és a kultúra által teremtett világból – így teremtenek egy megválthatót.

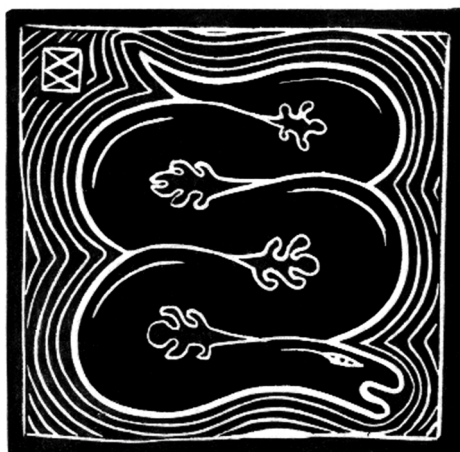
Egyik kötetben sem a feltűnő, pregnantis kisebbséghez tartozás határozza meg a beszélőt, bár kétségteljesen mindegyikben szerepe van. A férfiszerelem ezekben a költeményekben elég fontos ahhoz, hogy figyeljünk rá, de sosem annyira, hogy csak erre figyeljünk.

Gerevich András, Nádasdy Ádám és Rosmer János kötetekben vannak – ennyi és nem több a „pompás szépfiúk” világhelyezete? Marad a *lexikális vágy*.

■ JEGYZETEK

1. Nádasdy Ádám: *Lexikális vágy*. In: *Uő: Verejték van a szobrokon 1976–2009*. Magvető, Bp., 2010.
2. Rosmer János: *Ima*. In: *Uő: Hátsó ülés*, Kalligram, Pozsony – Bp., 2010.
3. Ang. Gay and Lesbian studies.
4. A queer szót nem fordítják, de az angolban ‘idegenül furát’, illetve ‘buzit’ is jelent. Emellett van, aki a ‘kivülállóság’ vagy ‘mátság’ jelentést részesítené előnyben vagy ezek szinonimáit. Az elmélet magyar nyelven leginkább a filmelméletben terjedt el, ott is találkozhatunk hasonló magyarázatokkal, de alapvetően az jellemző, hogy nem fordítják.
5. Gyuricza Eszter: *A nemiség performativitása* (Judith Butler: *Jelentős testek*). Holmi 2006. 9. 1261.
6. Annamarie Jagose: *Bevezetés a queer-elméletbe*. Új Mandátum, Bp., 2003.
7. Somogyi Gábor: *A nemek határán: Foucault és a queer-elmélet*. Elpis 2009. 1. 80.
8. Szilágyi N. Sándor: *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Erdélyi Tankönyvtanács, Kvár, 1996. 16.
9. Gerevich András: *Fűnyírás*. In: *Uő: Férfiak*. Kalligram, Pozsony, 2005. 55.
10. Gerevich: *Kikötő*. In: *Férfiak*, 56.
11. Drag queen: nőnek öltözött férfi, aki általában előadóművészként dolgozik. Az értelmezésem minden bizonnyal pontosítást igényelne, de ezt most mellőzöm, mert gondolatmenetem szempontjából részletkérdés.
12. Molnár Illés: *A hiány poétikái*. Prae.hu. ONLINE: <http://www.prae.hu/prae/articles.php?aid=3164> (2011.05.02.)
13. Molnár: i.m.
14. Az egész kötet viszonylatában nem állítom, hogy mindig ugyanaz a beszélő, de ahol ugyanazt a nyelvi viselkedésmódot és magatartást lehet hozzákötni, egyazon személynek tekintem.
15. Gerevich: *Temető*. In: *Férfiak*, 11.
16. Gerevich: *Egy csütörtök*. In: *Férfiak*, 108.
17. Rosmer: *Nem szeretem, ha azt mondják*, 65.
18. Megj. A bevezetőben említett fogalmi bizonytalanság itt is jól kivehető, hiszen a mellérendelő kötőszó használatával elválik a meleg és lesbikus, illetve a queer kategória, holott ezek gyakran fedhetik egymást.
19. Sándor Bea: *Előszó*. In: Annamarie Jagose: *Bevezetés a queer-elméletbe* (Sándor Bea ford.), Új Mandátum Kiadó, Bp., 2003. 9.
20. Gerevich: *Temető*. In: *Férfiak*, 11.
21. Gerevich: *Színház*. In: *Férfiak*, 59.
22. Gerevich: *Desire*. In: *Férfiak*, 124.
23. Margócsy István kötetének címe, l. 30. lábaj.
24. Kiss Noémi: *Meddő férfiak*. Műút 2009. 1., ONLINE: <http://www.muut.hu/korabbilap-szamok/014/kiss.html>
25. Sándor Bea: i.m., 9.
26. Gerevich: *Egészséges*. In: *Barátok*. Kalligram, Pozsony – Bp., 2009. 75.
27. Nádasdy: *Hiány*, 30.
28. Margócsy István: *Nádasdy Ádám: Komolyabb versek*. In: *Uő. „Nagyon komoly játékok”*. Tanulmányok, kritikák. Pesti Szalon, Bp., 1996.
29. Nádasdy: *Önarckép*, 152.
30. Nádasdy: *A rendről*, 87.
31. Nádasdy: *Lassú sodrás, húsz ujj*, 124.
32. Nádasdy: *Maradni, maradni*, 121.
33. Nádasdy: *Te apró, körbejárás*, 140.
34. Rosmer: *Nádasdy-melankólia*, 14.
35. Gerevich: *Az ebéd*. In: *Férfiak*, 34.
36. *Les amours imaginaires* (ang. Heartbeats). Írta, rendezte és egyik főszereplője Xavier Dolan.

37. Rosmer: Apollón, 55.
38. Gerevich: Theiresziász. In: Férfiak, 15–17.
39. „Más változat szerint Teiresziasz Zeusz papja volt. Egyszer két párosodó kígyót látott, és botjával megölte a nőtényt; ekkor nővé változott. Nőként Héra papnője lett, és gyermekeket szült. Hét év múlva ugyanilyen helyzetben a hímet ölte meg, és ezzel visszaváltozott férfivá. Amikor Zeusz és Héra arról vitakoztak, hogy a szerelem a nőnek vagy a férfinak nyújt-e nagyobb élvezetet, Teiresziaszt kértek fel a vita eldöntésére, mivel neki mindkét oldalról voltak tapasztalatai. Teiresziasz azt felelte, hogy az élvezet 9 : 1 arányban a nő oldalán van. Héra megharagudott a válaszáért, és megvakította Teiresziaszt, Zeusz viszont jóstehetséggel és hosszú élettel kárpótolta.” Szabó György: Mediterrán mítoszok és mondák. Mitológiai kislexikon. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1973.
40. Internetszleng (Wictionary)
ONLINE: <http://hu.wiktionary.org/wiki/F%C3%BCggel%C3%A9k:Internetszleng> (2011.02.19.)
41. Nádasdy: Olvasói levél, 19.
42. Rosmer: Olaszok, 63.
43. Rosmer: Lajosok, 33.
44. Rosmer: Hátsó ülés, 9. o.
45. Butler, Judith: Jelentős testek. A szexus diszkurzív korlátairól. k.n. Bp., 2005. 11.

ZSIGMOND ADÉL

„NEM AZ AZ ANIMÁCIÓTÖRTÉNET”

M. Tóth Éva: *Aniráma. Animációs mozgóképtörténet*

- 1. Select a victim.
- 2. Look a victim in the eye.
- 3. Manipulate hands in front of victim
- 4. Then say „Dunk-a hunk a lunka”.

Ha követjük az utasításokat e négy rövidke lépésben, bármit életre kelthetünk, és a bármi majd úgy ugrál, ahogyan mi fütyülünk. Ki lehet próbálni, működik. Már ha értünk az animációs filmkészítéshez egy kicsit, vagy legalább rajzolni tudunk (palcikaembernél egy fokkal blikkfangosabbat), meg van egy csöpp fantáziánk, esetleg még humorérzékünk is mellé. Csak toll kell hozzá, esetleg papír, no meg a hipnotizáció kézikönyve, ami a fenti lépéseket is tartalmazza. A Fleischer fivérek (Max és Dave) *Ki a tintatartóból* című animációsorozatának hipnotizőről szóló darabja legalábbis ezt állítja. És ott, a filmben működik is a dolog: sorra kelnek életre a figurák az asztalon amúgy csak melleleg hányódó tollból. Szó szerint belőle kelnek életre.

Fleischerék önreflexív munkája, amellet, hogy az animációs technika mint újdonság örömét sugározza (rotoszkópot használtak filmjük elkészítéséhez), egyszerűs mind az animáció természetének illúzió voltát is fölmutatja, amely abban tér el az általánosán a filmre jellemző illúziótól, hogy az animációk esetében nem annyira a valóság illúziójáról van szó, hanem arról, hogy az is életre kel(het), ami egyébként nem szokott. Bármi megtörténhet. És az animációban – ebben biztosak lehetünk – meg is történik. Margitházi Orsolya például hasonló okokból véli úgy, hogy „talán helyesebb lenne az animációt a »hét és feledik« művészetnek nevezni, hiszen a film mellett önálló műfajként, művészetként is megállja a helyét”.¹

A műfaj, pontosabban a „magyar animációs művészet” mint olyan jelenti a

problémát M. Tóth Évának is, amikor a kilencvenes évek vége felé a Magyar Televíziónál animációs magazinműsor vezetésére kéri fel. Innen indul az *Aniráma*, anekdotázás, sztorizós hangulatban, s ezt a könnyed, élvezhető hangvételt többé-kevésbé tartja is, úgy, hogy azért egy s más (nem is keveset) az animáció történetéről is megtudunk. Azt mindjárt az elején leszögezi M. Tóth, mintegy szabadkozásképpen, hogy ne várjunk könyvtől higgadt távolságtartást vagy teljességre törekvést, hiszen ahonnan ő szól, az az animációs filmkészítő pozíciója (is). Olyan mozgókép-művészeti terület a tárgya, amelynek alkotóként maga is része, ez tehát – mondja – nem az az animációtörténet, hanem egy szubjektívebb változat. „Meggyőződésem, hogy mi, akik műveljük is a műfajt, más súlypontokat érzékelünk, más problémákat látunk, és máshogy értékelünk jelenségeket, életműveket vagy éppen technológiai változásokat, mint az elméleti szakemberek, épp ezért gyakran elnézőbbek vagy olykor szigorúbbak vagyunk, más kérdéseket teszünk fel, s esetleg furcsa válaszokat adunk...” (7.) Így hitelesíti a szerző a belülről látás előnyeit (vagy leginkább másóságát), és hozzáteszi, könyve megírásában az a nem kevésbé önző szándék is vezérelte, hogy a műfaj, amit képvisel, több figyelmet kapjon. Korábbi, DVD-melléklettel ellátott *Animare necesse est...* című könyve kortárs magyar animációfilmekkel foglalkozott, e mostani vállalkozás körkép kíván lenni.

A mindössze százhusz oldalas könyv a szerző 2008-ban megvédett doktori értekezése alapján készült, annak minden bizonynal rövidített változata, hiszen a kötet valamivel több, mint felét teszi ki a de facto animációtörténet, a többi pedig gyakorlatilag amolyan mellékletként mű-

ködik. A *Glosszárium* fejezetben helyet kapnak ugyanis a jegyzetek és a vonatkozó irodalom, egy miniciklopédia, amely az animációs filmhez kapcsolódó szakkifejezések, technikák magyarázatát adja, aztán jön még egy név- és címmutató, szintén az eligazodást, visszakeresést könnyítendő, végül az utolsó utáni fejezet a szerző „animációközeli” rövid írásait, szépirodalmi szkeccseit tartalmazza. Kicsit animációs filmtörténet, kicsit a témában eligazodni vágyókat segítő miniciklopédia kíván lenni a kötet, segédanyag és izgalmas olvasmányanyag egyaránt, szóval egy kicsit minden – túl kevés oldalon. Enciklopédiának, animáció-történetnek nem teljes, szubjektív körképnek pedig – a terjedelmes glosszáriumot tekintve – túl enciklopédikus, azaz hogy pontosabb legyek: a glosszárium aránytalanul terjengősre sikerült. Két külön könyv is létrejöhett volna akár ebből a vállalkozásból, hiszen műfaji besorolás szempontjából így legalább annyira nehéz dolgunk van vele, mint tárgyával, az animációs filmművészettel.

Azt viszont, hogy ne lenne izgalmas vállalkozás a kötet, a műfaji tisztázatlanság (?), sokszínűség (?) ellenére sem állítom, sőt. A szerző két nagyobb fejezetet belül tárgyalja az animáció történetét. A *Nagytól* stílszerűen az animáció mozgóképtörténetben elfoglalt helyét, kialakulásának történetét, illetve az európai országok, valamint Amerika és Japán animációs múltját pártatlanul végig röviden, a főbb filmeket, szerzőket, műfajokat, a nagy „elsőket” érintve s mindezt történelmi, politikai, kulturális és művészeti kontextusba helyezve s nem hagyva figyelmen kívül a technológiai újításokat (mint pl. a számítógép vagy az internet megjelenése) sem, amelyek nyilvánvalóan az animáció technikai megoldásaira is jelentősen hatottak. Nem kevésbé lényegtelen az a szemlélet sem, amely az animációt egy általánosabb értelemben véve kezeli, mint amely a reklámokban, a tévében, a szórakozóhelyek vizuális közegében, a dizájnban, a főcímek formavilágában, az MTV és a zenei csatornák klipjeiben és gyakorlatilag szinte mindenben fellelhe-

tő, ahová csak nézünk. A kötet fókusza azért elsősorban mégis a filmekben van. A Disney-központú Amerika ellenpólusán a független, kísérletező kedvű európai képzőművészek, animációs filmek állnak – állapítja meg M. Tóth, míg például Japánra e tekintetben is, mint sok másban, ketősség jellemző: az eredeti japán grafika hagyományainak ápolása és az amerikai rajzfilm stílusjegyeinek használata.

A kötet *Kistól* című fejezete a magyar animáció történetét futtatja végig Halász Jánostól és Macskássy Gyula munkáitól kezdve Jankovics Marcellen keresztül M. Tóth Gézáig és a MOME fiatal hallgatóinak munkáig, közben pedig kapunk Mézga családot, Mirr-Murr kandúrt, Frakkot és persze kevésbé ismert, ámde megnézni annál inkább érdemes filmeket is, meg persze olyan bennfentes információkat is, mint hogy Reisenbüchler Sándor ki nem állhatta Disney filmjeit – *Boldog világvége* című filmjében az amerikai animáció-mogul jól meg is kapja a magáét.

A kötet az animációs technikák sokszínűségének is a története, szó van itt ugyanis homok-és gyurmaanimációkról, gipszet, papírt, drótot használó munkákról éppúgy, mint bábfilmekről vagy árnyfilmekről. S nem utolsósorban az animációs játékfilmről is, amelyben keverednek az élőszereplős, valós helyszínű megoldások az animáltakkal. A játékfilmeseit rajzfilmeket (*Scooby Doo*, *The Flintstones*) viszont nem kíméli a szerző, ahogyan pl. a *Mátrixot* sem.

Az *Anirama* könyvtárgyként is kifejezetten tetszetős, oldalanként három képet is tartalmaz, a nyomdahibák, elütések viszont zavaróak. Az újrakiadásakor (ami, reméljük, bekövetkezik) érdemes volna erre is több figyelmet fordítani. A magyar animációt tárgyaló fejezet zárásában a szerző a korrekt befejezés lehetetlenségére hívja fel a figyelmet, ezzel ismét szabadkozva a kötet nem teljes igényű volta miatt. Az előszóban beígért figyelemfelkeltés azonban eléri a célját: az animációról valószínűleg csak az tud ilyen szenvedéllyel mesélni, aki maga is műveli.

■ JEGYZET

1. Margitházi Orsolya: A filmművészet „mesevilága”. Az animációs film története 4/1. Filmtett, 2002. szept. 15. <http://www.filmtett.ro/cikk/1426/a-filmmuveszet-mesevilaga-az-animacios-film-tortenete-4-1> [letöltés utolsó dátuma: 2011. augusztus 24.]

KONTINENTÁLIS FILOZÓFUSOK A 20. SZÁZADBAN

Olay Csaba – Ullmann Tamás: *Kontinentális
filozófia a 20. században*

■ Arra a kérdésre, hogy mikor kezdődött az analitikus vagy szigorúan az egyes problémákra és ezek megoldására orientált filozófia művelése, nehezen tudunk választ adni. Hasonlóan nehéz a válasz arra a kérdésre is, hogy mikor kezdődött a filozófiai problémafelvetések és a problémafelvetések szerkezetének vizsgálatát előíró, úgynevezett „kritikai” vagy „kontinentális” filozófia. Ha a történeti adatokhoz vagy a történelem során kialakult filozófiai betűjéhez fordulunk, a nehézségek még nagyobbak, a kérdésre pedig megnyugtató választ aligha adhatunk. Mindkét irányzat esetében számolhatunk ugyanis azzal a lehetőséggel, hogy munkamódszerük, érvelésmenetük, stílusuk nagyjából egyidős az európai filozófiával.

Nagyobb sikerrel kecsegtet ilyenkor a terminusok használatának történetéhez folyamodni. A probléma így jócskán leszűkül. Hivatkozhatunk például John Stuart Millre, aki 1840-ben Jeremy Bentham és Samuel Taylor Coleridge filozófiai alapállásának összehasonlításakor a filozófia művelésének két, egymást kölcsönösen kiegészítő módját különbözteti meg, illetve úgy fogalmaz: „A tanai és intézményei tekintetében is megjelenő angol innováció atyja Bentham: ő korának és hazájának *felforgató* vagy a kontinentális filozófusok nyelvezetében szólva, *kritikai* gondolkodója.”¹ Persze nehéz lenne azt mondani, hogy a Csatornán túli, főleg Immanuel Kanthoz és a Kant-követőkhöz kapcsolódó európai filozófiák megnevezésére használt *kontinentális* jelző gyors karriert futott volna be, vagy hogy Mill esszéje fordulóponttá vált volna a gondolkodás mesterségének újkori és jelenkori kategorizálásában. Sok más, a terminológia rögzítését szolgáló forrásra, szín-

foltra is hivatkozhatnánk, például arra, amikor 1904-ben Gregorius Itelson, André Lalande és Louis Couturat egymástól függetlenül próbáltak egységes nevet adni annak a filozófiának, amely szigorú logikai és nem ismeretelméleti-pszichológiai érvelésre támaszkodik, és végül a „logisztika” műszavában állapodtak meg.² Vagy ott a terminológiai elkülönítést látszólag meghozó könyv, Bertrand Russell A *nyugati filozófia története* című műve, amely egy már John Locke óta – még ha nem is mindig nyilvánvalóan – aktív elkülönítést emleget „kontinentális” és „brit” filozófia között.³ Ennél azonban sokkal nevezetesebb az a vita, amelyet Gilbert Ryle és Maurice Merleau-Ponty folytattak le 1958-ban, a royaumont-i ciszterci apátságban, egy olyan konferencián, amely a Russell által említett brit-angolszász/kontinentális-európai topozokon belül mozgott, illetve ezen topozok képviselői között kezdeményezett párbeszédet. Az említett vita hevében, Ryle analitikus filozófiai mondanivalóját illető interrogációjában Merleau-Ponty azt találta kérdezni, hogy „programjaink tehát nem azonosak-e?”, mire Ryle igen határozottan azt felelte, hogy: „remélem, nem!”⁴ Intézménytörténeti szempontból kétségtelenül meghatározó lehet a kontinentális filozófia terminus számára, hogy erős, kontrasztformáló értelemben tulajdonképpen az 1970-es évek óta használják, főleg angolszász (különösen észak-amerikai) egyetemi környezetben a német és francia alapnyelvű huszadik századi filozófiai irányzatok, illetve az ezekre alapuló szellemi mozgalmak és gondolkodói iskolák megnevezésére.⁵

Aki felüti Olay Csaba és Ullmann Tamás kontinentális filozófiai tankönyvét,

Jelen recenzió írása idején a CNCSIS/UEFISC, PN II-RU 26/2010 kódszámú projektjének támogatásában részesültem.

L'Harmattan Kiadó, Bp., 2011.

nem találkozik a kérdés ilyesfajta leszűkítésével. Mondhatni nyomát sem találja ilyen és ehhez hasonló megoldásoknak. A könyv bevezetője meglegszik a szóban forgó fogalom története egyetlen állomásának feltüntetésével. Mint a szerzők írják: „A fogalom minden bizonnyal az észak-amerikai egyetemek filozófiai tanzékein született, ahol a kontinentális filozófiával foglalkozó gondolkodók saját törekvéseiket megpróbálták elkülöníteni az analitikus filozófiáktól.” (11.) Ha eltekintünk az ebben a mondatban megjelenő enyhe körbenforgástól, már jó támpontot találunk a könyv alapkoncepciójának meghatározásához. A szerzők ugyanis a kontinentális filozófiát nem tartják szakterminusnak, inkább szerteágazó filozófiai irányzatok összefoglaló nevének, melynek történetét felgöngyölíteni nem céljuk. Ezen túl pedig könyvük révén nem kívánnak részt venni, illetve állást foglalni abban a vitában, amely magyar akadémiai környezetben zajlott le az elmúlt években az analitikus és a kontinentális filozófia helyzetéről és azok egymáshoz való viszonyáról, tehát tulajdonképpen abban az eszmecsereben, amelyet Eszes Boldizsár és Tőzsér János 2005-ben a kolozsvári *Kellék* című folyóiratban megjelent provokatív cikke indított el.⁵ Sem a nemzetközi filozófiatörténeti múlt, sem a magyar filozófiatörténeti félmúlt nem tartozik tehát hozzá tárgyalási univerzumukhoz. Nem kívánnak foglalkozni az úgynevezett kontinentális filozófiai irányzatok kialakulásával sem, illetve azzal, hogy a 19. és 20. század fordulóján ezek hogyan függték össze, hogyan kapcsolódtak sokszor ugyanazokhoz a filozófiát író körökhöz. Az analitikus filozófia kialakulásával kapcsolatban is elfogadják azt az 1970-es évek óta közkeletű, de egyben sokak által cáfolt nézetet, hogy Gottlob Frege logikája egyfajta fordulatot idézett elő az európai filozófiatörténetben, melynek – persze több áttétellel – az analitikus filozófia lett a folyománya (12.). A kontinentális filozófia jellemzőit is csak érintik, de nem törekszenek azok elmélyítésére (hármat emelnek ki, úgy, mint a részproblémákkal szembeni egészséges problémafelvetést (a), a háttértendenciák és az alapok feltárását (b) és a bevett értelmezések kritikai felülvizsgálatát (c) uo.).

Olay és Ullmann könyve szigorú értelemben a 20. századi kontinentális filozófia történetét adja elő az oktatás számára

is hasznosítható, tankönyvszerű formában és nyelvezetben. Tehát nem annak előtörténetére vagy brit–amerikai szellemi környezetben való tükröződésére összpontosít.⁷ Karakterisztikus irányzatokat, az ezekhez tartozó ismert és kevésbé ismert filozófusokat sorakoztat fel és rendszerez úgy, hogy azok élettörténete és legfontosabb filozófiai nézetei a lehető legvilágosabban és legjobban szcenírozva kerüljenek az olvasóközönség elé. A huszadik századi kontinentális filozófia története tehát nem más, mint a huszadik századi kontinentális filozófusok története.

A könyv koncepciója sokban hasonlít arra a tervezetre, amit 1998-ban a Simon Critchley szerkesztésében megjelent angol nyelvű kontinentális filozófiai kompendium valósított meg több tucat filozófiatörténész közreműködésével (a hivatkozást lásd feljebb), azonban abból egyrészt elhagyta az Immanuel Kant, Johann Gottlieb Fichte és Georg Wilhelm Friedrich Hegel, valamint a német idealizmus kritikájában jeleskedő 19. századi filozófusok (Søren Kierkegaard, Ludwig Feuerbach, Karl Marx, Friedrich Nietzsche) által körvonalazott gondolkodásmód változását, másrészt teljesen eltolta a fontosabb szerzőkre helyezett hangsúlyokat, ezzel jelezve, hogy ha az olvasó mégis a kontinentális filozófia előtörténete iránt formál valamifajta speciális érdeklődést, akkor kikhez kapcsolódva kell kutakodását elkezdenie. A könyv első fejezete a klasszikus fenomenológiát, illetve az Edmund Husserlhez közvetlenül vagy közvetetten köthető fenomenológiai mozgalom szerzőit tárgyalja, és implicit módon ezeket helyezi a 20. századi kontinentális filozófia kronológiájának elejére. A mintegy ötszáz oldalas munka legjobban tagolt és legerjedelmesebb részét is a fenomenológia alapító státuszú alakjának, Edmund Husserlnek szentelik a szerzők, akihez (kritikusan vagy méltatóan, de) nagyban kapcsolódik a könyvben szereplő gondolkodók listájának egyik legnagyobb szelete, vagyis: a fenomenológiai mozgalom szerzői (Max Scheler, Eugen Fink, Roman Ingarden, Jan Patočka), Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer hermeneutikája, a teljes francia fenomenológia (Jean-Paul Sartre, Maurice Merleau-Ponty, Emmanuel Levinas, Paul Ricoeur), illetve a korai Jacques Derrida is. Ezen túl helyett kapott az összefoglaló mű fejezetei között a francia spiritualiz-

mus (Henri Bergson) és a klasszikus francia episztemológiai iskola (Gaston Bachelard, Georges Canguilhem), a német egzisztencializmus, a Wilhelm Dilthey-i szellemtudomány-elmélet, a fenomenológiai és hermeneutikai alapokra is épülő politikai gondolkodás (Hannah Arendt és Charles Taylor), a neomarxizmus és a frankfurti iskola elméletírói (Lukács Györgytől kezdődően Jürgen Habermasszal bezárólag), a strukturalizmus (bemutatva többek között az elsősorban nem filozófusként kanonizált Claude Lévi-Strauss, Roland Barthes vagy Jacques Lacan munkásságát), a posztstukturalizmus (az itt filozófusként tárgyalt Michel Foucault és Gilles Deleuze gondolkodása), a dekonstrukció, a posztmodern filozófiájának (vagyis az emblematikus J.-F. Lyotard, illetve Jean Baudrillard írásainak) nézetei és mindezek szélesebb humántudományi és társadalmi hatásai, befolyása.

A lista, illetve az ennek betöltése érdekében elvégzett munka rendkívül impozáns és korrekt módon pozicionálja magát a magyar nyelvű filozófiai szakirodalomban. Mivel a kötet tankönyvként határozza meg magát, vállalja azt a nehézséget, hogy az anyagok válogatása közben a minél jobb érthetőség okán bizonyos szerzőket és műveket ki kellett hagynia ahhoz, hogy a kulcsfontosságú életműveket bemutatthassa. A könyv fejezetei tulajdonképpen demonstratív módon adják tudtunkra, hogy ezek és ezek a nagy formátumú alakok határozzák meg azt, amit más elemzésekben – a részletekben elmélyülve, értékelve és érvelve – kontinentális filozófusoknak nevezhetünk. Nagyon fontos az is, hogy a könyv szerzői maximálisan tudatosak voltak a potenciális olvasóközönség kijelölésében is. Úgy fogalmaznak, hogy „a kötet célközönségét elsősorban azok a filozófusok jelentik, akik nem a 20. századi filozófiával foglalkoznak, vagy nem ennek az úgynevezett kontinentális változatával, másodszorban azoknak a humán és társadalomtudományokkal foglalkozó elméleti szakembereknek lehet hasznára ez a bevezetés, akik az uralkodó filozófiai vitákkal vagy az elméleti álláspontok filozófiai hátterével szeretnének behatóbban foglalkozni.” (13.)

Egy könyvismertető értelmét és tétjét azonban elsősorban az adja, hogy milyen kritikai észrevételeket tesz az áttekintett

mű kapcsán, hiszen ez indíthatja el az arról szóló vitát, hogy a könyv elérte-e célját, illetve hogy hogyan érte el azt. Lássuk tehát, mi az, ami a huszadik századi kontinentális filozófia tankönyve kapcsán jelen recenzió szerzője számára a legfeltűnőbb volt. Kezdjük mindjárt néhány részletkérdéssel.

1) A kontinentális filozófia általános jellemzésének problémájára találó megoldást nyújt Olay és Ullmann három sarkalatos tétele, de talán nem ártott volna jobban reflektálni arra, hogy habár minden kontinentális filozófus igyekszik a háttértendenciákat – vagy jobban mondva: rejtett előfeltevéseket – leleplezni, nagyon sokan kifejezetten törekedtek arra, hogy a rejtett előfeltevések és a tulajdonképpen szubsztantív mondánivaló egészséges egyensúlyát valósítsák meg. A leleplező-feltáró gondolkodásmód túlzott hangsúlyozása inkább egy olyan közkeletű nézet, amelyet egyesek Karl Marx, Friedrich Nietzsche, Sigmund Freud vagy éppen Michel Foucault munkássága kapcsán foglaltak össze egyfajta általános eszmeként. A rejtett tendenciák leleplezése gyakran vezethet kritikus, de nem feltétlenül produktív hiperszubitilitásokhoz.

2) Ha a kényszerűségből kihagyott szerzőkre gondolunk, akkor nemcsak a filozófiai szempontból összefoglalt Sigmund Freud hiánya tűnik fel (mint például a könyvben szereplő Jacques Lacan megértésének kulcsa, a könyvben nem szereplő Jan Assmann meglehetősen filozofikus kulturális emlékezetelméletének ellenpontja), hanem bölcséleti irányzatok szinte teljes mellőzése. Gondolok itt például az olyan neokantiánus szerzőkre, mint a Platón újraértelmezésében, a fenomenológia és a hermeneutika mondánivalójának kimunkálásában nagy jelentőséggel bíró Paul Natorpra vagy a heideggeri ismeretelmélet és filozófiatörténet szempontjainak talán legnevezetesebb ellenfelére, Ernst Cassirerre. Cassirer nevéhez ugyanakkor egy rendkívül komoly szimbólumfilozófia kötődik, illetve a felvilágosodás gondolkodásának egyik legklasszikusabb huszadik századi értelmezését hagyta hátra, amelyek mind a mai napig egyaránt megkerülhetetlenek. A hiányzó szerzők listája pedig még korántsem teljes.

3) Ha a kontinentális filozófia egyik bevallott törekvése, hogy a részproblémákkal szemben az egész gondolkodás

szerkezetét, struktúráját tárja fel, talán nem ártott volna a korai tudásszociológia legalább egy olyan kimagasló alakjának tárgyalása, mint például Mannheim Károly. Mannheim nemcsak a fenomenológiai mozgalomhoz és a korai Lukács Györgyhöz kötődik több szalon, de a tudásszociológiát *expressis verbis* a gondolkodás szerkezetének, struktúrájának leírásaként fogja fel, ugyanakkor a filozófusokat a szellemtudományos-intézményes konku-renciaharcban és generációs konfliktusokban is elhelyezi. Ezt azért is érdemes megfontolnunk, mert a tudásszociológia az egyik olyan referenciapont, ami a könyv szerzői által megcélzott „humán és társadalomtudományokkal foglalkozó elméleti szakemberek” egy részének kötelező filozófiai hivatkozása. Hasonló a helyzet Niklas Luhmann filozofikus rendszerelméletével is. De térjünk most át a globálisabb kérdésekre:

4) Az úgynevezett kontinentális filozófia az itt említettekén túl talán még két sarkalatos tétellel is jellemezhető. Az egyik az, hogy konkrét tematikus sajátosságokkal is rendelkezik. A politikai gondolkodás és a politikai eszmetörténet területén nagyon sok olyan filozófust találni, akik globális tendenciákkal, rejtett előfeltevésekkel, a gondolkodás szerkezetével, kritikai világlátással vagy éppen a felvilágosodás örökségének újraértelmezésével foglalatkoskodnak. Talán nem elnagyolt az az állítás, hogy a huszadik századi politikai filozófusok nagyrészt ezeket az elveket vallják. Ebben a tekintetben Hannah Arendt és Charles Taylor munkásságának bemutatása a teljes palettának csak nagyon kis szeletét adja. Az irodalomelmélet iránt érdeklődőknek szintén feltűnhet az, hogy jelen könyvből sok fontos, egyébként filozófiai alapokról érthető szerző maradt ki az irodalomtudomány területéről. Nem állítom azt, hogy irodalomtudomány és filozófia kapcsolatának tárgyalása nélkül nem lehet kontinentális filozófiai tankönyvet írni, de ezek összefonódása történetileg mégiscsak komolyabb annál, hogy bizonyos szerzők irodalomfilozófiai meglátásaival megelégedjünk.

5) Majd pedig a kontinentális filozófia egyik legfontosabb jellemzőjéről. Az ezt a filozófiát művelők meghatározó módszertani elve, hogy reflektálnak a filozófiatörténet tanulmányozásának szerepére, illetve komolyan kutatják a korábbi filozófu-

sokat. Ebben az értelemben a problémák – többé vagy kevésbé tudatosan – mindig történetileg beágyazott problémákként érdekesek számukra, nem elsősorban azok racionális, észérvek szerinti szerkezete révén. Ez nem azt jelenti, hogy minden filozófiatörténetész kontinentális filozófus lenne, de azt viszont már igen, hogy minden kontinentális filozófusnak van egy sajátos filozófiatörténeti látásmódja. Lehet, hogy egy tankönyv nem ad keretet arra, hogy az ilyen reflexiókat minden gondolkodó kapcsán véghezvigyük, de itt a kontinentális filozófia olyan szövetségeséről van szó a filozófiatörténeti anyagok formájában, amitől eltekinteni semmilyen körülmények között sem lehet. Husserl, Heidegger, Cassirer, Dilthey, Gadamer, Derrida, Paul Ricoeur, Walter Benjamin vagy éppen Charles Taylor mind érthetetlenek a filozófiatörténethez való viszonyuk nélkül. Talán ezért is meglehetősen furcsa a szerzők előszóban tanúsított kialakulás- és eltörténettel szembeni elzárkózása, illetve az ismételt elzárkózás attól, hogy a kontinentális filozófia kezdeteinek, jellemzési kritériumainak meghatározásába mélyebben belebocsátkozzanak.

6) Ugyancsak fontos lehet az is, amit az elején John Stuart Mill kapcsán említettünk. Már ő is kiemelte, hogy egy gondolkodónak nemcsak nézetei, hanem e nézetek akadémiai-intézményes háttere is lényeges. A filozófusokat elválasztó, egymásnak ugrasztó, ellentéteket és szakmai vitákat generáló intézmények története nemcsak azért fontos, mert ezzel jobban tudjuk dokumentálni a filozófiai problémák társadalmi relevanciáját, hanem azért is, mert a kontinentális filozófia művelésének és oktatásának problémái a 20. században nagyrészt az intézmények sokasodásának és az institutionális túlszakosodásnak köszönhetőek. Az intézménytörténeti szál mellőzése ezért is tűnik a könyv egyik nagy hiányosságának.

7) Végezetül pedig nem lehet elsiklani a könyv néhány formai hiányossága felett, amelyek viszont nem annyira a szerzőket, mint inkább a szerkesztőt és a kiadót terhelik. A tankönyvjelleget sehol nem erősítik az egyes fejezetek elején vagy végén megjelenő terminusszótárak vagy összefoglaló táblázatok, esetleg az adott szerzők vagy irányzatok legalább vázlatos összehasonlító kronológiája.

Ilyen rendkívüli információgazdagságot és témabőséget felmutató könyvnél, amely magyar nyelven eddig még nem létező tervezetet valósít meg, szintén elvárható lenne, hogy gazdag név- és tárgymutatóval egészüljön ki, amely a részletes elemzések sorvezetőjeként szolgálhatna, és a gondolatok közötti tájéko-

zódást nemcsak megkönnyítené, de sokszor egyedül tenné lehetővé (például a célközönség humán és szellemtudományos érdeklődésű tagjai számára). Ezért is zavaró, hogy Olay és Ullmann nagy munkája az utolsó mondat végére tett ponttal ér véget.

Zuh Deodáth

■ JEGYZETEK

1. John Stuart Mill: *On Bentham and Coleridge*. Harper and Row, New York, 1950. Itt és a továbbiakban a szerző fordításai.
2. Volker Peckhaus: *The Mathematical Origins of 19th Century Algebra of Logic*. In: Leila Haaparanta (szerk.): *The Development of Modern Logic*. Oxford University Press, Oxford, 2009. 175.
3. Bertrand Russell: *A History of Western Philosophy*. Simon and Schuster, 1945. 641–643. Magyarul: *A nyugati filozófia története*. Göncöl, Bp., 1994.
4. Leslie Beck: *Avant-propos*. In: *Cahiers de Royaumont. Philosophie*. No. 4: *La philosophie analytique*. Minuit, Paris, 1962. 7.
5. Simon Critchley: *Introduction. What is Continental Philosophy?* In: *Uó* (szerk.): *Companion to Continental Philosophy*. Blackwell, Malden, 1998. 4–5.
6. Eszes Boldizsár – Tózsér János: *Mi az analitikus filozófia? Kellék 27–28* (2005). 45–71.
7. Azt, aki a kontinentális filozófia előtörténetére és főleg a 19. század filozófiatörténetének áttekintésére kíváncsi, a szerzők a magyar filozófiai műveltség kortárs monstre tankönyvéhez fordítják. Lásd Boros Gábor (szerk.): *Filozófia*. Akadémiai, Bp. 2007.

EGY LÁTSZÓLAGOS ARANYKORSZAK DOKUMENTUMAI

Aranykorszak? A Ceașescu-rendszer magyarságpolitikája I. 1965–1974

■ A romániai szocialista időszak egyik fontos jellegzetességének nevezhető az „aranykorszaknak” emlegetett periódus, amelynek megítélése korántsem egyszerű. A keménykezű diktatúra oldódását, az enyhülés illúziójával jellemezhető korszakot megérteni, működésének mechanizmusait elemezni egyre nagyobb prioritást kapott a jelenkorral foglalkozó történések számára az utóbbi években. A korszakra vonatkozó, kimerítőnek tűnő szakmai viták ellenére sokszor elhangzik a források hiányossága. Egy korszak megismeréséhez márpedig a források, levéltári anyagok elengedhetetlenek. Ezért egy dokumentumgyűjtemény megjelenése egy lépéssel közelebb vihet a valóság feltárásához. Bár műfajilag nem sorolható a bestseller irodalomhoz, a kötet hiánypótló szerepe nem elhanyagolható.

A munka összeállítója Novák Csaba Zoltán, a Román Akadémia marosvásár-

helyi Gheorghe Șincai Kutatóintézetének tudományos munkatársa. Könyve hosszabb kutatás eredménye, háttéranyaga a szerző doktori disszertációjának. Bár dokumentumkötetről van szó, a dokumentumok közlését megelőzi egy közel százoldalas felvezető tanulmány. Ezt a címben megjelölt korszakra vonatkozóan korabeli dokumentumok, jegyzőkönyvek, statisztikák, segédletek, hivatalos kiadványok követik. A felsorolt dokumentumok a bukaresti Országos Levéltárból (Arhivele Naționale Istorice Centrale, ANIC), a volt Biztonsági Titkosszolgálat Levéltárából (Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, ANDJC), illetve több megyei levéltárból (Kovácsna, Hargita, Maros) származnak.

Külalokban és tartalmilag is a sorozat részeként folytatja a kiadó által meghatározott irányvonalat (vagyis hasonló fedőlap, előtanulmány, amelyet a dokumen-

tumok követnek). A borítón lévő fényképnek egy igencsak kifejező pillanatot sikerül megragadnia: Ceaușescu látható rajta a Teleki Tékában, 1966-os marosvásárhelyi látogatása alkalmával, körülötte a helyi pártképviselők, értelmiségiek, és megfigyelhető, hogy a tükörképen, amelyen ugyanazok szerepelnek, csupán a pártvezér képe marad élesen, a többieké elhalványul mellette (jól szimbolizálja a korszak kádercseréit, amelyről a könyv is részletesen beszámol). A Ceaușescut körülvevő személyek közül beazonosítható Fazekas János, Erdélyi István, a Teleki Téka akkori igazgatója, Elena asszony és Gere Mihály. A könyvben jól jönne információpótlásként a képen szereplő személyek felsorolása. Gere és Fazekas jelenléte egyben szimbolikus is, hiszen két, később egymástól eltérő stratégiát követő magyar kommunista vezetőről van szó.

A téma megragadása véletlenül egybeesik egy országos nosztalgiahullámmal, amelyről nemrégiben végeztek felmérést. E felmérés adatai szerint a romániai lakosság mintegy 50 százaléka úgy véli, hogy a kommunizmus idején jobb élet volt.¹ Erre a hazai filmipar is rákapott, és ennek megfelelő produkciókkal jelentkezett az elmúlt években.² Novák azonban nem ezt lovagolta meg, hiszen évek óta foglalkozik a témával, a kötete pedig egy több év óta futtatott kiadói program része.³

Az előszó, miután ismerteti az 1945–1989-es korszak kutatásában történt fejleményeket, változásokat, tisztázza az iratválogatás szempontjait: 1) azok az iratok kerültek be a kötetbe, amelyek közvetlenül említik vagy érintik a magyar kisebbséget, 2) azok az iratok, amelyek részben említik a magyar kisebbséget, de nemzetpolitikai szempontból nem tartoznak ennek az etnikumnak a tárgykörébe, 3) azok az iratok, amelyek nem említik közvetlenül e kisebbséget, de nagymértékben meghatározzák helyzetének alakulását. A korszakolás is fontos szerepet kap, ugyanis a szerző a Nicolae Ceaușescu nevével jelzett időszakot a következő két részre osztja: az első korszak, amely 1965 és 1974 közé tehető, értelemszerűen a kötet is ezt a periódust célozta meg, illetve az ezt követő, 1974-től az 1989-ig tartó periódust, melyet jól körülhatárolható politikai változás jellemezett. Ennél fontosabb az alkorszakok kérdése, a kötet dokumen-

tumait is e szerint tagolta Novák: 1965–1967, 1968–1971, 1972–1974. Az említett korszakolás, illetve a tartalmi szempontok leírása bonyolult struktúráként értelmezhető, ami bizonytalanságot kelthet a könyv potenciális célközönségének a meghatározásakor. A kutatásokat megnehezítette a még rendezetlen források használhatatlansága, illetve a korszak forrásanyagában rengeteg egyáltalán nem vagy csak részben kutatható állomány. Ugyanakkor a korszakra vonatkozó magyar és román nyelvű, korszerű kutatások eredményeinek felhasználása a kötet komoly erősségét mutatja a témaelemzés tekintetében. Ami még tényként elmondható – és a szerző is fontosnak tartja aláhúzni: a kötet, jóllehet az erdélyi magyarságot a tárgyalt periódusban nagymértékű elnyomás és diszkrimináció érte, nem sérelemkatalógusként készült, sokkal inkább hatástörténetként értelmezhető.

A bevezető tanulmány egyrészt arra ad választ, hogy a hivatalosan Aranykorszaknak nevezett időszak mi is volt valójában. Mindez ahhoz nyújt segítséget, hogy értelmezhessük azt a közeget, amelyben a több mint négyszáz oldalnyi dokumentumanyag keletkezett. Az előtanulmány bevezetője két oldalba sűríti az 1944–1964 közötti húszéves periódust, tömérdek lábjegyzettel ellátva, mivel ennek a korszaknak komoly szakirodalma van (és nem célperiódusa az összeállításnak). Az 1964-től kezdődő folyamatokat már hosszabb terjedelemben taglalja. Ez az időszak, amely Románia számára az ún. „különutas” politika folytatását jelentette, illetve Ceaușescu hatalmának konszolidációját hozta. A „deji örökség” felvázolásában fontos szerepet kap a „függetlenségi nyilatkozatként” elhíresült pártdokumentum, amely a szocialista országok egymás belügyeibe való beavatkozását ítéli el.⁴ Ennél a bevezetőnél azt is pozitívumként kell kiemelnem, hogy a szerző nem csupán a belügyek pontos ismertetésére törekedett, hanem helyet kapott a külpolitikai viszonyok vizsgálata is, illetve a politikai elit körében végbe ment folyamatok hatása az ország nemzetközi kapcsolataira és helyzetére. A tanulmány egy fontos elméleti kérdést, a nacionalizmus szerepét is vizsgálja a korszak politikájában. Pontosabban a „szocialista nemzet” fogalmának a meghatározásában. A ceaușescui új vezetés a deji merevséggel szemben nagyobb figyelmet

fordított e fogalom meghatározására, vagyis a nemzet fogalmába besorolták a kisebbségeket is (vagy együtt élő nemzetségeket, ahogyan az előző korszakban nevezték őket). Ennek fő hivatkozási pontját Ceaușescu 1965-ös székelyföldi látogatása jelentette. Tény, hogy Dejnél nagyobb odafigyelést, óvatosságot tanúsított a kisebbségek irányába (magyar nyelvű oktatás, illetve a kisebbségeket érintő súlyos problémák leereagálása). Mindezek ellenére a rendszer lényegében nem változott.

A tanulmányban központi szerepet kap, éppen úgy, mint a dokumentumválogatásban, az 1968-as megújítás. Ez az év többértű komplex eseménysort hozott, amely kül-, majd végeredményben belpolitikailag is sikeres volt a pártvezér számára. Egyrészt ide sorolható három fontos esemény, amely a nemzeti kisebbségekre (főleg a magyarságra) hatott: a közigazgatási reform, a magyar értelmiségiekkel való találkozó és egyeztetés, valamint a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának (MNDT) létrehozása. A fejezetben mindhárom intézkedésről külön alfejezetenként található elemzés. A közigazgatási reform történetét, a megújításokkal járó bonyodalmas folyamatot már kutatta a szerző.⁵ Itt azonban a témát már szélesebb összefüggésbe helyezte.

A romániai magyar társadalommal való kiegyezési törekvés másik nagy lépését a párt a magyar értelmiségiekkel és pártkáderekkel való találkozóval próbálta elérni. Az egyedi alkalomnak számító esemény során (1949 óta nem volt erre példa) egy problémakatalógust állítottak össze, de a felvetődött gondok megoldása nem járt teljes sikerrel. Az egyik fő kérdést a romániai magyarság jogi státusának elismerése képezte. A pártvezetés nem ismerte el (továbbra sem) a nemzeti kisebbségek kollektív jogait, ezért elvetette a státútum elkészítését. A másik kérdéskör az oktatás volt, ahol megpróbáltak összhangot teremteni, azonban néhány magyar tannyelvű osztály indítását leszámítva ebben sem sikerült átütő változást elérni. Kulturális téren történtek változások a tanácskozást követően: létrehozták a Kriterion Könyvkiadót és *A Hét* kulturális közéleti hetilapot (továbbá emelték a meglévő magyar sajtótermékek példányszámát), valamint ekkor indultak el a román televízió és rádió magyar nyelvű összefoglaló adásai is.

A nyugodt hátország biztosításának a szükségességét a külpolitikai események tették elengedhetlenné. Ceaușescu ugyan nem értett egyet a dubceki lazítás politikájával, az „emberarcú szocializmus” koncepciójával, de elítélte a cseh-szlovákiai intervenciót – elsősorban annak érdekében, hogy fenntarthassa a maga posztstálinista modernizációs politikáját. A Szovjetunióval való szembe fordulás után a pártfőtítkár rögtön a Székelyföldre látogatott, ahol több beruházást ígért, illetve magyarul is köszöntötte az embereket, ami szintén emelt népszerűségén. Az MNDT létrehozásával a magyarság egy olyan szervvel szembe-sült, amelyben a párttal való kapcsolatteremtés és problémamegoldás lehetőségét láthatta. Bár ebben a korszakban a román kultúra és tudomány a korszakon belüli „reneszánszát” élte, az események arra utaltak, hogy e gesztusok mögött a székely identitás tudatos elkülönítésére, illetve a magyar identitással való szembe-állítására törekedett a legfelsőbb vezetés. Az efféle lokális identitás alakítása szinte versengésbe sodorta egyes régiók azonos nemzetiségű lakosait.

Az 1970-es évek elejét Ceaușescu számára a teljes belpolitikai siker jellemezte. Az események további menetét meghatározta az 1971-ben meghirdetett „júliusi tézisekként” ismert ideológiai önmeghatározás. Novák részletesen elemzi a júliusi téziseket és ezek következményeit. Ide sorolható a nagymértékű szisztematizálási projektek beindítása (értsd falurombolások), amelyek több száz magyarlakta falut érintettek. Ehhez hozzájárult az erőszakos iparosítás, amely a román munkások betelepítésével a magyarlakta helységekbe a magyarságot közvetlenül is érintette az asszimilációs törekvések szempontjából. Az MNDT szerepvesztése tovább gyorsította a magyar kisebbség problémáira irányuló figyelem megszűnését. Az ideológiai szigor és az ezzel járó káderrotáció bevezetése pedig az addig a párthoz lojális, de túl sok hatalomra szert tevő párttagok leváltását vagy egyéb funkciókba való kinevezésüket eredményezte.

A magyar politikai és kulturális elit alakulásának elemzése szintén nem új téma a szerző számára.⁶ Megtudhatjuk, hogy volt rá példa, hogy magyar káderek részt vehettek a legfelsőbb vezetés sorai-ban (KB, VB, PB, minisztériumok stb.). A

bejutás ugyan korlátozott számban történt, a párthűség és ideológiai beállítottság, valamint a megfelelő családi háttér (ideális esetben munkás-, parasztszaládi származás), oktatás, neveltetés is kizáró jellegű szempontokként érvényesültek. Ugyanilyen kizáró jellegű faktorként említhető az illető káder viszonyulása az 1956-os és 1968-as eseményekhez, valamint fontos volt letisztázni és különválasztani a nemzeti identitást a politikai identitástól. A tanulmányban legtöbbször előforduló két személy Fazekas János és Király Károly, akiknek az esete egyedinek számít. A szerző mindkettő munkásságát, politikai aktivitását az erdélyi magyarságot érintő kérdésekben, problémákban pozitívan minősíti.

A tanulmány utolsó két fejezete az összegzést, következtetéseket és a kiértékelést tartalmazza. Kiderül, hogy a romániai magyarság mikortól és hogyan jelentett belbiztonsági problémát, és a pártvezetés hogyan próbálta ellenőrzése alá vonni a szekuritáte által a magyarságot.⁷ Ugyanakkor kényesen vigyáztak a magyar kisebbséget érintő kérdések külpolitikai hatásaira (például az 1972-es román–magyar találkozó alkalmával). A korszakot egyértelműen az 1974-es XI. Kongresszus zárta, amelyen többek közt Ceaușescut megválasztották államfőnek, ezzel is legitimálva hatalmát. Érdekes a tanulmányban és a dokumentumokban egyaránt megfigyelni a ceaușescui kép alakulását, amely számos változáson megy keresztül, míg a pártfőtűkár végeredményben elveszíti a kezdetben tanúsított türelmét a nemzeti kisebbségekkel szemben. Ugyanakkor eltűnőben van az a három fő elem, amely jellemezte a korszakot: külpolitikailag a Szovjetuniótól való eltávolodás, gazdaságilag az életszínvonal növelése, valamint belpolitikailag törekvés az értelmiségiekkel való egyezésre. A szerző úgy véli, hogy a történet így önmagában még nem teljes az elő-

szóban már említett hiányosságok miatt, de remélhetőleg lesz folytatás, és az 1974 utáni romániai magyarságpolitika alapdokumentumai is kiadásra kerülnek.

A forráshivatkozásokban egyáltalán nem szűkölködő tanulmányt a dokumentumok követik, ugyanolyan korszakolásban, mint a tanulmány alfejezetei.⁸ A nagy újdonság a dokumentumok elkülönítése a magyarságpolitika „lent” és „fent” működésére. Tehát minden korszakban előbb azokat a dokumentumokat olvashatjuk, amelyekben a politikai elit a pártpropaganda szintjén foglalkozik a nemzetiségi kérdéssel, majd a másik blokkba azok a dokumentumok kerültek, amelyek ennek megvalósulását, következményeit a napi, helyi, személyes szinten tükrözik.

Kérdésfelvetés szempontjából (bár a cím maga is tartalmaz kérdést) fontos előnye a könyvnek, hogy az olvasó direkt módon nem kap választ, csupán egy irányt, a dokumentumok révén, amelyek alapján felépítheti saját érvelése segítségével a válasz lehetőségeit. A dokumentumok fordítását és jegyzetekkel való ellátását, kiválogatását Novák Csaba Zoltán és Kuszálík Eszter végezte. A kötet végén található háromnyelvű (magyar, román, angol) rezümén kívül a hely-, intézmény-, valamint személynévmutató és a kulcsszemélyek életrajzi adatainak a felsorolása gyakorlatilag egyben adattár jelleggel bír. A kötet célközönsége nem tisztázott, bár sejteni lehet, hogy igen kemény falatot jelenthet a mindennapi olvasó számára, ám a korszakkal foglalkozó kutatóknak mindenképp hasznos és hiánypótló alpmunkaként szolgál. Mindazonáltal szerintem nem hiányozhat a mindennapok könyvespolcáról sem. Remélhetőleg lesz majd folytatás is, a meglévő anyagnak mindenképp célszerű lenne legalább román és angol nyelven való megjelentetése.

Fodor János

■ JEGYZETEK

1. Az említett felmérést a Kommunizmus Büntetteit és a Román Emigráció Emlékezetét Vizsgáló Intézet – Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (IICCR) végezte, ugyanakkor az országos reprezentatív mintájú felmérésből az is kiderül, hogy a megkérdezettek 4 százaléka véli úgy, hogy a kommunizmus egy „rosszul alkalmazott, de jó eszme”. <http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=42706>, 2011. 02. 16.

2. Itt elsősorban Constantin Popescu – Cristian Mungiu: Amintiri din Epoca de Aur, illetve Andrei Ujică: Autobiografia lui Nicolae Ceaușescu című műveire utalhatok, amelyek különbözőképpen világitják meg ugyanazt a korszakot.

3. A sorozat korábban megjelent hat kötete: György Béla: Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez. A vezető testület jegyzőkönyvei, illetve Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor: Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március). Erdélyi Múzeum Egyesület – Pro-Print Kiadó, Kvár – Csíkszereda, 2003; Stefano Bottoni: Az 1956-os forradalom

és a romániai magyarság (1956–1959). Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2006; László Márton: Máthé János: Magyarhermány kronológiája (1944–1964). Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2008; Gidó Attila: Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918–1940), illetve Nagy Mihály Zoltán – Olti Ágoston: Érdekképviselő vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2009.

4. A dokumentum teljes megnevezése a következő: Nyilatkozat a Román Munkáspárt álláspontjáról a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom kérdéseiben. Ez megtalálható a kötet dokumentumai között (103–111.).

5. A témáról több tanulmánya is megjelent: Novák Csaba Zoltán: A megyésítés előkészítése és a nemzetiségi kérdés Romániában 1967–1968. In: Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében. Szerk. Bárdi Nándor – Simon Attila. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006. 455–421. (Ugyanez megjelent román nyelven is.); Novák Csaba Zoltán – Olti Ágoston: Udvarhely vagy Csíkszereda? Harc a megyeszékhelyért (Egy csíkszeredai küldöttség Nicolae Ceaușescunál 1968-ban). Székelyföld 2008. 7. sz. 85–111.

6. Novák Csaba Zoltán: A párt szolgálatában. Kádorsors a Székelyföldön. Múltunk 2005. 4. sz. 100–128; uő: Intelectuali maghiari de stanga în conflict cu noile autorități comuniste. Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”, Târgu Mureș, 2006. 372–382.

7. Itt érdemes kiemelni Domokos Géza példáját, aki többszörös megfigyelés alatt volt, és az informátorai saját kollégái, beosztottjai voltak.

8. A levéltári és sajtóforrások mellett, illetve a korszerű szakirodalom felhasználásán kívül, a szerző interjúalanyokat is megszólaltat. Ilyen például a 2008-ban készített Király Károly-interjú (ezek nincsenek megjelölve a válogatott bibliográfiában).

AZ ERDÉLYI MAGYAR FELSŐOKTATÁS HELYZETE ÉS KILÁTÁSAI

■ Miért ír recenziót valaki egy könyvről, amikor már a kéziratot is láthatta, és véleményt is mondhatott róla, legalábbis előzetes változatáról? Egyrészt egy előzetes anyagról véleményt mondani és könyv alakban megjelent végleges változatát ismertetni két különböző dolog. Másrészt az ismertetés szándékával újraolvasott írás más oldalai, a közbeeső idő elteltével felmerült új szempontok szerinti érdemei és hiányosságai kerülhetnek előtérbe.

A 2007-ben megalakult MTA Kolozsvári Akadémiai Bizottsága (KAB) vállalta a feladatot, hogy az utóbbi húsz évben kétségtelenül sokat fejlődött, de ugyanakkor meglehetősen kaotikus és anarchikus romániai magyar felsőoktatási helyzetet áttekintse. Ebből a célból egyrészt 2008. szept. 18-án összehívta az illetékes felsőoktatási vezetők fórumát, másrészt Felsőoktatási Munkacsoportot hozott létre (Csata Zsombor, Papp Z. Attila, Salat Levente és részben Csekő Krisztina), akiknek munkája eredményeképpen megszületett a most ismertetendő könyv, illetve annak legfontosabb része.

A könyv első részének a címe ugyanaz, mint a könyvé, és terjedelem szempontjából annak több mint felét teszi ki.

Szerzője a munkacsoport tagjain kívül még Péntek János, a KAB elnöke is.

Ez a rész egy ún. „vezetői összefoglalóval” és „indoklással” kezdődik, amely összegzi a teljes kutatás fő megállapításait, az elmúlt húsz év törekvéseit, elért eredményeit és kudarcait. A romániai magyar felsőoktatás „spontán expanzió” esett át az elmúlt húsz évben, és sajátos „államnélküliség”, más megfogalmazásban „kétállam-közöttség” jellemzi, „nincs, aki számon kérje a [...] rendszer hatékonyságát, minőségét, munkaerőpiaci relevanciáját”. A stratégiáknak a hatékonyság, a minőség növelésére kell irányulniuk, fel nem adva a magyar állami egyetem létrehozására vonatkozó próbálkozásokat. Az eddigi fejlődésben leginkább a stratégiátlanság kritizálható. „A továbblépés már elképzelhetetlennek látszik egy megfelelően széles körű egyeztetés eredményeként kidolgozott stratégia nélkül.”

A fenti összefoglalást követi egy történeti rész, az elmúlt húsz év törekvéseinek áttekintése egy romániai magyar egyetem létrehozása kapcsán. Az olvasó tényleg megdöbben, hogy húsz év alatt mennyi tervezet, mennyi kudarc, mennyi kísérlet és a semmibe futó „sürgősségi kormányrende-

let” született. Végül is a „20 év alatt egyetlen olyan miniszteri, kormány- vagy ennél is magasabb szintű, lényeges politikai döntés sem született Romániában, amely önálló intézményben, állami költségvetéssel stabil keretet teremtett volna a magyar nyelvű felsőoktatásnak”. Pontosabban: az ilyen jellegű döntések végrehajtása az, ami hiányzik, mert mögöttük nem volt igazi „politikai akarat”. A Babeş-Bolyai Egyetemen kétségtelenül jelentős volumenben folyik magyar nyelvű oktatás, de ennek tényleges intézményi kerete hiányzik. A valóságos helyzet az, hogy: „A magyar nyelvű felsőoktatási kínálat iránti növekvő igényt különböző rangú, háttérű és egymással gyakran ütköző érdekeltsgű intézmények siettek kielégíteni, a politikai küzdelem sikertelenségének konzekvenciáit pedig a magyar állam nevében eljáró politikusoknak kellett végül levonniuk...” Mindezek eredményeképpen, amennyiben törekvéseink középpontjában továbbra is az önálló magyar egyetem visszaállítása áll, „immár nemcsak a román állam, illetve az érintett intézmények képviselőinek a következetes elutasításával kell számolni, hanem az erdélyi magyar felsőoktatási kínálat piacán közben megerősödött szereplők ütköző érdekeivel is”.

A következő fejezet (*Adottságok és trendek*) tulajdonképpen tényfelmérés. Ez a globális trendek áttekintésével kezdődik, kitekintéssel a nemzeti kisebbségek felsőoktatási helyzetének nemzetközi tapasztalataira. Ezt követi a romániai magyar felsőoktatás „kontextusának” részletes statisztikával történő bemutatása, azaz az általános és középiskolára vonatkozó adatok román és magyar vonatkozásban (részben nemzetközi összehasonlításban), előrejelzésekkel a 2010–2012 évekre, végül a felsőoktatással kapcsolatos legfontosabb információkkal. Tény, hogy 2002-ben a főiskolai képzésben már nem alulreprezentáltak a magyar nemzetiségűek (bár ez az egyetem vonatkozásában még nem mondható el). Az itt szereplő felsőoktatási kataszter szerint Romániában „12 intézmény 12 romániai helyszínen, 125 szakon hirdetett meg összesen 6450 helyet az alapszintű képzés kereteiben” magyar nyelvűen a 2009/10-es tanévben.

A fentieket követő *Elemzés* című fejezet mindenekelőtt megállapítja, hogy „a romániai magyar nyelvű felsőoktatás történetében az elmúlt húsz évet látványos

és sok tekintetben sikeres intézményesülés jellemezte, a folyamat eddigi mérlege ennek ellenére nem tekinthető egyértelműen pozitívnak”. Problémát jelentenek „a rendszeren kívüli próbálkozások”, a koordináció hiánya, az, hogy bizonyos szakokon (agrár, állatorvosi, erdőmérnöki, zenei és képzőművészeti, jogi és számos műszaki szakon) nincs magyar nyelvű képzés. A fő problémát azonban az jelenti, hogy „a romániai magyar felsőoktatás viszonylatában nincs olyan főhatóság, amely illetékes lenne a felsőoktatással kapcsolatos nemzeti-közösségi elvárás, illetve a jövőkép minél precízebb, részletesebb megfogalmazásában”.

Az első rész utolsó fejezetében az alternatívák felvázolását, továbbá a következtetések és ajánlások összefoglalását találhatjuk. Ezt követi a függelék a romániai magyar felsőoktatásra vonatkozó részletes adatokkal, továbbá a fejlesztés alapelveinek tíz pontban történő bemutatásával. Legvégén szerepel az irodalomjegyzék.

A jövőt illetően a restitúciós és sérelmi politika feladása látszik a legcélravezetőbbnek, helyette a Sapientia EMTE állami elismertetése és finanszírozásának elfogadtatása legalább részben. Másrészt – legalább rövid távon – fontosabb lenne, „ha a romániai magyar felsőoktatási piac fontosabb szereplői egyértelmű küldetésnyilatkozatban fogalmaznák meg azokat a célokat, amelyeket magyar nyelvű felsőoktatási kínálatukkal szolgálni kívánnak”.

A könyv második része a felkért bírálók, köztük a recenzens véleményét tartalmazza (a továbbiak: Kozma Tamás, Magyarai Tivadar, Setényi János és a Sapientia EMTE vezetői). Ezek további fontos szempontokat vetnek fel, így többek között van, aki az egyetemért folyó küzdelemben a tömegek részvételét, a tüntetéseket, a politikai gyűléseket hiányolja (Kozma Tamás), másik bíráló túlságosan negatívnak találja a képet (Magyarai Tivadar), a Sapientia EMTE képviselői kifogásolják az anyagban a hiányos adatszolgáltatást, de így ítélik meg a történeti részt is, felvetődik továbbá a magyar anyanyelvű cigányság kérdése, valamint a pozitív jövőkép hiánya (Setényi János), végül a magyar nyelvű romániai felsőoktatás keretében a román szaknyelv magas szintű elsajátításának szükségessége (a recenzens felvetése).

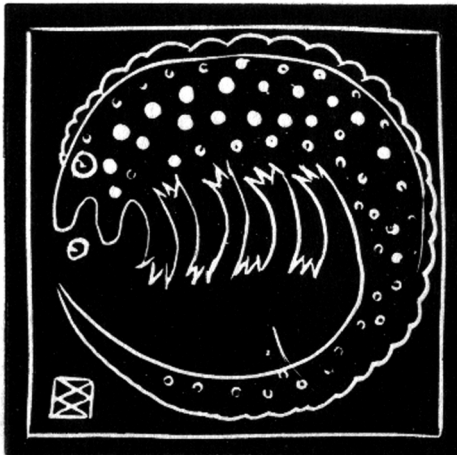
A könyv harmadik része részletesen ismerteti a KAB megbízásából végzett

szociológiai felmérés eredményeit a végzős magyar középiskolai diákok továbbtanulására (a 2008/2009-es tanévben) és az utánkövetés módjára vonatkozólag (Papp Z. Attila és Marton János). A felmérés az iskolák vezetőségén és az osztályfőnökön keresztül történt. Végül is a kitöltött kérdőívek 7012 diákra, azaz a végzett középiskolások 85,32 százalékára vonatkozólag szolgáltatott információt. Az adatokat számos szempont szerint feldolgozták, így nemek szerint, az iskolatípusoknak megfelelően, kutatták a továbbtanulás szándékát, az egyes városok vonzáskörzetét, a továbbtanulást nyelvi szempontból (ti. hogy magyar vagy román

nyelven tanulnak-e tovább a fiatalok felsőoktatási tanulmányaik során) stb. Ami az egyik leglényegesebb információ: a továbbtanulás nyelve 48,59 százalékban magyar, 42,74 százalékban román. Viszont a továbbtanulási arány a Székelyföldön a legalacsonyabb.

Befejezésül csak aláhúzzhatjuk az egész vállalkozás úttörő és hiánypótló szerepét. Bár nagy szavak, de elmondhatjuk, hogy a KAB történelmi feladatot vállalt és teljesített az erdélyi magyar felsőoktatás helyzetének és kilátásainak sokoldalú felmérésével és elemzésével.

Berényi Dénes

TIFF-NAPLÓ 2011

■ 2011. június 8., szerda

Hogy is mondhatta volna Kierkegaard? A fesztivált és a filmet csak visszafelé érthetjük meg, de csak előre felé élhetjük, nézhetjük. Mégsem túl szerencsés, ha a TIFF-ből jelen időben leginkább a régi idők TIFF-je emelkedik ki: a vetítési időpontok és a mozik közötti viszonylagos távolságok által átszervezett városélmény, a még történetben lévő szerkezet, a kockázat emléke. Ez az ideai reklámfilmben megidézett bizonytalanság a babérokra való pihenés helyett éppenséggel az, amiért a kísérletező, független filmeket és az ugyanilyen fesztiválokat szeretni lehet.

Valami mégsem képződik meg, nem jön létre rendesen, amikor szerdán reggel, a fesztivál felénél sötétlő moziateremben a fesztivál legjobbjának a retrospektív vetítés keretében látott *Temptation of St. Tony* (2009!) tűnik, a dantei tercinából kibomló, Kafka–Buñuel–Lynch vonalon bejárt kortárs észte pokol és purgatórium vagy a többi visszatekintés, retró (Werner Herzog 3D barlangfilmje hiába is a technológia eddigi kevésszámú legitim használatának egyike) vagy az olyan film, amit be sem fejeztek, hanem csak leforgattak, mert kifogyott önmagából.

Ez utóbbi a legérdekesebb. Versenyfilm is, címe *The Untitled Kartik Krishnan Project*, és rendezője a világ legbájosabb peches amatőrje. Az alig hetvenöt perces alkotást Srinivas Sunderrajan a szüleitől („my folks”) kölcsönkért mintegy ezerdollárnyi rúpiából (negyvenezer rúpia) forgatta le, amiben minden benne volt, főként a forgatás helyszínein fizetett kenőpénz, pincérnek, rendőrnek, állami hivatalnak. A *Kartik Krishnan* film a filmről, metafilm (egy filmkészítésről szóló filmről szól), de nem emiatt érdekes. A Bollywoodon kívüli leendő rendező, civilben webprogramozó művészfilmes projektje nem úgy és nem akkor fut zátonyra, ahogyan abból az író-rendező, a valós Srinivas Sunderrajan elképzelései alapján már befejezett film készül, hanem előbb. Mint a vetítés utáni beszélgetésből kiderül, a helyszínt lebontották, a pénz elfogyott, a főszereplők leléptek, innen az erőltetett, rövidre zárt, „logikát-

lan” (vagy logikán túli, *larger than logic*, mondja) lezárás. Én vagyok Kartik Krishnan, mondja a körülmények tragikomikus hőse, az igazi Srinivas, aki saját filmjébe illik, míg a fiktív Kartik Krishnan azzal bolygatja fel a filmbeli valóságot, hogy lelép a valóságba, és üresen hagyja a saját helyét.

Ismeretesek olyan esetek, amikor egy dzsesszzenész (Miles Davis) lemezfelvételen azért jön össze olyan furcsán a szóló, mert a trombitába beleragadt bőrderab, a véletlen körülmény új hangzást kölcsönöz, vagy amikor a festő véletlen pöttyöt ejt a félkész vásznon, és ebből a színpalotból kiindulva születik a remekmű.

A *Kartik Krishnan* azonban az éhező művész, illetve a legkisebb, sorsüldözött fiú irodalomtörténeti romantikájából és mitikus naivitásából kifolyólag, sőt a régmódi biografikus értelmezés comeback-jének köszönhetően szerethető legalábbis.

Néhány film sehol sincs. A *Copacabana* se nem televízió, se nem mozi, se hús, se hal, dramolett, amelyet évről évre újraforgatnak a kiégett, élet közepi váltságban sýnylódó hölgyekről és férfiakról, különös tekintettel a nemzedékek még mindig meglepő és mulatságos dolgaira, szembenállására, a rutinos undorral és minden pornográf poézis híján ábrázolt szexualitásra, és ilyesmi még a *Happy Happy*, homoszexualitással, *Toto le Héros*, gyermekkori traumákkal és bizonyára sok más alkotás, az egy-egy ország filmgyártására vagy egy-egy rendező munkáira összpontosító vagy a csak úgy általános kategóriákon belül keresztül-kasul.

A „bűnös élvezetek” fejezetcím alá szokták sorolni az olyan úgynevezett giccset, amiről tudván tudjuk, hogy giccs, de azért, hogy giccsként élvezzük, és ironikus azonosulásunkban a proletárok önmagában ésszerű ízlésével újratermeljük az értelmiségi többletet, különbséget, ez az élvezet valahogyan megengedetté, sikkessé válik. Sikkes lenne például a TIFF művészfilmjeivel párhuzamosan beülni egy plázában vetített amerikai filmre, vagy a TIFF keretében sikkes volna megnézni a nagy csöcsű zombikról szóló japán pinku filmet, ha az ani-

mekultúrát vagy Amerikát történetesen nem értékelnék önmagáért.

A romantikus ember számára, számunkra *A halak élete*, *La vida de los peces* a bűnös élvezet. Egy elveszett szerelem rekuperációjáról (bepótoló visszazsúrásáról, behozásáról, nem megszűntetve, hanem újramelegítve megőrzéséről) szól, bármennyire kevésbé is kedvelnék egyébként az újramelegített kajákat, nem rossz, a mélosz és a dráma egyesítése miatt. Igazolódik ismét, hogy nem annyira a képért, mintsem a minden oldalról feltekert volumén körülvevő hangért érdemes lehet a nem vizuális típusnak moziba járni. A zárójelenetben hallható, a rendező fivére által komponált zeneszám, mondja a rendező, a forgatás helyszínén, a felvétel ideje alatt valós időben ment az egymás tekintetét kereső szerelmespár nagy fináléjában. Hogy egyébként, vagyis a filmzenétől eltekintve a maga súlycsoportjában, pl. Linklaterrel szemben mit ér, csupán a könnyteszt lehetne a megmondhatója.

Van olyan dráma is, ami azért már gyakoritva dráma, ha szeretni nem is muszáj, de csodálni csak lehet. *Another Year*, mondja angol understatementtel Mike Leigh, még egy év valami kertészkedő középosztálybeli angolok életében, akik barátaikkal, fiukkal és egyéb rokonaikkal intelligensen megértők, illetve egyébként se túl rossz szamaritánusok. A mellékszereplők filmje, és egy sztárja van, a leginkább mellékszereplő, fokozottan élet közepi lelki válságban sínylődő, szelíden depressziós és alkoholistá hölgy, akin a szamaritánusok és a nézők szamaritánusságukat a recenzensig menően gyakorolhatják.

Aránylag sokat írtam az *Untitled Karik Krishnan Project*ről, mert a többihez képest ki lehetne emelni sületlenségét, látszólagos posztmodern simulékonyágát, valódi izzadságszagát és igazságát. Kiemelhető például a *Mistérios de Lisboa* négy és fél óras (rövidített) dögunalmához képest, amelynek tényleges hosszútávfutói ambícióim híján neki se mentem volna, és ha Balzacra, Dickensre, Jane Austenre, Proustra, a velük elvesztegetett napokra nem lennék tekintettel, bűnös élvezetek, másfél óras vezeklés. *127 Hours*, végre valami, amire a bármennyire kinőtt *Trainspotting*-film után mégis valami nemzedékit, szélsőségeset és önmagáért tetszőt rá lehetne fogni, a siva-

tagra, sebességre, sportra. Egyik se elég lassú, egyik se elég gyors.

2011. június 11., szombat

Hogy mennyire szenvedtem Tarr Béla filmjén (*A torinói ló*), azt nemhogy kár lenne tagadni, és hiteltelen, de azt hiszem, része is ennek a sajátos filmelménynek. Azt persze szórakoztató volt látni, hogy a TIFF magyar napján összesereglett ismerősök, Kolozsvár színe-java ugyanolyan szerényen távozik a filmről, amilyen elszántan negyven-ötven perccel azelőtt a terembe igyekezett. Nem mellékes azonban, hogy unalomból vagy a mozizás kínjából eredően menekül, vagy éppen ezekért marad ott az ember. A film ugyanis korántsem olvastatja magát, szándékosan a nézhetetlenséggel kacérkodik, és persze élvezhetetlen, nincs benne semmi, sőt a végére az is kiürül (Tarr Béla utolsó filmje, mondta), ez igaz.

Ha nem csalódom, valahol a világ peremén játszódik, miután a világon mindent letaroltak, és a sűvítő orkánnak nem állja többé útját semmi sem. Az *Internet Movie Database*-en jelenleg olvasható hozzászólás (kritika?) szerint ez egy „boring, depressive and non-sense 146-minute-movie”. Márpedig az, ami „unalmas, nyomasztó és értelmetlen”, ráadásul hosszú, következképpen esztétikailag értéktelen is, bármit is jelentsen ez, vagy hagyjuk az esztétikát, unalmas és élményszerűtlen, nézőileg? Hát dehogyis az. Fordított teremtéstörténet, ugye, napokra beosztva, amelynek során a dolgok nem adatnak, hanem sorra elvételnek, a föld, a víz és az állatok, végül már a fény is, hogy a végére csupán az öreg és a lánya maradjon, és az, hogy egyáltalán vannak. Valamit el is magyaráz minderről az a két árva jelenet, amelyben több-kevesebb emberi beszéd van (inkább zavaró): egy lírai-filozofikus monológ Nietzsche modorában a földet és az embert megrontó ember alatti teremtményekről, erőkről és a földet megrontó, ne menjünk bele, cigányokkal való szembesülés során a sűvítő szélbe belekiáltozott trágárságok, félmondatok. A tanya és lakói egy történet vagy egy történetfilozófiai séma, hanyatlástörténet végén vannak, amely véget nem lehet többé újabb kezdeté alakítani, mert nem apokaliptiszben, jelentéss fel-tárlásban ér véget, hanem a film világa fogy ki önmagából, borul el, fut ki az időből: Tarr Béla saját bejelentése szerint

utolsó filmje (hatásosan cseng, akkor hagyom) vagy csak úgy általánosságban az utolsó film, amely után minden bizonytalansággal forgatnak még filmeket, utolsó utánit, utolsó utáni legutolsót, amely azonban mit sem változtat a tényen, hogy ezen a Krasznahorkai és Tarr-féle tanyán a teremtődés, a dolgok adódása pontot tesz maga után. Nem mintha igaz volna, hogy egyszer bárminek is örökre vége lesz, hanem mert valahogyan minden valódi film és emberi nap utolsó. De most vicc nélkül, milyen Tarr Bélát vártak?

Az utolsó film után aznap nem néztünk semmit, két napra rá, este a Művészen egy önmagát univerzális értelemben művésznek valló, szerény rendező filmjét láttuk, a *Mill and the Cross*t, amely filmnyelvre igyekszik lefordítani Brueghelt, és a grandiozitás kisiklott kísérleteként említtem *A torinói lóval* (ellentétben) egy napon. A keresztény szimbolika hasonlóan közvetlen megjelenítése persze csak keveseknek jelentéssé, ám ettől függetlenül a mindig visszatetszést keltő virtuozitás öli meg. Micsoda kín a fülnek a virtuóz hegedűművész játéka, milyen hosszú ideig velünk marad egy-egy hosszán tartott, elhaló alaphang.

2011. június 14., kedd

Még két filmről, hogy nyomtalanul el ne múljanak. A kortárs erkölcsfilozófián, alkalmazott etikán belül két témarepreparátum ismeretes, amely inkább a katedrahuszarak, mintsem az úgynevezett utca embere számára releváns: a klónozás és az eutanázia mint az emberi létezéssel és méltósággal összefüggő határhelyzetek, illetve mint a pennák sercsetetésére szolgáló és filmtémaként sem újdonságszámba menő skolasztikus filozófiai problémák. A

Mar adentro, valamint a *Godsend* az ismertebb, és mert sohasem a kérdés súlya számít, ugyanakkor sokatmondóan különböző minőségű filmes feldolgozások.

Miért übereli ezeket, a szokványos klón- vagy önkénteshalál-filmet Fliegaufer Benedek *Womb (Méh)* vagy Michael Rowe *Año bisiesto (Leap Year)* című opusa? Amennyiben az utóbbi, a melankóliáját egyéjszakásnál is rövidebb terápiákkal csillapító, a nagyvárosba felköltözött fiatal nő mazochista hajlamait a végtelenségig felkorbácsoló, végső soron a szeretetéttség okozta kiskorúság állapotából való kilábalásról szóló történet egyáltalán az eutanáziáról, és amennyiben a kapcsolatok, a szerelmek újrajátszhatóságát, viszonytényezőinek helyettesíthetőségét, az organikus és a technológia finom egymásba játszását költőien megjelenítő sztori egyáltalán a klónozásról szól.

Mert egyáltalán nem arról. Ha a hivatászerűen öngyűlölő filozófusoknak hinni lehet, „a könyvek, melyek az erkölcsökről szólnak, sok hasznos tanítást s erényre való buzdítást tartalmaznak”, „a teológia arra tanít bennünket, miképpen érdemljük meg a mennyországot”, és „a filozófia módot nyújt az embernek, hogy mindenről valószínűt mondhasson, s megcsudáltassa magát a kevésbé tudósok által”. De hogy az álkérdések, száraz fogalomrágások valódi létállapotok visszatértett metaforái lehetnek, erről a művészet szól (a művészet számára az élet ürügy): a kékesszürke tenger és a mexikóvárosi leánylakás fülledt melege, nem a kiáltalánosított örökös kérdések, hanem a mindközönségesen fontos kérdésekből huncutul kimentett érvénytelen és kivételes.

Rigán Lóránd

ABSTRACTS

■ *The Knights of Patience. Interview*

Keywords: *Romania, horse breeding, studfarm, privatization, Róbert Bartha, Atilla Kelemen*

According to Róbert Bartha, the general manager of studfarms in Romania, horse breeding looks back on a multi-secular past in this country, and its present situation is a worthy continuation of this tradition. Horse breeding radically changed after 1989, when private enterprises entered the scene, and increasingly more people engaged in horse breeding, which also affected state-funded horse breeding by raising the standards. Under the initiative of congressman Atilla Kelemen, the Romanian Parliament adopted in 2005 the law for horse-keeping, which had a positive impact on horse breeding in this country.

András Kányádi

■ *The Killing Horse. Chess Problems of Borges and Nabokov*

Keywords: *literary fiction, board games, chess, Jorge Luis Borges, Vladimir Nabokov*

Being a wide-spread literary topos, the chess inspired several famous authors in the second half of the 20th century. It seems that not only the game, but also the chess problem can be a fruitful matter for literary fiction. The short story of Jorge Luis Borges, "The Garden of the Forking Paths", shows a hidden chess problem where the horse-like knight tries to take the bishop, but fails. In Vladimir Nabokov's "Pale Fire", the horse-knight attempts unsuccessfully to mate the king who remains alone, shaping thus a "solus rex" problem. Both texts include references to lesser known board games, such as xiangqi and fairy chess, developing the favorite themes of their authors: the labyrinth and the doppelgänger.

András Killyéni

■ *The Development and Characteristics of Physical Education in the High Schools of Kolozsvár/Cluj*

Keywords: *physical education, gym, sports competitions, István Somodi*

After the Austro-Hungarian Compromise, in 1868, a new education law was adopted, which introduced physical education in secondary schools and from 1883 in high schools also. The application of this law encountered many obstacles at the end of the nineteenth century: the lack of gyms and playgrounds, unqualified sports teachers, the lack of sports equipment etc. In the city of Kolozsvár/Cluj, the local gymnastics and fencing club was initially contracted to assure the conditions for sports education. From the end of the century, local schools began to hire their own sports teachers and to build their own gyms. In many cases, the construction of a new school building offered the possibility to include the realization of a new gym in the project.

Iancu Adrian Morar

■ *New Biotechnologies of Artificial Insemination in Horses*

Keywords: *artificial insemination, semen collection, semen evaluation, mare biotechnologies*

The article briefly describes the history of artificial insemination in mare, beginning with the legendary Arabian story about the first insemination using a sponge to transfer the semen, carried forth to present times, with some references to different techniques used in the past and nowadays. The author presents some advantages, disadvantages, and the most important steps of this complex technology, with references to Romanian regulations. He shortly describes the semen collection, evaluation and preservation process, and finally the way in which semen is used for artificial insemination, along with some insemination techniques and expected results.

SZÁMUNK SZERZŐI

- Ambrózy Lajos** (1831–1893) – sédemi báró, császári és királyi kamarás, a magyar főrendiház örökös tagja, országgyűlési képviselő
- Bartha Róbert** (1968) – állattenyésztő mérnök, az állami méneselek vezérigazgatója, Kőkös
- Bartis Elemér** (1970) – grafikus, Csíkszereda
- Berényi Dénes** (1928) – atomfizikus, akadémikus, az MTA Atommagkutató Intézet professor emeritusa, Debrecen
- Berszán István** (1966) – egyetemi docens, tanszékvezető, BBTE, Kolozsvár
- Biró Á. Attila** (1966) – nyomdász, lovas edző, versenyző, Kolozsvár
- Bodó Imre** (1932) – nyugalmazott egyetemi tanár, Szentendre
- Bogdán Imre** (1928) – nyugalmazott agrármérnök, Kolozsvár
- Bőjthe Barna** (1966) – állatorvos, Beszterce
- Fodor János** (1989) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár
- Gerevich András** (1976) – költő, műfordító, Budapest
- Gondos Mária-Magdolna** (1989) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár
- Kányádi András** (1971) – egyetemi docens, Párizs
- Kelemen Atilla** (1948) – állatorvos, országgyűlési képviselő, Marosvásárhely
- Killyéni András** (1979) – sporttörténész, PhD, Kolozsvár
- Lugones, Leopoldo** (1874–1938) – argentin író
- Madaras Péter** (1967) – állatorvos, Kolozsvár
- Morar, Iancu Adrian** (1963) – egyetemi docens, Mezőgazdasági Akadémia, Kolozsvár
- Nagy-Hintós Diana** (1966) – szerkesztő, Kolozsvár
- Naum, Gellu** (1915–2001) – román költő
- Pluvinel, Antoine de** (1552–1620) – a francia udvar főlovászmestere
- Rigán Lóránd** (1980) – filozófiatörténész, PhD, szerkesztő, Korunk, Kolozsvár
- Stanik Bence** (1985) – újságíró, Bukarest
- Xenophón** (i. e. 430–354) – görög történetíró
- Zuh Deodáth** (1982) – egyetemi tanársegéd, PhD, Pécsi Tudományegyetem
- Zsigmond Adél** (1985) – doktorandusz, BBTE, Kolozsvár/Brno

Támogatók

COMMUNITAS
ALAPÍTVÁNY
Helytörténelmi Társaság

Nemzeti Kulturális Alap

BETHLEN GÁBOR
Alap

MINISTERUL CULTURII
SI PATRIMONIULUI NATIONAL

„A feligazodott ló oly szép, oly bámulatosan ragyogó, hogy látványa öreget és fiatalat egyaránt rabul ejt, mert ha egy ló így sugárzik, nincs ember, aki be tudna telni a nézésével, vagy el tudna szakadni tőle.”

(Xenophón)

ISSN 1222 8338

9 771222 283304

1 1 0 1 0

4 LEJ • 500 FT

PERSPECTIVE ECVESTRE
EQUESTRIAN PERSPECTIVES